

**T.C.
MİLLÎ SAVUNMA ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK STRATEJİK ARAŞTIRMALAR ENSTİTÜSÜ
HARP TARİHİ ANA BİLİM DALI HARP TARİHİ PROGRAMI**

**1970-1980 ARASI DÖNEMDE TÜRK-AMERİKAN
İLİŞKİLERİNDE ASKERÎ ÜSLERİN YERİ VE
ÖNEMİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**GÜLSÜN KIZILAĞIL
1718104102**

TEZ DANIŞMANI: PROF. DR. BURAK SAMİH GÜLBOY

**İSTANBUL
TEMMUZ 2021**

**T.C.
MİLLÎ SAVUNMA ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK STRATEJİK ARAŞTIRMALAR ENSTİTÜSÜ
HARP TARİHİ ANA BİLİM DALI HARP TARİHİ PROGRAMI**

**1970-1980 ARASI DÖNEMDE TÜRK-AMERİKAN
İLİŞKİLERİNDE ASKERÎ ÜSLERİN YERİ VE
ÖNEMİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**GÜLSÜN KIZILAĞIL
1718104102**

TEZ DANIŞMANI: PROF. DR. BURAK SAMİH GÜLBOY

**İSTANBUL
TEMmuz 2021**

**T.C.
MİLLÎ SAVUNMA ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK STRATEJİK ARAŞTIRMALAR ENSTİTÜSÜ
HARP TARİHİ ANA BİLİM DALI HARP TARİHİ PROGRAMI**

**1970-1980 ARASI DÖNEMDE TÜRK-AMERİKAN
İLİŞKİLERİNDE ASKERÎ ÜSLERİN YERİ VE
ÖNEMİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**GÜLSÜN KIZILAĞIL
1718104102**

**Tezin Enstitüye Verildiği Tarih: 07/07/2021
Tezin Savunulduğu Tarih: 28/06/2021**

Tez Oy birliği ile başarılı bulunmuştur.

Unvan Ad Soyad

İmza

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Burak Samih GÜLBOY

Jüri Üyeleri : Prof. Dr. Levent ÜRER

: Prof. Dr. Bünyamin KOCAOĞLU

**İSTANBUL
TEMMUZ 2021**

ÖZGÜNLÜK RAPORU

Tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve ç) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 155 sayfalık kısmına ilişkin, 05/07/2021 tarihinde şahsım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı %8'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç
- 3- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Millî Savunma Üniversitesi Atatürk Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Usul ve Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gülsün KIZILAĞIL
07/07/2021

ETİK BEYANI

Millî Savunma Üniversitesi Enstitüleri Dönem Projesi ve Lisansüstü Tez Hazırlama Kılavuzu'nda yer alan kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir; aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Bu tezdeki düşünce, görüş, varsayım, sav veya tezler bana aittir; Millî Savunma Bakanlığı, Millî Savunma Üniversitesi ve Atatürk Stratejik Araştırmalar Enstitüsü sorumlu tutulamaz.

Gülsün KIZILAĞIL
07/07/2021

Dili dille değiştirmek için

ÖNSÖZ ve TEŞEKKÜR

İnsan bir mücadelenin içine doğuyor şu dünyaya.

Yaşam, dünyaya ilk ağladığımız andan itibaren bizlere bir şeyler öğretmeye başlar. Bizler ise henüz merakımız körelmeden önce pür dikkat dinleriz anlatılanları. O günden aklımda kalan tek şey, insanın merakını kaybettiğinde yaşama olan ilgisini de kaybettiğidir. Çocukluktan kalma bir şeyler var ceplerimde, hep merakla bakıyorum çevreme ve hep hayret ediyorum gördüklerime.

İnsan bir arayıştır, şu hayatta. Kimi kendinin peşindedir, kimi amaçlarının kimi ne aradığını bilmez kimi sırlarını toplar dünya yüzeyinden; bazıları kördür gerçeklere, bazıları da seyircidir hayatına belki de uyuyakalan. İnandığım şey, eğer bu hayattan geçip gideceksek -ki geçip gidiyoruz- o zaman bir iz bırakmalı geriye. Hatırlanmalıyız, şansımız varsa belki bir tebessümle eş zamanlı olarak. İnsan yalnızca böyle kanıtlayabilir gibi geliyor varlığını. Bu sebeple bu çalışma benim varlığımın delillerinden biridir diyebiliriz.

Öncelikle tez konusunun belirlenmesi aşamasında katkılarından dolayı Prof. Dr. Gültekin YILDIZ'a, mikro tarih çalışmaları konusunda beni yeni fikirlere sevk ettiren Doç. Dr. Mehmet BEŞİKÇİ'ye ve Millî Savunma Üniversitesi'nde sivil-asker ilişkilerinin uyumunu gözlemlememe yardımcı olan görevli askerî personele teşekkürü bir borç bilirim.

Madden ve manen benden desteğini hiç esirgemeyen aileme; fikir alışverişinde bulunduğum bana yeni pencereler açan dönem arkadaşlarıma, tez süresi boyunca sabrından ve katkılarından dolayı tez danışmanım sevgili Prof. Dr. Burak Samih GÜLBOY'a ve okulumuzun değerli öğrenci işleri çalışanlarına sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

Ayrıca annemin bana yol arkadaşı diye dünyaya getirdiği, canımın içi kız kardeşim Züleyha'ya ve yetişkin bir insan olana kadarki süreçte her halimin tanığı Mine KÜLÜNK'e bu süreçte de benimle birlikte oldukları için minnet ve teşekkürlerimi sunuyorum.

İstanbul; Temmuz 2021

Gölsün KIZILAĞIL

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZGÜNLÜK RAPORU

ETİK BEYANI

İTHAF

ÖNSÖZ VE TEŞEKKÜR

İÇİNDEKİLER viii

TABLolar LİSTESİ..... x

KISALTMALAR xi

ÖZ..... xii

ABSTRACT xiii

1. GİRİŞ 1

2. SOĞUK SAVAŞ SÜRECİNDE ULUSLARARASI YAPI VE TÜRK DIŞ
POLİTİKASINDAKİ EĞİLİMLER 6

2.1. II. Dünya Savaşı'nın Ardından Uluslararası Sistem 6

2.2. Soğuk Savaş Olgusu 7

2.3. Sıkı İki Kutuplu Sistem ve Türk Dış Politikası..... 12

2.3.1. Güvenlik..... 14

2.3.2. Askerî ve Ekonomik Yardımlar 17

2.4. Gevşek İki Kutuplu Sistem ve Türk Dış Politikasında Çok Yönlülüğe Geçiş..... 24

2.4.1. Dış Etkenler 24

2.4.2. İç Etkenler 30

2.4.3. Dengeleme mi? Peşine Takılmak mı?..... 39

3. ÜS KAVRAMI VE TÜRKİYE'DEKİ ASKERÎ ÜSLER 45

3.1. Soğuk Savaş Döneminde Türk-Amerikan Askerî İlişkileri 49

3.2. Amerika'nın Üs ve Yardım Politikası..... 57

3.3. Türkiye'nin Üs ve Yardım Politikası 68

3.4. NATO-ABD-Türkiye İlişkilerinde Üsler..... 75

3.5. Türkiye'de Bulunan Üsler ve Tesisler 81

3.5.1. Hava Üsleri 82

3.5.2. Muhabere-Elektronik İstihbarat İstasyonları..... 82

3.5.3. Amerikan Savunma Haberleşme Sistemi Terminalleri..... 84

3.5.4. NATO’nun Troposferik Dağıtım Şebekesiyle (ACE high) Bağlantılı Üsler ...	84
3.5.5. Depolama Tesisleri ve Diğer Tesisler	84
3.5.6. Diğer Tesisler	84
4. KIBRIS SORUNU KAPSAMINDA TÜRK-AMERİKAN İTTİFAKINDA	
ÜSLERİN ROLÜ	86
4.1. Uluslararası Ortam ve 1964 Kıbrıs Bunalımı	89
4.2. 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı’na Giden Süreç ve Tarafların Tutumu	100
4.3. Kıbrıs Barış Harekâtı’nda Askerî Güç Unsurlarının Kullanımı ve Silah Ambargosu	107
5. SONUÇ	116
KAYNAKÇA.....	122
EKLER	132
EK 1. Alınan Yardım Miktarları Sırasıyla; Uçaklar , Füzeler, Kara Kuvvetleri ve Deniz Kuvvetleri	132
ÖZGEÇMİŞ.....	140

TABLÖLAR LİSTESİ

Sayfa

Tablo 3. 1: The US Military Footprint on The World.....	63
--	----

KISALTMALAR

A.g.e.	: Adı Geçen Eser
A.g.m.	: Adı Geçen Makale
A.g.t.	: Adı Geçen Tez
A.g.r	: Adı Geçen Rapor
Çev.	: Çeviren
Ed.	: Editör
S.	: Sayı
C.	: Cilt
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
BM	: Birleşmiş Milletler
NATO	: North Atlantic Treaty Organization
SALT I	: Strategic Arms Limitation Talks I
TSK	: Türk Silahlı Kuvvetleri
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
CENTO	: Central Treaty Organization
OECD	: Organisation for Economic Co-operation and Development
AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
MLF	: Multilateral Nuclear Force
SEATO	: Southeast Asia Treaty Organization
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
DP	: Demokrat Parti
SOFA	: Status of Forces Agreement
OSİA	: Ortak Savunma ve İşbirliği Anlaşması
SEİA	: Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması
USAFE	: The US Air Force in Europe
NADGE	: NATO Air Defence Ground Environment
EOKA	: Ethciki Organosis Kipruon Agoniston
CIA	: Central Intelligence Agent

ÖZ

1970-1980 Arası Dönemde Türk-Amerikan İlişkilerinde Askerî Üslerin Yeri ve Önemi

Gülsün KIZILAĞIL

Millî Savunma Üniversitesi, Atatürk Stratejik Araştırmalar Enstitüsü
İstanbul, Temmuz 2021

II. Dünya Savaşı sırasında Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri arasında dolaylı yoldan kurulan iletişim Soğuk Savaş sürecinde yerini Doğu Bloku'na karşı sıkı müttefiklik ilişkilerine bırakmıştır. Bu süreçte hissedilen Sovyet tehdidi, ideolojik benzerlik ve Amerika'nın Sovyetleri çevrelemek adına kurduğu üs ağında Türkiye'nin stratejik konumuna verdiği önem, iki ülke arasında kurulan müttefiklik ilişkilerini sıkılaştırmıştır. Amerika Truman ve Marshall Doktrinleri çerçevesinde Türkiye'yi askerî ve ekonomik açıdan desteklerken Türkiye ise topraklarını Amerikan üslerine açmış, NATO'nun askeri kanadında güçlü bir müttefik olarak yer almıştır. Kurulan askerî üsler ve alınan yardımlar iki ülke arasında karşılıklı bir bağımlılık oluşturmuştur. Fakat Küba Füze Krizi'nin ardından uluslararası sistemde yaşanan yumuşama (detant), iki ülke arasında yaşanan gerilimler ve karşılıklı bağımlılık ilişkisinin yerini bağımlılığa bırakması bir dizi sorunu beraberinde getirmiştir. Bu süreçten itibaren 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı'na kadar olan zaman diliminde iki ülke arasında blok çıkarları ve ulusal çıkarlar konusunda fikir ayrılıkları yaşanmış; bu fikir ayrılıkları yeri geldiğinde caydırıcı, yeri geldiğinde yaptırım unsuru olarak kullanılan üsler üzerinden ele alınmaya çalışılmıştır. Türkiye'nin Soğuk Savaş sürecinde dış politika tutumu, dengeleme stratejisi kapsamında incelenmiş, iki ülkenin üs ve yardım politikası karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Bu çalışmada Kıbrıs Barış Harekâtı öncesinde ve sonrasında üslerin önemi göz önünde bulundurularak, Soğuk Savaş sürecinde silah ambargosu kararı değerlendirilmiş, üslerin alınan kararlar üzerindeki belirleyici rolü ön plana çıkarılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Türkiye, Amerika, üs, tesis, dengeleme.

Bilim Kodu : 114108

Sayfa Sayısı : 155

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Burak Samih GÜLBOY

ABSTRACT

The Place and Importance of Military Bases in Turkish-American Relations Between 1970-1980

Gülsün KIZILAĞIL

Turkish National Defense University, Atatürk Institute of Strategic Studies
Istanbul, July 2021

During World War II, indirect communication between the Turkey and United States of America was replaced to close alliance relations against the Eastern Bloc during the Cold War. Soviet threatening, ideological similarity, Turkey's need for help, and for America's need for Turkey's strategic position in the base network for the containment the USSR is tightened the alliance relations. While USA supported Turkey militarily and economically within the framework of Truman and Marshall Doctrines, Turkey also allowed American bases on its territory. In this way, Turkey has been a strong ally in NATO's military wing. Established military bases and received aid have formed a mutual dependency between the two countries. However, the detent in the international system, the conflict between Turkey and ABD, and as a result of mutual dependence relation replaced the dependence brought a series of problems after the Cuban Missile Crisis. From this period to the 1974 Turkish invasion of Cyprus, disagreements have emerged about block interests and national interests between two countries. These disagreements have been try to be handled through military bases, which are sometimes used as a deterrent factor or as a sanction factor. Turkey's foreign policy during the Cold War attitude is examined within the scope of Balancing strategies. The bases and aid policies of the two countries are discussed comparatively. In this study, considering the significance of bases pre and post Turkey's Second Military Operation, the Arms Embargo decision is evaluated and bases' determiner status in the decision making is explained.

Keywords: Turkey, ABD, base, faciliation, bandwagoning,

Science Code : 114108

Pages : 155

Supervisor : Prof. Burak Samih GULBOY, PhD

1. GİRİŞ

Türkiye ve Amerika Birleşik Devletleri İkinci Dünya Savaşı'nın ardından geleneksel izolasyon politikalarından vazgeçerek aralarında güvenlik temelli ilişkiler geliştirmiş ve ilerleyen dönemlerde bu ilişkileri ekonomik ilişkilerle desteklemişlerdir. Türkiye ile Amerika arasında kurulan ilişkilerin temellerini anlayabilmek ve analiz edebilmek açısından iki ülkenin kurdukları ittifakın neden ve nasıl olduğunu sorgulamak gerekmektedir. Büyük bir güçle kurulan ittifakın avantajları ve dezavantajları, dış politikada karar alma sürecindeki etkileri de göz önünde bulundurulmalıdır. Çalışmanın ilk bölümünde doğrudan Türkiye'nin ittifak kurma stratejisine odaklanılmıştır.

İki ülke arasındaki ilişkiler incelenirken uluslararası sistemin yapısı ve özelliklerine hâkim olmak incelenen devletlerin dış politika davranışlarını, ekonomik ve askerî iş birliği arayışlarını anlamlandırmamızda önemli bir unsurdur. Türkiye ile Amerika arasında ilişkilerin Soğuk Savaş sürecinde sıkılaşması, askerî üslerin Soğuk Savaş sürecinde yaygınlaşması gibi sebepler, sistem düzeyinde bir analizi gerekli kılmıştır. Çalışmanın tamamında ele alınan konular Soğuk Savaş olgusunun devletlerin dış politika tutumları üzerindeki etkisi göze alınarak değerlendirilmiştir. Sıkı ve gevşek iki kutuplu sistem olarak ele aldığımız bu süreç; devletlerin karar alma ve müttefiklik oluşturma tutumlarında doğrudan bir etkiye sahiptir. Hatta denilebilir ki özellikle sıkı iki kutuplu sistem döneminde devletlerin amaçları ve hedefleri yoktur, ait olduğu blokun ve blok liderinin amaç ve hedefleri vardır. Bu sebeple Türkiye'nin Batı Bloku'na üye olduktan sonra Amerika ile kurmuş olduğu ilişkilerin değerlendirilmesinde Soğuk Savaş etkisi kesinlikle göz ardı edilemez.

Türkiye'nin batılılaşma politikası, savaş sonrası askerî ve ekonomik yardıma olan ihtiyacı, iç politika dinamikleri; Amerika'nın Soğuk Savaş sürecinde küresel ve bölgesel çıkarları göz önünde bulundurularak, iki devletin ittifakı algılayışları, konu edilen diğer bir husus olmuştur. Söz konusu bölümde sıkı ve gevşek iki kutuplu sistemin kurmuş olduğu karşılıklı bağımlılık ve asimetrik bağımlılık ilişkilerinin Türkiye ile Amerika arasında yardımlar ve üsler üzerinden nasıl tesis edildiği,

Türkiye'nin güvenlik kaygılarının Batı Bloku'nda yer almasında ne kadar etkili olduğu irdelenmiştir. Ayrıca Stephen M. Walt, The Origins of Alliances eseri referans alınarak Türkiye'nin dış politikada amaç ve çıkarlarını gerçekleştirmek için benimsediği dengeleme stratejisi incelenmiştir. İlk bölüm bizlere ittifakın temellerini, avantaj ve dezavantajlarını, oluşum gerekliliklerini sunarken aynı zamanda Türkiye'nin ve Amerika'nın ittifaktan kazanımlarını da gözlemlememize olanak sağlayacaktır.

Soğuk Savaş sürecinde Amerika'nın Sovyet tehdidini bastırmak için geliştirdiği politikalar, kurmuş olduğu müttefiklik ilişkileriyle doğrudan orantılıdır. Bu amaç doğrultusunda geliştirilen çevreleme politikası Amerika'nın geniş bir üs ağı kurmasının meşru gerekçesi olmuştur. Amerika'nın Türkiye'yi Sovyetleri çevrelemek adına ileri bir karakol olarak kullanma girişimi iki ülke arasında silah alışverişi, ekonomik ilişkiler ve siyasi ilişkilerin yanında yeni bir ilişki biçiminin de oluşmasına zemin hazırlamıştır. II. Dünya Savaşı'ndan itibaren özellikle haberleşme ve istihbarat açısından önemli bir konumda olan Türkiye toprakları, Soğuk Savaş sürecinde Amerikan üs ağının önemli bir parçası haline gelmiştir. Bu durum iki ülke arasındaki ilişkiler incelenirken genellikle arka planda tutulmuştur. Oysaki haberleşme ve istihbarat için Adana'da kurulan gizli üssün, ardından kurulması planlanan diğer önemli üslerin iki ülke arasında zaman zaman anlaşmazlık çıkardığı veya yaptırım gücü olarak kullanıldığı bilinmektedir. Amerika'nın Türkiye'den üs talebi karşılığında Türkiye'nin NATO üyeliğini ön koşul olarak sunduğu dönemin kaynaklarında yer alan bilgiler arasındadır. Genel anlamda güvenlik konusu Türk dış politikası analizinde konu edildiğinde askerî unsurların, deniz, hava ve kara gücünün potansiyelinden, envanterinden bahsedilmektedir, oysaki stratejik konumun sağladığı ve üsler üzerinden kurulan bu ilişki biçimi de Kıbrıs Sorunu'nun akabinde alınan tesislerin kapatılması kararı gibi misilleme kararlarla etkin bir askerî güç unsuru oluşturabilmektedir. Tezin özellikle son bölümü bu husus üzerine inşa edilmiştir. Tabii ki bu süreçte Türkiye'nin üslere bakış açısındaki evrim göz ardı edilmemiştir. Sıkı iki kutuplu sistemde ülkedeki üsler güvenlik açısından gerekli görülürken gevşek iki kutuplu sistemde üsler bir bağımlılık unsuru olarak değerlendirilmiştir.

Çevreleme politikası doğrultusunda lojistik, haberleşme, istihbarat ve ileri bir karakol misyonları yüklenen üsler; kuruldukları ülke ve üs sahibi ülke arasında müttefiklik ilişkisinin geliştirilmesinde etkili bir unsurdur. Bu sebeple üçüncü bölümde üs

kavramı açıklanarak Amerika'nın ve Türkiye'nin üs politikaları incelenmiştir. Üslerin sadece askerî yapılar olmadığı düşünülerek Türk-Amerikan ilişkilerinin tesisinde üslerin önemi saptanmaya çalışılmıştır.

Kurulan ittifaklar, sistem içindeki ülkeleri ekonomik, askerî ve siyasi açıdan birbirlerine bağımlı kılmıştır. Üsler ise bu bağılılığın nişanesi olmuştur. Soğuk savaşın başlangıcında Sovyet tehdidine karşı kurulan üslere tehdidin azaldığı dönemde de yeni misyonlar yüklenmiştir. Üsler sadece askerî değil siyasi ve kültürel etkiye de sahip unsurlardır. Türkiye'de kamuoyunda Amerikan karşıtlığının baş gösterdiği süreçler incelendiğinde üslerin Türkiye'deki Amerikan varlığının simgesi olarak algılandığı gözlemlenmiştir. Literatürde Türk-Amerikan ilişkilerinin değerlendirilmesinde genel olarak diplomatik, siyasi ve ekonomik ölçütlerin kullanılması ve üsler hakkında birincil kaynaklara erişimin zorlu süreçler gerektirmesi bu konunun arka planda kalmasına sebep olmuştur. Oysaki bugün bile Türkiye'nin bir üs politikası olup olmadığı konusu bilimsel açıdan araştırılıp, tartışılmamıştır. Bu çalışma literatürdeki bu açığa dikkat çekmek ve tarihsel açıdan sınırlandırılan dönem içerisinde Türk-Amerikan ilişkilerinde üsler konusunda kapsamı dar olsa da yeni bir bakış getirmeyi amaçlamaktadır. Türkiye'deki üsler söz konusu olduğunda konunun doğrudan İncirlik Üssü'ne gelmesi ise yapılan araştırmalarda bir kısırlığa sebep olmuştur. Bu alanda özellikle Selin Muzaffer Bölme'nin Amerikan arşivlerini kullanarak hazırlamış olduğu "İncirlik Üssü: ABD'nin Üs Politikası ve Türkiye" başlıklı doktora çalışması ve Amerika'daki askerî görevi sırasında edindiği bilgiler ve arşiv kaynakları üzerinden üsleri ele alan Sezai Orkunt'un "Türk-Amerikan Askerî İlişkileri" eseri benim de istifade ettiğim dikkate değer nadir eserlerdendir.

Soğuk Savaş literatürüne ilişkin çalışmalar ağırlıklı olarak blok liderleri üzerinden Küba Füze Krizi, U2 Krizi, Süveyş Bunalımı gibi konuların incelenmesi üzerine kurulmuş, Türk dış politikası araştırmaları ise bu dönemi Türkiye ve Amerika arasındaki ilişkilere yoğunlaşarak, Johnson Mektubu, Haşhaş Krizi ve Kıbrıs Sorunu gibi belli başlı konular üzerinden ele almıştır. Yaşanan diplomatik krizlerin yanında Amerika'nın üs politikası ve askerî üslerin iki ülke arasındaki yaratmış olduğu denge ve gerilim, bu sorunların gölgesinde kalmıştır. Türkiye'nin askerî güç kapasitesi Kıbrıs Sorunu'nun başlangıç ve son evrelerine kadar incelenebilirken üslerin sağladığı yaptırım ve askerî güç kapasitesi literatürde bir açık olarak karşımıza

çıkmaktadır. Oysaki Kıbrıs müdahalesinde kullanılan askerî güç unsurlarının diplomatik kanadını güçlendiren ve Türk-Amerikan ilişkilerinde Türkiye'nin yaptırım gücü olarak kullanılan unsur üslerdir. Üsler konusunun Türk dış politikasında güç unsuru olarak ele alınamamasının sebepleri arasında, üslerin kurulduğu dönemde özellikle üsler konulu anlaşmaların gizli veya sözlü şekilde karara bağlanması sayılabilir. Türk dış politikasının iç politika ile iç içe geçmiş olması ise araştırma esnasında hem dış faktörlerin analizini hem iç faktörlerin analizini hem de sistem analizini zorunlu kılmıştır. İlk bakışta karmaşık gibi dursa da genelden özele doğru yürütülen çalışmada, anılan dönemde Türkiye'nin davranış ve tutumlarında etkili olan iç, dış ve sistemsel faktörler Kıbrıs Barış Harekâtı üzerinden bir bütün halinde sunulmaya çalışılmıştır.

Son bölümde Kıbrıs konusu, güç kavramının kullanım ve uygulama şekilleri kavramsal olarak ele alındıktan sonra Türkiye'nin 1964 Kıbrıs Krizi ve 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı arasında geçen on yılda, askerî kapasitesini nasıl ve ne ölçüde geliştirdiği saptanmaya çalışılmıştır. Türkiye'nin askerî güç unsurunu kullanma yetenekleri doğrultusunda aldığı kararlar incelenmiştir. Türk dış politikasının görece özerk kararlar almaya başlamasında bir kırılma unsuru olarak ele alınan Johnson Mektubu'nun etkilerine değinilmiş, genel kabullerin aksine mektubun Kıbrıs müdahalesi için Türkiye'ye gerekli motivasyonu sağladığı ve ilişkilerde diplomasi alanında bir manevra alanı yarattığı görüşü ele alınmıştır. Müdahale öncesi ve sonrası Amerika'nın tutumu değerlendirilerek Türkiye ile Yunanistan arasında Amerika'nın arabuluculuğunun başarılı mı başarısız mı olduğu sorgulanmıştır. Bu sorunun yanıtı aranırken Amerika'nın Yunanistan üzerindeki etkisi ve ülkedeki üslere olan bağlılığına değinilerek, üs politikasının çıkmazları açıklanmaya çalışılmıştır.

1974 Kıbrıs Barış Harekâtı birçok açıdan ele alınması gereken bir konudur. Gerek kurulan yeni cumhuriyetin ilk sınır ötesi harekâtı olması gerek amfibi bir harekât olarak Türk ordusunda özel bir yere sahip olması konunun birçok açıdan incelenebilir olduğunu göstermektedir. Tüm bunların yanında adanın sahip olduğu konumunun stratejik değeri sonucu değerli bir üs olması da çalışmanın konusunu teşkil etmesi açısından önemlidir. Kıbrıs'ın Akdeniz'de Orta Doğu ve Süveyş Kanalı'na olan konumu gerek Sovyetler gerekse Amerika açısından göz ardı edilemez bir unsurdur. Soğuk Savaş sürecinde İngiltere'nin adadaki üslerini

Amerika'nın kullanımına sunması doğrudan Sovyetlerin dikkatini çekmiş, adada yaşanan sorunlara büyük güçlerin müdahil olması ile Kıbrıs sorunu sıkı iki kutuplu sistemde yeni bir Küba Füze Krizi endişesi yaratmıştır. Özellikle Amerika, iki NATO üyesi arasında çıkabilecek bir savaşın ittifakın sonu olacağını düşünmüş ve savaş çıkmaması için yeri geldiğinde Türkiye'yi yeri geldiğinde Yunanistan'ı dizginlemiştir. 1974 Kıbrıs Müdahalesinin başarılı olması gevşek iki kutuplu sistemde blok üyelerinin blok liderlerine olan bağlılığının azalması gibi sistemsel analizler üzerinden açıklanmaya çalışılmıştır. Ayrıca Türkiye'nin Kıbrıs'a yönelik politikasındaki değişime ve kamuoyunun bu husustaki etkileri de çalışmada yer alan diğer unsurlar arasındadır. Kıbrıs'ın bir dış politika sorunu olarak Türkiye'nin gündemine girmesi, konunun ulusal bir nitelik kazanarak iç politikada sürekli olarak tartışılması, Türk-Amerikan ilişkilerinin sınırlarının belirlenmesi açısından önemli olmasının yanında siyasi ve askerî açıdan sorunun çözüm çalışmalarını hızlandırmıştır. Kıbrıs müdahalesinin ardından uygulanan silah ambargosu karşısında Türkiye'nin 1964 krizine verdiği tepki karşılaştırılarak askerî gücün varlığının sağlamış olduğu bağımsız kararlar, üslerin yaptırım gücü olarak kullanılmasıyla ilişkilendirilmiş ve değerlendirilmiştir.

2. SOĞUK SAVAŞ SÜRECİNDE ULUSLARARASI YAPI VE TÜRK DIŞ POLİTİKASINDAKİ EĞİLİMLER

2.1. II. Dünya Savaşı'nın Ardından Uluslararası Sistem

I. Dünya Savaşı sivil nüfusun ve sivil yaşam alanlarının etkilendiği ilk topyekûn savaş olma özelliğine sahiptir. “Ayrıca tankların, uçakların, denizaltıların ve kimyasal silahların kullanıldığı ilk modern savaştır.”¹ II. Dünya Savaşı ise birincisine oranla daha yıkıcı bir savaş olmuş, Avrupa’nın çöküşünü tescillemiştir. “20. yüzyıl Napolyon Savaşları sonrasında Avrupa Devletleri’nin birbirini frenlemek ve milliyetçi hareketlere karşı statükoyu korumak amacıyla oluşturdukları güç dengesine dayanan uluslararası sistemin temel ilkelerinin değiştiği, güç merkezinin Avrupa’dan ABD’ye ve SSCB’ye kaydığı yeni bir sistemik yapılanmaya sahne olmuştur.”² Savaş sonrasında ortaya çıkan iki süper gücün öncülüğünde oluşan bloklar arasındaki ilişkilerin Soğuk Savaş şeklinde meydana gelmesi yeni sistemin yapısının belirleyici özellikleri arasındadır. Gönlübol’a göre:³

“Devletlerin karşılıklı ilişki biçimleri ve etkileşimleri ve dış dünyanın yapısı uzun süre gözleme tabi tutulduğunda, bunlarda bir düzenlilik bulunduğu görülür. Devletlerin bu davranış kalıplarının ve ilişkilerinin niteliği, belli bir dönemde dünyada var olan devletler sistemi ile yakından ilgilidir. İşte, uluslararası alandaki devletler sisteminde görülen bu düzenli davranış kalıplarının oluşturduğu yapıya uluslararası sistem denilmektedir.”

Soğuk Savaş döneminde bir devletin başka devletlerle ve uluslararası kuruluşlarla bir arada yaşadığı uluslararası sistemin özellikleri bilinmeden, devletlerin dış politika davranışları, ekonomik ve askerî iş birliği arayışlarını anlamlandırmak mümkün değildir. Bu sebeple öncelikle sistemin yapısını konu edinmek, bahsedilen dönemin anlamlandırılması ve olayların değerlendirilmesi açısından oldukça önemlidir. Uluslararası sistemin yapısı, zayıf ve küçük devletlerin daha az etkileyebildikleri fakat daha çok etkilendikleri bir sistem olarak karşımıza çıkmaktadır. Uluslararası sistemi aralarında ortak ve düzenli ilişkiler bulunan uluslararası aktörlerin

¹ Andrew Heywood, *Küresel Siyaset*, çev. Nasuh Uslu (Ankara: Adres Yayınları, 2013), 59.

² Çağrı Erhan, Özge Özkoç, 20. Yüzyılda Uluslararası Siyaset, *Uluslararası ilişkilere giriş: tarih, teori, kavram ve konular*, ed. Şaban Kardaş. Ali Balcı, ve Nermin Tenekeci (İstanbul: Küre Yayınları, 2013), 33.

³ Mehmet Gönlübol, *Uluslararası Politika: İlkeler- Kavramlar- Kuramlar* (Ankara: Attila Kitabevi, 1993), 31.

oluşturduğu yapı olarak tanımlayabiliriz. Ancak uluslararası sistemde her zaman tek bir bütünlük söz konusu değildir. Uluslararası sistemde “alt sistem” olarak tanımlanan daha küçük sistemler yer almaktadır. Bunlar genel olarak kendi aralarında ikiye ayrılırlar.⁴ Coğrafi ya da başka kaygılar ön planda olmaksızın belirli amaç ya da fonksiyonları yerine getirmek için kurulan örgütlenmeler (BM, NATO) fonksiyonel alt sistemleri oluştururken, belli bir coğrafyaya yoğunlaşan örgütlenmeler ise (Avrupa Sistemi, Güneydoğu Asya Sistemi) coğrafi alt sistemleri oluşturmaktadır. Genel uluslararası sistem ile alt sistemler arasında karşılıklı bir etkileşim söz konusudur. Alt sistemlerin yanında uluslararası ilişkiler alanında çalışan bilim insanları çeşitli üst sistem modelleri ya da türleri ortaya koymuştur. Üst sistem modellerinin hareket noktası; güç ve güç dağılımı, devletlerin kolektif davranışları olmuştur. Örneğin; Morton A. Kaplan, devletlerin örgütlenme şekillerini dikkate alarak altı tür uluslararası sistemden bahsetmektedir. Bunlar, güç dengesi sistemi, gevşek iki kutuplu sistem, sıkı iki kutuplu sistem, evrensel sistem, hiyerarşik sistem ve birim veto sistemidir.⁵ Bilim insanları sınıflandırmayı farklı parametreler üzerinden yapsa da -bu alana çeşitlilik katması açısından oldukça değerlidir- sınıflandırmaların çoğu; Güç dengesi sistemi, iki kutuplu sistem, hiyerarşik ya da tek kutuplu sistem ve çok kutuplu sistemde kesişmektedir. Bu çalışmada da Soğuk Savaş süreci sıkı iki kutuplu sistem, gevşek iki kutuplu sistem ve güç dengesi sistemi üzerinden ele alınacaktır.

2.2. Soğuk Savaş Olgusu

II. Dünya Savaşı sona ermesiyle hem Avrupa’nın hem de uluslararası sistemin yapısında büyük değişiklikler meydana gelmiştir. Avrupa, bu savaş sonunda başatlığını tamamen yitirerek bir dünya sistemi olma özelliğini kaybedip dünya alt-sistemine indirgenmiştir.⁶ Potsdam Konferansı’na⁷ kadar olan süreçte Almanya tehdidi karşısında var olan dostluk ve iş birliği havası, Almanya tehdidinin ortadan

⁴ Muzaffer Ercan Yılmaz, *Savaş ve Uluslararası Sistem* (Ankara: Nobel Yayıncılık, 2010), 45.

⁵ Morton A. Kaplan, *Great Issues of International Politics: The International System and National Policy* (Chicago: Aldine Pub.Co., 1970), 3.

⁶ Baskın Oran, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne: Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt I, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2001), 480.

⁷ "Potsdam Conference" *Encyclopedia Britannica*, <https://www.britannica.com/event/Potsdam-Conference> [Erişim Tarihi: 01.06.2021].

kalkmasıyla uluslararası sistemde yerini güvensizliğe, rekabet ve savaşa varmayan mücadelelere bırakmaya başlamıştır.

Soğuk Savaş, II. Dünya Savaşı sonrasında başlayıp 1980'lerin sonlarında Doğu Bloku çözülene kadar sürecek olan, yeni dengelerin ideoloji üzerinden oluşturulduğu bir uluslararası sistemi ortaya çıkarmıştır. Her ne kadar Soğuk Savaş söyleminin içerisinde savaş kavramı geçse de bu dönemde blok liderleri arasında topyekûn bir savaş söz konusu olmamıştır. Hem Amerika Hem SSCB ortak tehditler altında tek bir amaç için planlar yürüten, geldikleri toplum açısından benzerlikler taşıyan fakat küresel emelleri olan ülkelerdir.

Amerikalılarla İngilizlerin Hitler'i, Stalin'in yardımı olmadan yenemeyeceği gerçeği, II. Dünya Savaşı'nın sadece Faşizme karşı bir zafer olduğu anlamına geliyordu, otoriter rejime veya bu rejimin geleceğine karşı değil. Faşizm ortadan kaldırılınca, iki ülke de benzer olarak kıtanın büyük bölümünü kaplayan, geniş sınırlara ulaşmış; ikisi de sürpriz saldırılar sonucu savaşa girmiş fakat ideolojileri, toplumsal yapıları, ekonomik sistemleri, yönetim şekillerine göre birbirlerinden oldukça farklı ülkeler olarak uluslararası sistemde yer almışlardır. Ayrıca 1945'te atılan atom bombaları, tarihte bir dönüm noktası olmuş, bu silahlarla yapılan herhangi bir savaş insan soyunun tükenmesine yol açabilecek boyuta ulaşmıştır. Bu silah 1945 mücadelesi kapsamında Amerika Birleşik Devletleri'nin Japonya'yı teslim zorlamak için kullanabileceği askerî araçlardan yalnızca biridir. Burada önemli olan husus yalnızca geniş çaplı iki konvansiyonel savaş yapmak değil, Amerika Birleşik Devletleri'nin etkili olup olmayacağı belirsiz yeni bir silahın geliştirilmesi için bilim insanı, ham madde ve teknoloji kaynaklarına sahip bir ülke olduğunun anlaşılmasıdır.⁸ Berlin'in düşüşü, Hiroşima'nın yıkımı yalnızca bir savaşın bitimini simgelememiş dünya sisteminde yeni bir düzenin başladığının da işaretlerini vermiştir. Bu yeni düzenin ana hatları henüz savaş tüm şiddetiyle sürerken Amerikalı askerî planlamacılar tarafından belirginleştirilmiştir. Amerika Birleşik Devletleri'ne ait bir belgede söz konusu durum şöyle ifade edilmiştir:⁹

⁸ Paul Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükselişi ve Çöküşleri*, çev. Birtane Karanakçı (Ankara: İş Bankası Kültür Yayınları, 2001), 446.

⁹Maurice Matloff, *Strategic Planning for Coalition Warfare, 1943-1944* (Washington D.C.: 1959), 523-524.

“Bugünkü düşmanımıza karşı yapılan savaşın başarıyla sonuçlanmasının ardından, nispi ulusal askerî güçler bakımından derinden değişmiş bir dünya gelecektir; bu, gerçekten de son bin beş yüz yıl içinde meydana gelen değişikliklerden daha çok, Roma’nın çöküşüyle gelen değişikliklerle kıyaslanabilir... Japonya’nın yenilgisinden sonra, yalnızca Birleşik Devletler ve Sovyetler Birliği, birinci derecede askerî güç olacaklardır. Bu, her ikisi için de coğrafi konum ve genişlik ile çok büyük bir harp malzemeleri potansiyelinin bir arada bulunmasından doğmaktadır.”

Düşünüldüğü gibi iki ülke de küresel emelleri doğrultusunda kendi ülkelerinde başarılı olan sistemi dünya üzerine yaymak için ideolojilerine sarılmışlardır. Truman 1947’de yapmış olduğu konuşmada¹⁰ birbirinden ideolojik olarak farklı iki yaşam formu sunmuştur:¹¹

“Bu yaşam biçimlerinden biri, çoğunluğun iradesine dayanmakta ve özgür tutumlar, temsili hükümet, serbest seçimler ile kişisel özgürlük, konuşma ve din özgürlüğü ve politik baskılardan bağımsızlık konularında verilen güvencelerle öbüründen ayrılmaktadır. İkinci yaşam biçimi, azınlığın çoğunluğa zorla kabul ettirdiği iradesine dayanır. Terör ve baskıyla, basının denetimiyle, uydurma seçimlerle ve kişisel özgürlüklerin bastırılmasıyla ayakta kalır.”

Gaddis bu durumu şu ifadelerle anlatmıştır:¹²

“Savaş, asıl üyeleri zaten birbiriyle askerî anlamda olmasa bile ideolojik ve jeopolitik olarak- savaş halinde olan bir koalisyon tarafından kazanılmıştır. 1945 yılının baharında ittifakın zaferi ne olursa olsun, başarısı her zaman, birbirleriyle uyumsuz sistemlerin uyumlu hedefler izlemesine bağlı olmuştur. Trajedi şudur; Zafer, zaferi kazananların ya kişiliklerinden ya da savaşarak elde etmeyi umdukları şeylerin çoğundan vazgeçmelerini gerektirecektir.”

Nihayetinde Avrupa’da oluşan güç boşluğu 1945’ten sonra ABD ve SSCB tarafından doldurulmuş, dünya ideolojik ve bunun çevresinde ekonomik, askerî ve siyasi açıdan ikiye bölünmüştür. Bloklar birbirlerinden keskin çizgilerle ayrılmış, 1946’da Churchill’in yapmış olduğu “Demir Perde” konuşması somut olarak bu dönemin başlangıcının simgesi olmuştur.¹³ SSCB’nin dağılmasına kadar devam edecek olan bu süreç, dönem içerisinde blok liderlerinin tavrı ve blok üyelerinin davranışlarına göre sıkı ve gevşek iki kutuplu sistem olarak değerlendirilmiştir.

SSCB ile benzer tehdit algısına sahip devletler, ideolojik açıdan destekleyenler, coğrafi açıdan yakınlık hissedenler Doğu Bloku’nun bir parçası olmuş ve Soğuk Savaş’ta tehditleri tırmandırmada blok liderlerinin arkasında yer almışlardır.

¹⁰ Truman’ın tüm konuşmaları için bakınız; <https://www.trumanlibraryinstitute.org/truman/truman-speaks/>.

¹¹ Matloff, a.g.e., 442.

¹² John L. Gaddis, *Soğuk Savaş, Pazarlıklar, Casuslar, Yalanlar, Gerçek*, çev. Dilek Cenkçiler (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008), 18.

¹³ Richard Ned Lebow ve Janice Gross Stein, “Deterrence and the Cold War”, *Political Science Quarterly*, 110, No. 2 (Summer 1995): 157-181.

Özellikle askerî/güvenlik konularında blok üyeleri olarak blok liderlerinden bağımsız hareket edememişlerdir. Batı Bloku ise ortak tehdit algısının yanı sıra ABD öncülüğünde Bretton Woods ve IMF gibi kuruluşların sayesinde savaşın ardından ekonomik açıdan yardıma ihtiyacı olan ülkeleri kendi safına çekmeyi başarmıştır. Diğer ülkelere nazaran ABD savaştan iyi bir durumda çıkmıştır. “Savaş sonunda ABD’nin elinde 20 milyar dolarlık altın rezervi bulunuyordu ki bu miktar 33 milyar dolarlık dünya rezervinin neredeyse üçte ikisi kadardır.”¹⁴ Ayrıca Amerika, mallarını dışarıda serbestçe satmak ve kârlı yatırımlara girişmek istemektedir. Tüm bunların mümkün olabilmesi için dünyada Amerikan ekonomik sisteminin benimsenmesi gerekmektedir. ABD’nin yapmış olduğu yardımlar bu amaçlara hizmet etmiş, aynı zamanda bir dış politika aracı olarak da kullanılmıştır. Hazırlanan raporda şöyle belirtmiştir:¹⁵

“... ABD yardımı bir hükümet girişimi olarak başkalarının çıkarı için yapılan bir şey değildir. ABD ne sadaka veren bir kuruluş ne de ekonomik yardım ABD halkının cömert ruhunun dışarıya akmasıdır. Teknik yardım, ABD’nin dış politikasını yürütmek ve millî çıkarlarını dışarıda geliştirmek için mevcut araçlardan bir tanesidir.”

Bu yardımlar yardımı kabul eden ülkeler için önem taşımaktadır. Güvenlik açısından önemli olan şey, devletin kendini saldırıdan koruma yeteneğine sahip olmasıdır. Devlet, toprak, nüfus, ekonomik kaynaklar ve askerî imkânlar gibi faktörlerin bileşimi gücün kendisini oluşturmaktadır. Güç, devletlere kendilerini saldırıya karşı koruma imkânı sağlamaktadır. Bu doğrultuda ekonomik kaynaklar devletlere askerî kaynaklarını oluşturma imkânı tanır ve devletin uzun süreli bir savaşı kazanma potansiyelini artırarak saldırıyı caydırıcı hale getirebilmektedir. Askerî kaynaklar devlete kendini savunma imkânı tanır ve bu imkân düşmanın hızlı ve kesin bir zafer elde etme beklentisiyle saldırıda bulunma olasılığına karşı devletin korunmasında temel nitelik taşımaktadır. ABD blok üyesi ülkelere yaptığı ekonomik yardım iş bu durum sebebiyle oldukça önem arz etmektedir. Aynı zamanda Batı Bloku’nu tercih etme kararını daha cazip göstermektedir. Bunun yanında ABD ortak tehdit algısını hem içerde hem dışarda güvenlik kaygısı çatısı altında başarılı bir şekilde yürütmüştür. ABD’nin savaş sonrası temel amacı, SSCB’nin Avrupa’nın batısına yayılmasını önlemektir. Amerika Avrupa’nın enkazını kalkındırma görevini üstlenmiş ve Amerikan ekonomisi için burayı önemli bir pazar olarak görmüştür. Bu

¹⁴ Kennedy, a.g.e., 442.

¹⁵ Oral Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1965*, (Ankara: AÜSBF Yayınları,1979), 43.

pazarı elde etmek için kuruluşundan beri izolasyon politikası ile kendi kıtasına hapsolmuş Amerikalıları ikna etmesi gerekmektedir. Bu savaşa girilmeden önce Amerika tüm hazırlığını eksiksiz tamamlamıştır. Psikolojik olarak yarattığı “komünist tehdit ve SSCB tehdidi” Amerika’ya kamuoyunun desteğini kazandırmasının yanında blok üyelerinin, ülkelerini Amerikan teçhizat ve unsurlarının kullanımına açmasında da öncü olmuştur. Amerika kamuoyunu Soğuk Savaş sürecinde askerî ve teknik açıdan destek bulmak için komünist tehdide karşı uyarırken blok üyelerini SSCB’yi çevreleme politikası aşamasında askerî personelin, aracın, iletişim ve haberleşmenin üssü olarak kullanmıştır. Amerikan düşünürlerine göre “Potansiyel bir düşman kadar güçlü olmak gerçek bir güvenlik getirmez; onu sağlayan şey biraz daha güçlü olmaktır.”¹⁶ Bu sebeple iki kutup arasında nükleer bir yarış söz konusudur. Blok liderlerinin amaç ve çıkarları doğrultusunda, güvenliklerini ve devlet olarak varlığını devam ettirmeyi garantiye alan blok üyeleri bu süreç boyunca blok liderleri öncülüğünde birbirlerini yıpratmaya çalışmışlardır. Waltz’ın dediği gibi “güç kendi başına bir amaç değildir, fakat varlığını devam ettirmenin aracıdır.”¹⁷ Bu açıdan blok üyeleri için güçlü bir blok varlığını devam ettirmenin garanti yollarından biri olarak görülmüştür. Klasik realist teoride devlet merkezli anlayışı uluslararası çevreye yönlendirerek Waltz, bütün devletlerin varlıklarını garanti altına almaya öncelik verdiği şeklinde basit, minimum düzeydeki bir varsayımla işe başlamıştır. Devletlerarasındaki karşılıklı ilişkinin anlaşılması için devletlerin varlıklarını devam ettirme motivasyonuna odaklanmıştır. Waltz “ülkelerin tek tek sahip oldukları niyetler bir yana devletlerin kolektif eylemlerinin silahlanma yarışına ve ittifaklara neden olacağını” iddia etmiştir.¹⁸ Nitekim öyle de olmuştur. Türkiye’nin de Amerika Birleşik Devletleri ile arasında kurduğu ilişkiler tam da bu minvalde gelişmiştir. Bu süreç iki dönem olarak ele alınacaktır; Sıkı İki Kutuplu Sistem olarak bahsedeceğimiz 1945- 1965 ve Gevşek İki Kutuplu Sistem olarak ele alacağımız 1965-1980 dönemi.

¹⁶ Perry Anderson, *Amerikan Dış Politikası ve Düşünürleri*, çev. Barış Baysal (Ankara: Nota Bene, 2015), 54.

¹⁷ Kenneth Waltz, George H. Quester, *Uluslararası İlişkiler Kuramı ve Dünya Siyasal Sistemi*, çev. Ersin Onulduran (Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1982), 23-24.

¹⁸ *a.g.e.*, 37.

2.3. Sıkı İki Kutuplu Sistem ve Türk Dış Politikası

İki kutuplu sistem, uluslararası sistemde “süper güç” olarak anılan iki başat gücün sivrilmesi ve diğer devletlerin bunlar etrafında kümelenerek iki belirgin blok oluşturma durumudur. Aynı zamanda herhangi bir bloka katılmayan ve tarafsızlık politikası izlemeye çalışan devletler de mevcuttur. Bu devletler, genellikle ya güçsüz ya da gücü yansıtabilme kapasitesinden yoksun devletler oldukları için tam anlamıyla bir bağlantısızlık söz konusu değildir. Doğu ya da Batı Bloku’na eğiliminde olma özellikleri göstermişlerdir.

Sıkı iki kutuplu sistemde, blok liderlerine katı bir bağlılık söz konusudur. Bu durum blok liderlerinin çok güçlü olmasından ziyade Amerika ve Sovyetler dışında dünyanın geri kalan tarafının ya savaşta tükenmiş durumda ya da sömürge “az gelişmişlik” aşamasında olmasından kaynaklanmaktadır. Bu süreçte aslında süper güçler için yapay süper güç olma durumu söz konusudur. Eşitler arasında bir güç karşılaştırması söz konusu değil çünkü bloka katılan üyelerin hemen hemen hepsinin yardıma ihtiyacı vardır. II. Dünya Savaşı’nın ardından kurulmaya çalışılan yeni düzende, Amerika ve SSCB arasındaki fikir ayrılıkları yavaş yavaş belirgin bir hal almaya başlamıştır. Yeni sistemin inşası için yapılan Yalta ve Potsdam Konferansı’nda Almanya’nın geleceği, İran, Türkiye ve Yunan iç savaşı sorunlarında iki süper güç arasında örtük bir şekilde de olsa anlaşmazlıklar görülmeye başlamıştır. Truman Doktrini’nin ilanı ile verilen mesaj: “Savaş sonrasında Eski Dünya’daki güç dengesinde Sovyetler Birliği’nin rakipsiz kalması üzerine bu boşluğun Amerika Birleşik Devletleri tarafından doldurulacağı”¹⁹ yönündedir. Truman Doktrini ile başlayan bu süreç ülkelerin bloklarını seçerek kutuplaşmayı hızlandırmış, 1962 Küba Füze Krizi ile detant evresine kadar olan sıkı iki kutuplu sistemi meydana getirmiştir. Bu süreçte blok üyeleri blok liderine sorgusuz bir şekilde bağlıdır ve bireysel faydadan çok bütünsel bir fayda söz konusudur. Kurulan ittifakların sağlamlığı uluslararası sistemin niteliğine de bağlıdır. Uluslararası alandaki gerginlik, çatışma ve potansiyel tehdit azaldığında ittifakların sağlamlığının zayıfladığı gözlemlenmiştir.²⁰ Çatışma ve gerginlik ne kadar fazlaysa dayanışmanın da o derece

¹⁹ Faruk Sönmezoğlu, *Soğuk Savaş Döneminde Türk Dış Politikası. 1945-1991*. (İstanbul: Der Yayınları, 2016), 21.

²⁰ Nasuh Uslu, *Çatlak İttifak: 1947'den Günümüze Türk-Amerikan İlişkileri*, (İstanbul: Nobel Akademik Yayıncılık, 2016), 23.

kuvvetli olabileceği; ittifaklar arasında yumuşamanın meydana gelmesi durumunda ise ittifak içindeki dayanışmanın azaldığı söylenebilir.

Bu süreçte nükleer silahların gelişimi büyük önem arz etmektedir. Bir ülkenin nükleer silahlara sahip olması, düşmanları için psikolojik bir baskı unsuru olmasının yanında caydırıcı bir güç oluşturma potansiyelini de artırır. Doğu ve Batı Bloku arasında tam da böyle bir durum söz konusu olmuştur. Nükleer silahlar ilk kez ABD tarafından Japonya üzerinde kullanılmıştır. “Nükleer silahlarla konvansiyonel silahların tahribatı arasındaki farkı göz önüne seren bir örnek vermek gerekirse; II. Dünya Savaşı’nda Almanya’nın Dresden kentine 14-15 Şubat 1945’te gerçekleştirilen saldırılarda ABD ve İngiltere’ye ait 1299 ağır bombardıman uçağı, kente toplamda 7000 tonun üzerinde bomba atmış yapılan saldırılar sonucunda yaklaşık 25,000 kişi ölmüştür. ABD tarafından 06 Ağustos 1945’te Hiroşima’ya yapılan saldırıda ise tek bir uçaktan atılan 4 ton ağırlığındaki atom bombası, 1945 sonuna kadar 140,000 kişinin ve takip eden yıllarda 200,000’den fazla kişinin ölmesine sebep olmuştur.²¹ Aynı zamanda bölgede insanlar radyasyondan etkilenerek sakat kalmış saldırının tahribatı oldukça büyük olmuştur. Bu tarihten sadece 16 yıl sonra SSCB atom bombasından çok daha fazla tahrip gücüne sahip bir bomba yapmıştır. Bu durum nükleer silahların kullanılması durumunda karşılıklı yok olma ihtimalini arttırmıştır. Dış politikada nükleer silaha sahip olmak etkin bir güç unsuru olarak kullanılmakla birlikte iki tarafın da nükleer silahlara sahip olması dehşet dengesi dediğimiz durumun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Karşısındakini yok etmeye yönelik politikalar geliştirmek, silahlar ve üsler ağı kurmak karşılığında olası bir saldırı sonucu yok olma ihtimali uluslararası sistemde devletler arasında birbirine karşı bir dehşet dengesi yaratmıştır. Peki böyle bir ortamda Türkiye bu dengenin neresinde yer almıştır?

Sıkı iki kutuplu sistemin görüldüğü dönemde, Türkiye öncelikle bir blok seçmek zorunda kalmıştır. Batı Bloku’na daha yakın olan Türkiye’nin Türk-Amerikan ittifakının temellerini iki ana unsur üzerine inşa ettiği görülmektedir.

²¹ Ferhat Pirinççi, “Kitle İmha Silahları ve Silahsızlanma”, *Uluslararası İlişkilere Giriş*, ed. Şaban Kardaş, Ali Balcı (İstanbul: Küre Yayınları, 2013), 556.

2.3.1. Güvenlik

Genellikle uluslararası sistem içerisinde varlığını devam ettirmek bir devlet için birincil amaçtır. Bu sebeple güvenliğini sağlamak için uluslararası sistemde diğer devletlerle kıyaslandığında daha üstün olan devlet veya devletlerin yardımına ihtiyaç duyabilir. Bununla birlikte uluslararası sistemde oluşan tehdide karşı büyük güçle veya güçlerle ittifak kurmak, askerî ve ekonomik yardım sağlaması ve tehdit unsurunu dengelemesi açısından ideal bir seçimdir. Fakat aynı zamanda da tehlikelidir. Çünkü büyük güçle kurulan ittifak içerisinde kendi tehdit unsurlarıyla mücadele ederken aynı zamanda süper gücün de tehdit algılarını paylaşmak zorunda kalılabilmektedir. Doğrudan tehdit olarak da algılanabilir. Örneğin; Küba Füze Krizi esnasında Türkiye'nin Sovyetler tarafından tehdit olarak algılanması savaş tehlikesini ansızın ortaya çıkarmış, ülkenin güvenliğini, hatta varlığını bile tehlike altına sokmuştur. Bunun yanında, bu durum süper güç olan devlet için avantajlıdır. Etki ve nüfuz alanını genişletmesi, stratejik noktalarda müttefik sahibi olması, uluslararası sistemde gücüne oldukça katkı sağlamaktadır. Büyük güç ile ittifak kurmanın diğer tehlikeli ve belirsiz yanı ise; düşman devletlerin saldırısına maruz kaldıkları süreçte müttefiklerin yardım edip etmeyeceği, yardımın gecikmesi veya büyük güçlerin çıkarları gereği diğer büyük güçle anlaşma durumudur. Tarihte bu tip durumların örneği mevcuttur. Rothstein'in de bahsettiği gibi: Normalde düşman olsalar bile süper güçler çıkarları gerektirdiğinde küçük devletler aleyhine iş birliği yapabilmektedirler.²²

Bu noktada Türkiye ve ABD arasında kurulan ittifakın ana unsuru olarak güvenliği ele aldığımızda yukarıda bahsettiğimiz durumları da göz önünde bulundurmalıyız. İki ülke de ortak bir düşmana ve tehdit algısına sahiptir. SSCB Türkiye için Osmanlı İmparatorluğu'ndan bu yana güvenliği açısından hep bir tehdit oluşturmuştur. Boğazlar vasıtasıyla Rusya'nın sıcak denizlere inme politikası 20. Yüzyılda da devam etmiştir. 1925 yılında Dostluk Anlaşması'nın feshedilmesi, 1936 Montrö Sözleşmesi'nde Karadeniz, Boğazlar ve Doğu Anadolu konuları hakkındaki tutumu Rusların Türkiye için sürekli bir tehdit oluşturduğunun göstergesi olabilmektedir. Tüm bunlar göz önüne alındığında Türk Dış Politikası'nın sıkı iki kutuplu sistemde Batı Bloku'na yönelmesi ortak tehdit algısına sahip olması sebebiyle makul

²² Robert L. Rothstein, *Alliances and Small Powers*, (New York: Columbia University Press, 1968), 24-25.

görülebılır. Bu süreçte “Batıya rağmen Batılılaşma” politikasının etkisi söz konusudur. SSCB’nin 1953 yılında dostane yaklaşımına karşılık potansiyel bir tehdit olarak algılanması üyesi olduğu blokun bir gereğidir. Ortak düşmana karşı ABD Türkiye’ye askerî ve ekonomik yardımlar sağlarken karşılığında Türkiye de Sovyetleri çevrelemek ve Orta Doğu için stratejik noktalarda askerî üsler temin etmiştir. Karşılıklı çıkar ilişkileri göz önüne alınarak dönemin koşullarında kurulan ortaklık Türkiye’yi Amerika’nın uydusu olma yoluna sokmuştur. Soğuk Savaş sürecinde güvenlik, caydırıcılık ve savunma temelli olmuştur. Bu açıdan devletler için askerî envanter, ordu sayısı ve nükleer güce sahip olmak önemli bir yer teşkil etmiştir. Türkiye’nin Batı Bloku’nu tercih etmesinde güvenliğini sağlamak için orduyu teçhizat ve donanım açısından güçlendirme ihtiyacını ABD’den sağlamış, devamında bu yardımın sürekliliği için NATO’ya üye olma yoluna gidilmiştir. Gönübol’un da söylediği gibi:²³

“1946’dan sonra Sovyetlerin Türkiye üzerindeki emellerinden bahsetmeyi bırakmasına rağmen Türk liderler Sovyetleri, Türkiye için potansiyel tehdit olarak algılamaya devam etmiştir. ABD ile ortak tehdit algısına sahip olmak, NATO ile sıkı ilişkiler kurmak Türkiye için daha önemli görünmektedir. Bununla birlikte Amerikan yöneticileri, Türkiye’nin SSCB’nin Yakın ve Orta Doğu’daki siyasi ve askerî yayılması için bir atlama tahtası haline gelebileceğinden endişelenmektedir.”

Bu sebeple Amerika Türkiye’yi askerî ve ekonomik açıdan desteklemesi gerektiğini düşünmektedir. Ayrıca Sovyetlerin doğal yayılma alanı içinde bulunan Türkiye’nin, bölgesel gücünü dengelemek için ABD ile ittifak kurması gerekmektedir.²⁴ Jeopolitik konumunun coğrafi ve stratejik açıdan önemli olması (Örneğin; Orta Doğu ve Sovyetler Birliği arasında yer alarak bu iki bölge arasında doğal bir engel oluşturması) Türkiye’yi müttefik olarak daha da cazip hale getirmiştir. Coğrafi olarak Amerika’ya uzak olması ise askerî üs ve tesislerin kurulmasının önünü açan etkenler arasında yer almıştır. Türkiye’nin güvenlik kaygıları ve yardıma olan ihtiyacı, Amerika’nın ise bu dönemde Sovyetleri çevreleme politikası doğrultusunda üslerin kurulması için iyi bir zemin hazırlamıştır.²⁵ Üsler Türkiye için olası bir savaş durumunda coğrafi olarak uzak olan müttefikin desteğini yakında hissetmesi,

²³ Gönübol, a.g.e., 162-163.

²⁴ M. Fahri, *Amerikan Harp Doktrinleri* (İstanbul: Yön Yayınları, 1966), 86.

²⁵ Ceyda T. Bozdoğan, “Soğuk Savaş Sürecinde Türkiye’de Komünizm Meselesi ve Komünizmle Mücadele (1945-1991)”, (Doktora Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017), 41.

otomatik yardımı sağlaması açısından önemlidir. Amerika açısından ise Türkiye’de kurulacak üsler ilk vuruş avantajı, yakıt ikmali, iletişim ve haberleşme ağı ve birinci savunma hattını, Sovyet sınırından başlatma fikri için düşman sınırına yakın askerî üsler ağına önemli bir parçasını oluşturmaktadır.

Türkiye güvenlik temelli ilişkilerini geliştirmeye 18 Şubat 1952’de Amerika öncülüğünde kurulan NATO’ya üye olarak pekiştirmiştir. NATO Sovyet yayılmasına karşı kurulan ve günümüze kadar devamlılığını sürdüren ilk askerî organizasyondur. Türkiye’nin NATO’ya üye olma isteğinin başında II. Dünya Savaşı’nın ardından oluşan uluslararası ortamda yalnız kalma korkusu gelmektedir.²⁶ Kolektif bir savunma örgütüne üyelikle bu durumu ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Ayrıca Batılılaşma politikasının bir gereği ve Türk ordusunun modernizasyonun sağlanması açısından da NATO’ya üyelik Türkiye için oldukça önemli olmuştur. Türkiye’nin NATO’ya üye olma süreci göz önüne alındığında, Sönmezoğlu Türkiye’nin ısrarcılığını “ülke güvenliğini sağlama amacına öz kaynaklar ile ulaşmanın mümkün olmayacağına dair bir saptamadan”²⁷ hareket edildiğini aktarırken iç politikaya değinmiş, güvenlik kaygılarını göz önüne almıştır. Bu noktadan sonra Sovyetlere karşı bir güvence olarak ABD desteği, giderek iki ülke arasında ikili siyasi ve ekonomik ilişkileri ve Türkiye’nin oluşmaya başlayan Batı Bloku içerisindeki aktif katılımını beraberinde getirmiştir. Bu dönemde sıkı iki kutuplu sistemin gereği olarak dünya siyah ve beyaz olarak görülmekte ve Türkiye için de artık tek bir seçenek söz konusudur.

1951’de ABD’nin Türkiye ve Yunanistan’ı Atlantik ittifakına dahil etme önerisi Türkiye’nin ısrarından ziyade sıkı iki kutuplu sistemdeki dengelerle daha yakından ilişkilidir. ABD Ulusal Güvenlik Konseyi 68 Sayılı Raporu artık Sovyetlerinde atom bombası tekeline sahip olduğunu kanıtlar niteliktedir. Amerika’nın nükleer caydırıcılığının sonu anlamına gelen bu rapor, olası bir Sovyet saldırısına karşılık verebilmek için, Amerika’yı SSCB’ye yakın ülkelerde hava üssü kurmaya mecbur bırakmıştır. Aynı zamanda Türkiye’nin NATO’ya üye olduğu dönemde Amerika’nın Hava Kuvvetleri’ndeki stratejik bombardıman uçaklarının büyük çoğunluğunun kısa ve orta menzilli olması Sovyetler Birliği’nin askerî mevzilerinin bulunduğu bölgelere

²⁶ Haluk A. Ülman, “NATO ve Türkiye”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C. 22 S. 4 (1967): 162.

²⁷ Sönmezoğlu, *a.g.e.*, 55-58.

ulaşabilmesi için uçakların Sovyet sınırına yakın bölgelerden havalandırmasını gerekli kılmaktadır. Oral Sander, ABD'nin Türkiye'den bu amaç için kullanmak üzere üs istediğini fakat Türkiye'nin üs talebini onaylanması karşılığında NATO üyeliğinin şart koşulduğunu aktarmaktadır.²⁸ Ayrıca Sovyetler Birliği'nin Avrupa'da girişebileceği bir harekâtı durdurmaya yönelik Amerika'nın stratejisi hava kuvvetlerine dayandığı göz önüne alındığında Türkiye'nin stratejik açıdan önemi daha da artmaktadır.

Amerika açısından Türkiye'nin NATO'ya üye olmasının önemli nedenleri arasında Kore Savaşı ve Yugoslavya'nın durumu da vardır. Türk birliklerinin Kore Savaşı'nda göstermiş oldukları üstün Amerikan kamuoyunda Türkiye'nin Sovyet tehdidi karşısında desteklenmesi yönündeki görüşleri arttırmıştır. SSCB'nin Avrupa'da üzerine gidebileceği muhtemel devletin Yugoslavya olması ve böyle bir durumda Yugoslavya'nın savunulabilmesi için Türkiye coğrafi olarak önemli bir konumdadır. Ayrıca muhtemel bir bloklar arası çatışmada, kara kuvvetleri açısından üstün olan Sovyetler Birliği'ne karşı Türkiye'nin Batı Avrupa'daki baskıyı azaltabilme ihtimali söz konusudur. Ek olarak, petrol kaynakları açısından giderek önem kazanan İran ve Orta Doğu'ya olan coğrafi konumunun yanı sıra Batı'ya yakın bir devlet olarak Türkiye; sıkı iki kutuplu sistemde Amerika için eşsiz bir müttefiktir. Bu dönemde Türk dış politikasının oluşumu ve güvenlik kaygıları Batı Bloku merkezli olarak analiz edilebilir.

2.3.2. Askerî ve Ekonomik Yardımlar

II. Dünya Savaşı esnasında büyük bir orduyu silah altında tutan Türkiye'nin askerî ve ekonomik yardım ihtiyacı Türk-Amerikan ittifakının kurulmasında önemli bir rol oynamıştır. Türkiye'nin savaşın ardından askerî ve siyasi ittifaklara sıcak bakması, Amerikan'ın ise izolasyon politikasından vazgeçmesi iki ülke arasında daha önce İngiltere aracılığıyla kurulmuş olan ekonomik ve askerî ilişkilerin derinleşmesine neden olmuştur. Gelişmekte olan ekonominin güçlendirilmesi, askerî harcamaların ekonomi üzerinde yarattığı baskılar, ekonomik yapılanma planının hayata geçirilmesi, Sovyet tehdidine karşı ordunun savunma ihtiyaçlarının giderilmesi ve modernizasyonu; iç politikada Demokrat Parti iktidarının yeni plan ve projelerinin ülkeyi dış yardıma açık hale getirdiği söylenebilir. Bu dönemde devam eden Sovyet

²⁸ Sander, *a.g.e.*, 53.

tehdidi, ülkeyi siyasal ve ekonomik açıdan sıkıntıya sokmuş olmasına rağmen Türkiye bu tehdidi bir propaganda aracı olarak kullanmayı başarmıştır. Saldırı ihtimaline karşı Amerika'nın desteğini sağlamak; Batı uluslarının Türkiye'ye karşı tutumlarını yumuşatabilir, Batı'yla özdeşleşme ekonomik, siyasal açıdan gelişebilir; “ABD ile kurulacak resmi bir ittifak Türkiye'nin Batı kimliğini²⁹ tasdik edebilirdi. Ayrıca daha güçlü olan devlet, düşman blok karşısında prestijini koruyabilmek ve kendi ittifakını güçlü tutabilmek için zayıf duruma düşmesini istemediği küçük müttefikine refah ve kaynak transferi yapabilmektedir.”

Türkiye açısından askerî ve ekonomik yardımlar batı kampındaki yerini sağlamlaştırmış, güvenlik ihtiyaçlarını karşılamış, özellikle ordunun modernizasyonunda büyük değişiklikler meydana getirmiştir. Balkan Savaşları'nın sonlanmasıyla Osmanlı/Türk askerî teşkilatlanmasında ön plana çıkmaya başlayan Alman/ Prusya modeli askerî teşkilatlanma; Amerikan askerî yardımlarıyla eksen kaymasına uğrayarak Amerikan modeline daha çok yaklaşmıştır. “Askerî yardımlarla birlikte iki askerî kültür ve düşünüş tarzı arasındaki uyumsuzluklar su yüzüne çıkmıştır. Bu iki ekol arasındaki zıtlıkların sonuçları 1950 yılında Kore'deki muharebe meydanlarında açıkça gözlemlenmiştir.”³⁰ Serhat Güvenç'in bahsettiğine göre Kore'deki Amerikan generalleri büyük kuvvetle, en az riskle savaşmayı, Türk subayları ise “çok eskilere giden, köklü bir kültüre ve sorumluluk ile inisiyatif dayanan, manevra ile sonuca giden” birlik ruhuyla savaşıp kazanmayı ön görmektedir. Bu tür taktik, stratejik ve kültürel uyumsuzlukların azaltılıp, entegrasyonun hızlanmasında askerî yardımlar ile sağlanan eğitim faaliyetlerinin katkısının büyük olduğu söylenebilir. Türk ordusunun Amerikan askerî kültürüyle entegrasyonu 1947'de belirgin olarak başlamış olsa da 1947 öncesinde orduda özellikle hava kuvvetlerinde eğitim ve bombardıman uçakları, II. Dünya Savaşı öncesinde, hava kuvvetlerinin vurucu unsurları arasında Amerikan yapımı Vultee V ve Martin 139W bombardıman uçaklarıyla donatılan filolar mevcuttur.³¹ Yardım sağlanmadan önce Türk ordusundaki sorunlar; silah altında bulunan asker sayısının fazla olması ve bu askerlerin ekonomiye katkı sağlamak için çalışmaması,

²⁹ Uslu, *a.g.e.*, 65.

³⁰ Serhat Güvenç, “ABD Askerî Yardımı ve Türk Ordusunun Dönüşümü: 1942-1960”, *Türkiye'de Ordu Devlet ve Güvenlik Siyaseti*, ed. Evren Balta Pakar, İsmet Akça (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010), 258.

³¹ Güvenç, *a.g.m.*, 260.

(ekonominin büyümesi için silah altındaki askerlerin tarıma geri dönmesi şarttı), silah ve teçhizat eksikliğidir.

Amerika Birleşik Devletleri kitle halindeki askerî yardımlara 1947’de, Sovyetler ise 1955 yılında (Mısır’a) başlamıştır. 1976-1977 programında yardım alacak ülke sayısı Türkiye ve Yunanistan dahil sekizdir. Askerî yardımların hem yardımı yapan hem de yardımı alan ülke açısından siyasi, kültürel, psikolojik, ekonomik, askerî ve stratejik etkileri söz konusudur. Amerika açısından sağlanan askerî yardımlar; iktidar sahalarını genişletmek, lideri olduğu Batı bloku üyelerinin kolektif askerî gücü arttırmak ve komünizmin yayılmasını engellemek, yardımlar aracılığıyla yeni diplomatik ilişkiler kurmak, askerî üs, tesis elde etmek, silah ticareti ağını genişletmek ve piyasa oluşturmak, olası bir savaşın yıkıcılığını kendi ülke sınırlarından uzaklaştırmak, askerî açıdan kendine bağlı müttefikler elde etmek için araç olmuştur. Askerî yardım programlarında en başından beri Amerikalıların önemsedikleri asıl nokta kendi çıkarlarına uygun askerî görevleri yerine getirebilecek yerel güçlerin teçhiz edilmesi olmuştur. Tanklar, toplar, uçaklar, gemiler ile donatılan müttefik ordularının düşman Sovyetler Birliği ile ortaya çıkacak anlaşmazlıklarda ABD’den beklenileni yapacak aygıtlara dönüştürülmesidir.

“ABD dış yardım kanunun bir maddesi, dost ülkelerin savunma kabiliyetlerini ıslah ve münferiden veya müştereken güvenlik tertiplerini kolaylaştırıp çabuklaştırarak bunların süratli bir şekilde sosyal ve ekonomik kalkınmalarını sağlamaktır.”³² Aynı zamanda Sovyet tehdidinin çevrelenmesi ve caydırılması açısından askerî yardımlar sayesinde elde edilecek olan üs ve haberleşme tesisleri Soğuk Savaş sırasında ABD’ye çok avantaj sağlamıştır. Kurulan bu tesisler ve yapılan yardımlar Batı Bloku’na dahil olan ülkelerin güvenlik ihtiyaçlarını karşılamış onları Batı Bloku’na daha bağlı hale getirmiştir. Bu durum müttefiklik ilişkilerinin geliştirilmesinde önemli bir paya sahip olmuştur. Türkiye’ye askerî yardım yapılmasının asıl nedeni Sovyetleri çevreleme stratejisidir. Türkiye’nin özellikle Sovyet askerî tehdidine karşı oynayabileceği rolleri değerlendiren Amerika; olası bir çatışmada Türkiye’nin Sovyetler’in petrol kaynaklarına yönelik saldırı geliştirebileceği, Moskova’yı hedef alacak hava taarruzlarında av himayesi sağlayabileceği, Sovyet denizaltılarını Karadeniz’de hapsedebileceği, Sovyet deniz nakliyatını imha edebileceği; hatta

³² Sezai Orkunt, *Türkiye- ABD Askerî İlişkileri*, (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1978), 47.

Sovyet topraklarını hedef alan bir kara taarruzu bile gerçekleştirebileceği gibi beklentiler içindedir.³³

Amerika Birleşik Devleti'nin dış yardım kanunun askerî yardımlarla alakalı prensiplerinden biri, yardım yapılan ülkelerde statükonun korunmasıdır. Bu kanuni hüküm, komünizme karşı direnen ülkelere açıkça askerî yardım yapma imkanını sağlamış, Türkiye'nin Sovyetlerin taleplerine direnemeyip teslim olması halinde ortaya çıkacak durumun bir domino etkisi yaratacağı ve bölgedeki diğer ülkelerin Rus etkisine boyun eğeceği yönündeki teori, Türkiye'yi yardım çalışmaları kapsamına sokmuştur. Savaş sonrasında İngiltere'nin sebep olduğu güç boşluğunu ABD, Sovyet nüfuzunu Avrupa, Orta Doğu ve Asya'ya taşıyabilecek bir kriz olarak ele almış ve endişe duymuştur. Türkiye ve Yunanistan'ın Sovyetler tarafından uydu devlet haline getirilmesi durumunda sınırı bulunan ülkeler üzerinden komünizmin yayılmasında Avrupa'da ve Orta Doğu'da bir domino etkisi yaratacağı varsayımı sonucunda askerî ve ekonomik yardımlar temellendirilmiştir. Yardımın tahsis edilememesi durumunda sadece dünyanın değil Amerika'nın da güvenliğinin tehlike altına gireceği görüşü ön plandadır.³⁴

ABD'nin Türkiye Büyükelçisi Edwin C. Wilson, Senato Dış İlişkiler Komisyonu'nda yaptığı konuşmada Akdeniz'de Rusya'ya karşı duran tek sağlam devletin Türkiye olduğunu söylemiş ve Türkiye'nin düşmesi durumunda Irak, İran, Suudi Arabistan ve diğer devletlerin de Sovyet isteklerine boyun eğerek Ortadoğu'yu Ruslara açacağını ifade etmiştir. Ayrıca Orta Doğu'ya olan yakınlığı; tehlike durumlarında Sovyetleri durdurabilme potansiyeli, Amerika tarafından desteklenmesinde ve askerî açıdan yardım sağlanmasında önemli bir rol oynamıştır.

Sovyetleri çevreleme politikası doğrultusunda; av uçakları, otomatik silahlar, hafif silahlardan oluşacak askerî yardımın temininin kaynakları; Truman Doktrini, Marshall Planı ve NATO'ya üyelikle sağlanmıştır. Truman Doktrini çerçevesinde başlatılan yardım özellikle askerî alanda değişimin önünü açmış ve NATO'ya üyeliğin ardından yardım miktarı artmış, entegrasyon hızlanmıştır. Truman Doktrini savaş sonrası ABD'nin dış politikada izolasyon politikasından vazgeçmiş olduğunun,

³³ Barış Celep, "Türkiye'ye Amerikan Askerî Yardım Kurulu (JAMMAT) ve Türkiye'deki Faaliyetleri" (Doktora Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018), 24.

³⁴ George McGhee, *ABD-Türkiye-NATO-Ortadoğu*, çev. Belkis Çorakçı, (Ankara:Bilgi Yayınevi,1992), 163.

Türkiye'nin ise askerî ve siyasi ittifaklara sıcak baktığının, iki ülke arasında da resmi ilişkilerin net olarak başladığının göstergesidir. Öncesinde İngiltere aracılığıyla kurulan iletişim artık doğrudan ve sıkı bir iş birliğine dönüşmüştür. Sıkı iki kutuplu sistemde blok lideri öncülüğünde güvenlik ihtiyacını gideren Türkiye; askerî yardımlar aracılığıyla kurmuş olduğu ittifakta çıkarları doğrultusunda kar etmiş olsa da büyük bir güçle birlikte kurulan ittifakların büyük tehditleri de beraberinde getirdiğini, askerî teçhizat açısından tek bir ülkeye bağlı kalmanın bedelini 1974 Kıbrıs müdahalesinde anlaşılmıştır. Aslında dönemin şartları gereği sıkı iki kutuplu sistemde blok liderine sıkı sıkıya bağlılık ve uluslararası arenada desteklemek olağan bir durum gibi gözükse de kurulmuş olan ittifakın sadece askerî, ekonomik ve güvenlik temelli kurulmaması gerektiğini; kültürel değerlerin, stratejik çıkarların ve çok yönlülüğün önemini ilerleyen dönemlerde daha iyi anlamıştır. İlerleyen bölümlerde ele alınacak olan üs ve tesislerin kullanımı ve inşası, kurulan askerî örgütlere üyeliğin getirdiği tehditler, blok liderine tam bağlılığın yaratmış olduğu uydu devlet izlenimi Kıbrıs müdahalesi sonrası dış politikadaki değişimin neden gerekli olduğunu ortaya koymuştur. İttifak oluştururken duygusal davranmaktan ziyade kâr zarar analizi doğrultusunda ve çıkarlar göz önünde bulundurularak ilişkiler kurmak daha sağlıklıdır. Yapılan ikili anlaşmalar doğrultusunda ABD Türkiye'nin de artık dahil olduğu üs tesis ağını genişletmeye başlamıştır. Sıkı iki kutuplu sistemde Türkiye'nin bu durumu sorgulaması çok mümkün olmamış, kamuoyunda tepkiler olmasına rağmen söz konusu durum bu dönemde iki ülke arasında sorun teşkil etmemiştir. Askerî yardımlar bir nevi bölge politikalarına yön veren ve kontrol altında tutan bir işlev görmüştür. Mısır'a yapılan askerî yardımlar (1976) Mısır'ın Sovyetlerden uzaklaştırılması, sağlanan silahların kullanım amacı ve kapsamının Amerika tarafından düzenlenmesi askerî yardımların bölgesel politikalar üzerindeki etkisini kanıtlar niteliktedir.

Böylece ABD'nin savaş sonrası kurduğu ekonomik ve askerî yardımlar sistemi, hem mevcut ideolojiyi ve ekonomik sistemi yayacak, hem de çatışmaları kontrol altında tutmayı amaçlamıştır. Kurulan askerî üsler ile sistemin güvenliği sağlanmıştır. Harry Truman "ABD bu savaş sonuncunda bir kâr veya kişisel bir fayda elde etmek istememektedir. Buna karşın çıkarlarımızı ve dünya barışını korumak için gerekli olan askerî üsleri elimizde tutmaya devam edeceğiz. Askerî uzmanlarımızın savunmamız için hayati gördüğü üsleri elde edeceğiz. Bunu Birleşmiş Milletler

Sözleşmesi'ne uygun düzenlemelerle yapacağız.”³⁵ Açıklamalarıyla üs ve tesislerin kurulmaya devam edeceğinin teminatını vermiş bu dönemde Amerika üs sayısında tarihinin zirvesini yaşamıştır. Gelişen silah teknolojisi ve sıkı iki kutuplu sistemin yavaş yavaş gevşemesiyle üslere olan ihtiyaç ilerleyen dönemlerde azalmış olsa da bu dönem içerisinde bir ülke içerisinde askerî üs elde etmek oldukça avantajlı bir durum olarak algılanmıştır.

12 Temmuz 1947 Türkiye'ye Yardım Anlaşmasıyla birlikte Türk-Amerikan ilişkilerinin ilk resmi askerî anlaşması imzalanmıştır. “Truman Doktrini kapsamında Türkiye'ye 152.500.000 dolar, Marshall Planı çerçevesinde 1948-1952 yılları arasında 352.000.000 dolar tutarında yardım sağlanmıştır.”³⁶ Truman Doktrini çerçevesinde sağlanan yardımın büyük bir bölümü Türk Silahlı Kuvvetleri'nin modernizasyonu ve yol yapım çalışmaları için ayrılmıştır. Truman Doktrini'nin temel amacı Türkiye'nin ulaşım ve haberleşme altyapısının modern bir askerî gücü destekleyecek seviyeye getirilmesi olmuştur. ABD Sovyet tehdidine karşı Türkiye'yi daima savunma odaklı bir stratejinin içerisine sokmuş, yapmış olduğu askerî yardımı da bu doğrultuda yürütmüştür. Beklentisi Türkiye'nin Sovyetlere karşı bir tıpa görevi görmesi yönündedir. Türkiye'nin ise Amerikan askerî yardımından beklentisi askerî açıdan olabildiğince kendi kendine yeterli hale gelebilmektir. Fakat Amerikalılara göre bu durum kısa vadede pek mümkün değildir. Türkiye'nin etkin bir askerî güç oluşturmaya engelleyen temel iki zafiyet vardır; ulaşım altyapısının modern bir ordunun gereksinimlerini karşılayamayacak durumda olması ve ülkede okur-yazar oranının çok düşük olmasıdır. Böylece yapılan askerî yardımların öncelikli gayesi bu iki durumu düzeltmek olmuştur. Okuma yazma, Türk askerinin teknik ve taktik eğitimin olmazsa olmazı; ulaşım ise olası bir Sovyet saldırısı esnasında birliklere hareket yeteneği kazandırmanın temel şartı sayılmıştır.

Amerikan Askerî Yardım Kurulu'nun ilk yıllarında görev yapan Tuğgeneral Shugg'un söylemiyle “Amerikan ordusunun küçük bir kopyasını”³⁷ yardımlar kapsamında oluşturmaya çalışan ABD'nin askerî yardımlarla mekanizasyon ve teknik eğitim konularında orduda bir değişime yol açtığı

³⁵ Truman'ın tüm konuşmaları için bakınız; <https://www.trumanlibraryinstitute.org/truman/truman-speaks/>.

³⁶ Celep, *a.g.t.*, 17.

³⁷ Güvenç, *a.g.m.*, 283.

gözlemlenebilirken, harbin kavramsallaştırılması ve askerî düşünce bakımından aynı etkiyi yarattığı pek söylenemez. Aynı zamanda bu dönemde Türk ordusunun modernizasyonunda sadece Amerikan subaylarının rol alması, neredeyse tamamen Amerikan silahlarıyla donatılması, sıkı iki kutuplu sisteminde etkisiyle Türkiye'nin Amerika'ya olan bağlılığını arttırmıştır. "1945'ten sonra Batı Avrupa ve ABD ile yakın ilişki kuran ve ittifak içinde iş birliği yapan Türk silahlı kuvvetlerinde kıyafetten başlayarak bir yenileşme, Batılı çağdaş görüntüyü elde etme gayreti göstermiştir. 1946 yılında ordu kıyafet kararnamesi tamamen değiştirilmiş ve bugünün askerî kıyafeti kabul edilmiştir. İlk olarak deniz kuvvetlerinde Harp Okulu eğitimi dört yıla çıkarılmış, ABD Deniz Harp Okulunun müfredat programlarının teknik bölümleri adapte olmuş, subay yetiştirme esasları yeniden düzenlenmiş, lüzumlu işletme kitapları, tarifnameler tercüme edilmiş, ittifakın ortak tabiye talimnameleri yürürlüğe konulmuş, malzeme standardizasyonu bir program altında uygulanmıştır."³⁸ Alınan yardımlar sadece görünürde en çok etkiyi ekonomik ve askerî alanda gösterse de kültürel etkisi bence daha fazladır. Çünkü alınan malzemenin kullanımı ve kullanım amacı bir ülkenin güvenlik endişelerini, askerî yöntemlerini ve politikalarını etkileyeceği gibi eğitim alan askerin zihin dünyasını, kılık-kıyafetini, duruşunu ve stratejik düşünce dünyasını da etkilemektedir. Sezai Orkunt eserinde alınan yardımların dolaylı etkilerinden şu cümleleri ile bahsetmiştir; "Yeni ve değişik silahlar, karmaşık silah kontrol sistemleri; bakım onarım ve idame için özel bir eğitimi gerektirir. Devamlı askerî yardım veya aynı kaynaktan silah ve malzeme siparişi, ister istemez, ona ait teknolojinin ve dilin silahları alan tarafın silahlı kuvvetlerine girmesine yol açar. Askerler lisan öğrenmek zorunda kalır ve lisan öğrenen asker meslek içinde ayrıcalık sağlamış olur."³⁹

Son olarak güvenlik ve askerî, ekonomik yardımların yanında devletlerin iç politikadaki hatalarını örtmek ve içte istikrar sağlamak amacıyla da başka devletlerle ittifak kurma yoluna gittiği bilinmektedir. Türkiye, ideolojik açıdan kendini Batı'ya yakın görmüş, iç politikada da politika yapıcı kişilerin Batı destekli politikalarıyla bu tercihinin desteklemiştir. Güçlü bir devletin ittifakında yer almak askerî ve ekonomik desteğini sağlamak iç politikada siyasetçilerin elini güçlendirir ve güven sağlamaktadır. Bunun aksi bir durum söz konusu olduğunda da günah keçisi ilan

³⁸ Osman M. Öztürk, *Ordu ve Politika*, (Ankara: Gündoğan Yayınları, 1993), 161.

³⁹ Orkunt., *a.g.e.*, 43.

edilir. Bu noktada Türkiye stratejik konumunun ve askerî kaynaklarının yetersizliğinin farkında olarak elinde olan avantajı değerlendirerek büyük güçle kurmuş olduğu ittifaktan olabildiğince faydalanmaya çalışmıştır diyebiliriz. Diğer bir açıdan bakıldığında, Sovyetler Birliği'nin coğrafi yakınlığı ve ABD kadar etkili bir güç olması Türkiye'nin Batı Bloku'nu seçmesinde etkili bir parametredir. Uluslararası sistemin yapısına göre, o an ki haliyle “küçük güçlerin süper güce coğrafi olarak çok yakın olması, onun gücünün doğal yayılma alanında bulunması, küçük devleti bu gücü dengelemek için daha güçlü bir devletin ittifakına katılmaya zorlar.”⁴⁰ Coğrafi olarak hissedilen tehdit daha yakın algılanmıştır. Aynı zamanda bu tercih stratejik olarak Türkiye'ye avantaj sağlamıştır. İki süper güç arasında dengeleyici güç olmuştur. Bu durumun dezavantajı olarak da olası bir saldırıda uzakta olan müttefikin müdahalesini kolaylaştırmak için ülkede üs ve tesislerin kurulmasının önü açılmıştır diyebiliriz.

2.4. Gevşek İki Kutuplu Sistem ve Türk Dış Politikasında Çok Yönlülüğe Geçiş

1960'lar ve 1970'ler ortamı Soğuk Savaş'ın yavaş yavaş çözülmeye başladığı dönem olarak tanımlanabilir. Sistemin katılığı, nükleer silahların oluşturduğu dehşet dengesi, iki tarafında statükoyu zamanla kabullenmesi, yerini nispi bir yumuşamaya bırakmıştır. 1962 Küba Füze Krizi'nin yaratmış olduğu Dehşet Dengesi (Balance of Terror) bir nükleer denge anlayışını ortaya çıkarmış, bu anlayış topyekûn bir nükleer savaş tehlikesini azaltmış, buna karşılık nitelikli sınırlı savaşlar ve gerilla savaşları önem kazanmaya başlamıştır. Taraflar, nükleer güçlerini caydırma için yeterli minimum düzeye indirme eğilimine yönelmişlerdir. Bu durum sonucunda azalan Sovyet tehdidi blok üyelerinin bölgesel politikalara ve ulusal sorunlara yönelmesinde etkin bir unsur olmuştur.

2.4.1. Dış Etkenler

Gevşek iki kutuplu sistemde her iki blokta da merkezkaç eğilimler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu eğilimler iki blok lideri arasında bir rekabet ortamı oluşturmuştur. Özellikle Çin Halk Cumhuriyeti Sovyetler Birliğiyle anlaşmazlıklar yaşamaya başlamış, ardından yavaş yavaş her iki büyük güç için rakip bir siyasi/askerî güç

⁴⁰ Jack S. Levy ve William R. Thompson, “Hegemonic Threats and Great-Power Balancing in Europe, 1495-1999”, *Security Studies*, C.14, S.1 (2005): 1-3.

odağı olarak belirginleşmiştir. Aynı zamanda her iki bloka da ait hissetmeyenlerin başlatmış olduğu Bağlantısızlık Hareketi üçüncü bir yol olarak ortaya çıkmış sıkı iki kutuplu sistemin katı taraf tutma eğilimlerine alternatif oluşturarak yumuşama (detant) sürecine katkı sağlamıştır. Bloklara üye ülkelerin savaş sonrası oluşan travmayı ve ekonomik sıkıntıları kısmen atlatmaları, Batı Bloku özelinde Amerika Birleşik Devleti'nin Vietnam'dan çekilmek zorunda kalması, Bretton Woods sisteminin çökmesi, Japonya ve Almanya'nın ekonomik olarak toparlanması ve oluşturdukları rekabet ortamı, Amerikan kamuoyunun tepkileri sebebiyle ABD'nin gücünün nispeten azalması blok üyelerinin hareketlerini esnetmelerine olanak tanımıştır. Başkan Nixon'ın "Amerika kavramının sonunu getirdi" diye ifade ettiği Vietnam yenilgisi, ABD'nin dünya politikasındaki konumunda da New York Times'ın ünlü yazarı C.L. Sulzberger'ın 1975'te Ankara'dan yazdığı bir yorumunda "Truman Doktrini döneminin cılası solmuş durumda... Bu günlerde kendimizi (dünyaya) tanıtmaya biçimimizde ciddi bir yanlışlık yapıyor olsak gerekir" diye ifade ettiği gibi bir sarsıntı dönemini başlatmıştır.⁴¹ Ayrıca bu dönemde siyahilerin 1950'lerde başlayan eşit hak arayışı, savaş karşıtı hareketlerle birlikte diğer toplumsal gruplara da yayılmış; Kızılderililerden İspanyol kökenlilere, feministlerden, öğrencilere kadar birçok grup, Amerika için radikal sayılabilecek ekonomik ve toplumsal taleplerle ortaya çıkmıştır. Bu çözülme, 1973 sonlarında Watergate'in de etkisiyle, toplumsal morale büsbütün yansımış etkisi tüm dünyaya yayılmıştır. İçten gelen bu dalga sorgulanamaz ve eleştirilemez olan blok ritüellerini sarsmış, devletler ait oldukları bloklardaki yerlerini sorgulamaya başlamışlardır.

Ortak tehdit algısının kısmen ortadan kalkması, devletlerin dış politika davranışlarında evrensel bir yer tutan ekonomik amaçlar ve çıkarlarına odaklanmaları blok içi çatışmaları da beraberinde getirmiştir. Örneğin; Türkiye'nin ulusal çıkarları ile NATO'nun çıkarlarının 1950'li yıllara kadar paralel ilerlemesi fakat 1964'e gelindiğinde NATO'nun genel çıkarlarından ziyade ulusal çıkarların söz konusu olmasıyla birlikte Yunanistan ile sorun yaşaması, bulunduğu blok içinde ve Türk dış politikasında izlediği süreklilik politikasının dışına çıkması gibi sonuçlar doğurmuş, dış politikada revizyona gitmesine sebep olmuştur.⁴² Burada dikkat edilmesi gereken nokta, ülkelerin soğuk savaşın yarattığı toz bulutunun içinden yavaş yavaş çıkarak,

⁴¹ Burcu Bostanoğlu, *Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası* (Ankara: İmge Kitabevi, 2008), 296.

⁴² İsmet Giritli, *Neden NATO'ya Evet?* (İstanbul: Ak Yayınları, 1968), 33.

önlerine çıkan tabloda kendilerini sorgulamaya başlamaları ve aslında ait oldukları bloklara bağlılıklarının özel değil çok genel sebeplerle olduğunu fark etmeleridir. Var olma mücadelesi yerini daha iyi standartlarda yaşama, ulusal değerler ve çıkarlar üzerinden bir dış politika yürütme eğilimine bırakmıştır. Aslında ülkelerin bireyselleşerek bencilleşmeye başladığı söylenebilir. Blok liderlerine verilen tavizler (üsler, haberleşme ağları, ulusal çıkarlar) ve karşılığında alınan ekonomik desteğin bir süre sonra kültürel, sosyolojik ve ekonomik sürdürülebilirlik açısından yetmemesi ve beklentiyi karşılamaması Soğuk Savaş'ın hızını bir duraksama evresine sokmaya yetmiştir diyebiliriz. Buna ek olarak yaşanan Küba Füze Krizi'nde oluşan Dehşet Dengesi ve topyekûn bir yok oluş ihtimali Soğuk Savaş'ın ivmesinin en zirve noktası olmuştur.

Her iki blok içerisinde de üyelerin, blok liderlerinin genel tutum ve davranışlarından farklı tavırlar ortaya koyabilmeye başladıkları bu dönemde Türkiye'nin de güvenlik anlayışında birtakım değişiklikler olduğu gözlenmiştir. 1960'lı yıllarda Türkiye'nin toplumsal, ekonomik ve siyasal yapısında meydana gelmiş ve çok yönlü bir dış politika anlayışı benimsenmiştir. Baskın Oran'a göre bu dönem "Türkiye gibi bir orta büyüklükte devlet için gerçek bir görelî özerklik devri olmuş, Türkiye uzun zaman sonra ideolojik gözlük kullanmayan bir dış politika üretmiştir."⁴³ Özellikle bu dönemde dış kaynak ihtiyacı sebebiyle SSCB ile kurulan iletişim, Türkiye'ye ekonomik ve siyasal fayda sağlamıştır. Bu duruma uluslararası ortama hâkim olan yumuşama havasının etkili olduğunun düşünülmesinin yanında müttefiki ABD'nin Kıbrıs sorunu sonucu yolladığı Johnson Mektubu'nun da sebep olduğu söylenebilir. Öyle ki; 1950'li yıllarda ulusal çıkarlarını NATO çıkarları ile özdeşleştirerek Kıbrıs sorununu çözebilen Türkiye, 1964'teki Kıbrıs sorununda NATO'nun genel çıkarlarından farklı ulusal çıkarları olabileceğini anlamış ve dış politikada tek yönlülüğün zararlarını Kıbrıs bunalımının ardından uluslararası arenada yalnız kaldığında kavramıştır.

Küba Füze Krizi'nde ABD'nin sadık bir müttefik olduğu inancının zayıflaması ve ABD'de alınan bir kararın Türkiye'nin varlığını tehlikeye sokması ülke içinde ABD karşıtı hareketlere hız kazandırmıştır. Aynı zamanda Küba Füze Krizi Türk liderlere yabancı üsleri ve nükleer silahları toprakları üzerinde bulundurmalarının karşı

⁴³ Oran, *a.g.e.*, 673.

bloktaki ülkelerin saldırısını çekebileceğini göstermiştir.⁴⁴ Fazla askerî gücün daha fazla güvenlik sağlamadığını, NATO'nun üyesi olma, nükleer silaha sahip olmanın saldırı riskini azaltmadığı yorumu yapılabilir. Türkiye'nin bu dönemde askerî ilişkilerde daha dikkatli davranmaya başlamasında en önemli etken ABD'nin kendi çıkarları uğruna (Sovyetleri Karayipler' den çıkarmak ve sıcak çatışmaya girmemek) Türkiye'nin çıkarlarını feda etmesi olmuştur. Söz konusu durum Türkiye'yi bir uydu devlet konumuna düşürmüştür. Büyük bir güçle kurulan ittifakta düşmanın da büyük bir güç olması, ansızın sizi de hedef haline getirebilir ve blok liderleri çıkarları söz konusu olduğunda bu duruma müdahale bile etmeyebilir. Bu sebeple Küba Füze Krizi'nde görüldüğü üzere nükleer silah ve askerî unsur bulundurmamak ülkeyi saldırıya açık hale getirmiş ve savaş ihtimalini artırmıştır. Caydırıcı bir unsur olarak da değerlendirilebilir fakat büyük güç ile kurulan ittifakta böyle bir durum nadiren söz konusudur.

Amerika Birleşik Devletleri'nin güvenlik stratejisinde 1950'li yılların sonlarında gerçekleşen değişikliğin ardından, 1960'lı yılların ortalarında NATO'nun da blok liderlerinin tercihi olan Esnek Karşılık Doktrini' ne yönelmesi, Türk dış politikasının güvenlik boyutunu da doğrudan etkilemiştir. NATO'nun sınırlı savaş kavramına uygun bir yapılanmaya yönelmesi, gerektiğinde kendi gücünü kullanmaya ihtiyaç duyan Türkiye için Kıbrıs konusunda bazı fırsatlar ortaya çıkarmıştır.⁴⁵ 1950'lerde NATO stratejisi ittifaka yönelebilecek her türlü tehdide nükleer silahlarla yanıt vermesini ön görmüştür. Sovyetler Birliği'nin konvansiyonel silahlar üzerindeki tekeli, ABD'nin nükleer silahlardaki tekeline dayanarak dengelemeye çalışmıştır. Fakat Küba Füze Krizi'nde yaşanan tırmanma ve nükleer savaş riski, nükleer silahların önceliğinin sorgulanmasına sebep olmuş ve strateji değişikliğini gerekli kılmıştır. Başkan John Kennedy döneminin ABD Savunma Başkanı Robert McNamara, 16 Haziran 1962 tarihinde Michigan Üniversitesi'nde verdiği konferansta, muhtemel bir genel nükleer savaşta ülkenin temel askerî stratejisinin konvansiyonel askerî stratejide olduğu gibi, esas olarak “düşmanın sivil halkını değil askerî gücünü yok etmek amacına yönelik olacağını”⁴⁶ açıklamıştır.

⁴⁴ Lawrence S. Wittner, *Confronting the Bomb*. (California: Stanford University Press, 2009), 82.

⁴⁵ Sönmezoğlu, *a.g.e.*, 240.

⁴⁶ Sönmezoğlu, *a.g.e.*, 77.

Esnek Karşılık Stratejisi topyekûn bir savaşa yönelik değil, sınırlı savaş* ihtimaline karşı da kuvvet oluşturmaya amaçlamıştır. Gerçekleşebilecek herhangi bir saldırı durumunda nükleer karşılık seçeneğini ikinci plana atarak “kanat bölgelerde konvansiyonel olabilme” ihtimali üzerinden hareket edilmiştir. Bu durum kanat ülkelerin sorumluluğunu arttırırken, böyle bir saldırıda büyük güçle karşı karşıya gelme ihtimalini de doğurmuştur. Ayrıca “sınırlı nükleer” savaş düşünüldüğünde ülkede bulunan üs/tesisler sebebiyle Türkiye’yi doğrudan Sovyet tehdidi altında bırakmıştır. NATO’nun yeni stratejisinden haberdar SSCB ilk vuruş olarak nükleer silahı kullanabilir ya da direkt Türkiye’yi tehdit edebilirdi. Doktrinin dezavantajlarının ardından TSK için avantajları olduğundan da bahsetmek gerekir. NATO’nun nükleer silahların aksine konvansiyonel silahlara yönelmesi ve çeşitliliği arttırması ve konvansiyonel orduların öneminin artması TSK için büyük avantaj sağlamıştır. Güvenç’e göre Türkiye topyekûn savaş stratejisinden ziyade sınırlı savaş stratejisinde daha avantajlıdır.⁴⁷ Türkiye’ye bölgesel çıkarlarını korumak için askerî yapılanma fırsatı sunmuştur.

“Amerika Birleşik Devletleri, Jüpiter füzelerinin sökülmesinin ardından Türkiye’ye iki savaş uçağı filosu vermiştir. Öte yandan bu dönemde Türkiye’nin hareket yeteneğinin yüksek birlikler oluşturmaya yöneldiği, çıkarma gemileri, nakliye uçakları, helikopter edinmeye çalıştığı görülmektedir. Özellikle, Türk Silahlı Kuvvetleri’nin bünyesinde, genel amaçlı birliklerin yanında hareket yeteneği yüksek birliklere de yer vermeye başlaması tam Kıbrıs Krizi ile aynı dönemlere rastlamıştır. Yine aynı dönemde, Türkiye’nin kendi tersanelerinde önemli miktarda çıkarma gemisi inşa ettiği, çeşitli kaynaklardan hava nakliye uçakları satın aldığı görülmektedir. Özellikle 1967 Kıbrıs krizi sırasında TSK’nın sınırlı bir hava harekâtı sırasında pek fazla yaptırım imkanına sahip olmadığı görüldüğü bu konudaki çabaları daha da hızlandırmıştır.”⁴⁸

Anılan dönemde Türkiye dış politikada görece özerklik çerçevesinde Bağlantısızlarla olan ilişkilere de önem verilmiştir. Batıcılık politikasının gölgesinde başlayan bu ilişkiler beklenen kadar iyi olmasa da Batı karşısında alternatifler üretmek açısından önemlidir. Bu dönemde Batı’dan gelen talepler reddedilmiş (Orta Doğu operasyonlarında üslerin kullanılmasına) ABD ve NATO politikalarından farklı, ulusal çıkarların söz konusu olduğu bir dış politika izlenmiştir.

Türkiye’nin politikasının değişmesinde en önemli dış etkenlerden biri de 1964 Kıbrıs Sorunu ve 1974 Kıbrıs Müdahalesi olmuştur. Bu konu üçüncü bölümde detaylı bir

* Hareket yeteneğine dayalı manevra kabiliyeti

⁴⁷ Serhat Güvenç, “Bir Dış Politika Aracı Olarak Türk Silahlı Kuvvetleri: Yetenekler ve Uygulamalar”, *XX. Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi*, ed. Faruk Sönmezoğlu (İstanbul: Der Yayınları, 2016), 245.

⁴⁸ a.g.e., 236- 270.

şekilde incelenecektir. Fakat 1974'te uygulanan Amerika Birleşik Devletleri ambargosu, askerî teknoloji açısından dışa bağımlı olan Türkiye'nin bu konuda alternatifler oluşturmada teşvik edici olmuştur. Böylece uluslararası ortamda yumuşamanın başlamasıyla ön plana çıkan ulusal çıkarlar, Türkiye ve Amerikan ilişkilerini doğrudan etkilemiştir. Türk dış politikasını daha ulusal ve çok yönlü bir çizgiye kavuşturmuş, silah alışverişinde alternatifler üretmeye itmiştir. Hem ABD hem de Türkiye müttefikleriyle olan ilişkilerini sorgulamıştır. Bahsedilen olayların ikili ilişkilere yansımaları detaylı olarak son bölümde incelenecektir.

Türk elitinin batıya entegre olma, modernizasyon ve batı ittifakının bir parçası olma isteği; Kore Harbine asker gönderme ve NATO üyeliğiyle somutlaşmıştır. Fakat koşulsuz batıya bağlılığın politik manevra alanını ne kadar daralttığını, Küba Füze Krizi'nde toprakları üzerinde egemenliğinden feragat ettiğinde, 1964 Johnson Mektubu'nda, NATO'nun Türkiye'ye yönelik güvencelerinin sorgulanması sonucu herhangi bir tehdide karşı yalnız bırakıldığında ve kendi çıkarları doğrultusunda hareket edebilme hakkını kaybettiğinde anlamıştır. Türkiye 1967 Kıbrıs Krizinde dış politikada askerî güç kullanımının önemini anlamış ve eksikliğini hissetmiştir. Aslında Kore Harbine asker göndererek kolektif güvenlik alanına katılmak için dış politikada askerî gücü kullanmıştır. Fakat imkân ve kabiliyet konusunda müttefik desteğiyle başarılı olmuştur. Kıbrıs Krizi'nde desteksiz bu gücü kullanamaması aslında askerî güç kabiliyetinin ikincil parametrelere bağlı olmadan birincil kaynaklar kullanarak yönetilmesi gerektiği gerçeğini gözler önüne sermiştir. Tabi bu durumda ABD'nin değişen stratejisinin de etkisi olduğunu unutmamak gerekir. Küba Füze Krizi ile nükleer savaş eşliğine gelinmesi topyekûn bir yok oluşun söz konusu olması sıkı iki kutuplu düzenin sorgulanmasına ve kitlesel karşılıktan esnek karşılığa geçilerek sınırlı savaşın ön plana çıkarılmasını sağlamıştır. Sınırlı savaş ülkelerin kendi sınırlarını ve sınır güvenliğini ön plana çıkararak blok üyelerinin blok çıkarlarından ziyade kendi çıkarlarına odaklanmasını sağlamıştır. Söz konusu durum, Küba Füze Krizi'nin doğrudan muhataplarından olan Türkiye üzerinde direkt hissedildi. Çünkü Türkiye, Küba Füze Kriziyle büyük güçlerin çıkarları gereği uzlaşabileceğini, söz konusu bir savaşta dolaylı yoldan tehdit altında olabileceğini, verilen askerî tavizlerle egemenlik haklarının ihlal edilebileceğini görmüştür. Ayrıca büyük bir güçle oluşturulan ittifak sonucunda tehdit olarak büyük gücün sahip olduğu endişeleri ve tehdit algısını bölüşmesi Türk/Amerikan ilişkileri açısından

incelediğinde daha somut bir hal alacaktır. Sovyetlerin Amerika üzerinde yaratmış olduğu tehdit algısı Türkiye üzerinde hissedilmiş, aynı zamanda jeopolitik yakınlık nedeniyle Türkiye ABD’den daha büyük bir tehdit altında kalmıştır. Bu durum Türkiye’yi düşman olarak bir büyük gücün karşında savunmasız bırakmıştır. 1950’lerin ortasında ABD’nin “meteoroloji balonlarının” SSCB’yi rahatsız etmesi sonucu Türkiye’ye nota gönderilmesi, 1960 günü Türkiye’deki üstten kalkan U-2 uçağının Sovyet toprakları üzerinde düşürülmesi sonucu Türkiye’deki üslerin kullanımının Sovyetler tarafından sorgulanması⁴⁹ ve son olarak Jüpiter Füzerleri’nin Türkiye toprakları üzerinde bulunması sebebiyle direkt Sovyetlerin tehdidi altında kalan Türkiye, büyük güçle kurulan ittifakın büyük tehdit unsuruyla da karşı karşıya kalmak demek olduğunu anlamıştır. Jüpiter Krizi’nin çözümü sırasında söz hakkı dahi tanınmaması ve füzelerin sorgusuz sualsiz sökülmesi iki ülke arasında aslında ilk kırılma olmuştur.

2.4.2. İç Etkenler

Bu dönem Türkiye için önemli bir geçiş dönemi olmuştur. Uluslararası sistemde etkili olan yumuşamanın etkisiyle, iç politikada eski yapıların değiştirilmeye başlandığı bir süreç yaşanmıştır. 27 Mayıs sonrasında gerçekleştirilen yeniden yapılanma, dönüşüme uğraşmış ekonomik ve siyasal yapıdaki yeni denge arayışları olarak nitelenebilir. Ekonomide ithal ikameci politikalar ve planlama öne çıkarken, siyasal alanda çok partili özgürlükçü demokrasi kurma arzusunun bir belgesi olarak 1961 Anayasası devletin yeniden yapılanmasının simgesi olmuştur. Özellikle 1950’lerde başlayan kapitalistleşme süreci eski dengeleri altüst etmiş, ülkede kabul edilen 1961 Anayasası ile siyasal rejim, tarafsız bir Cumhurbaşkanı ve Hükümet’ten oluşan yürütme, iki meclisli bir Parlamento ile temsil edilen yasama ve Anayasa Mahkemesi ile temsil edilen yargı erkinden oluşan bir görünüme kavuşmuştur. Uygulanan seçim sistemi ile küçük partilerin de TBMM’de yer almaları sağlanmıştır. Bu durum yasama organının yetkisi altında olan, silahlı kuvvetlerin kullanılması, uluslararası anlaşmaların onaylanması, yabancı ülkelerin Türkiye üzerinde üs temin etmesi gibi konuların siyasal gündemde yer almasının önünü açmış, dış politikayı partiler-üstü bir konu olmaktan çıkarmıştır. Özellikle 1965 seçimleri ile dış

⁴⁹ Bu olay ABD tarafından Van Gölü civarında meteorolojik keşifler yapan uçağın pilotunun oksijen yetersizliğinden kendisinden geçmesi nedeniyle merkezle bağlantısını kaybetmesi ve bu nedenle rotasından ayrılması olarak açıklanmıştır.

politikanın geleneksel yapısını eleştiren Türkiye İşçi Partisi'nin parlamentoya girmesi, dış politika tartışmalarına hız kazandırmıştır. Dış politikanın sorgulanmasıyla mecliste başlayan eleştiriler, gazete köşelerine ve üniversitelere taşınmıştır. Bu dönemde yumuşamanın da etkisiyle Batı ittifak sisteminde ülke güvenliği kadar ekonominin de önemli olduğu ve ülke çıkarlarının blok çıkarlarından daha önce geldiği görüşü hâkim olmuştur. Gerek askerî yönetim ve gerekse sonrasında iktidara gelen sivil yönetimlerin, ülke çıkarı ile blok çıkarı arasında bir farklılaşma olabileceğini kabullendikleri söylenebilir. Aynı zamanda 1961 Anayasası ile oluşan demokratik atmosfer kamuoyunu ülkenin dış politika davranışında etkin bir konuma taşımıştır. “Kamuoyunun “sessiz çoğunluk” olarak adlandırılan nispeten pasif katmanlarının dış politikaya olan ilgisi ise daha çok “iç işlerine karışma” niteliğindeki, “millî ve dini duyguları” ilgilendiren konulara ilişkin olarak ortaya çıkmaktadır.⁵⁰ 1963-1964 Kıbrıs olayları sonrasında 1965 yılında Johnson Mektubu'nun açıklanması Amerika'nın Türkiye'nin iç işlerini karıştırdığına dair olan eleştirilerin dozunu arttırmış, politika yapıcılar ülke çıkarları ile blok çıkarlarının her zaman örtüşmediğini anlamıştır. Amerika Birleşik Devletleri karşıtı eğilimlerin beslendiği kaynaklar, ülkeye olan askerî ve ekonomik bağımlılık ve ülkede bulunan üsler olarak gösterilebilir. Blok içi çıkar çatışmalarının yaşanmaya başlamasıyla iki ülke arasındaki bağlar zayıflamıştır. Tabi bu durum sadece Türkiye'ye özgü bir durum değildir. Dünyada genel olarak Vietnam Savaşı'nın yaratmış olduğu savaş karşıtı atmosfer, Amerika Birleşik Devletleri'ne karşı üçüncü dünyayı, ulusal bağımsızlıkları destekleyen grupları tercih eden blok üyelerinin sayısını arttırmıştır.

1960'ta askerî darbeyle yönetimi ele geçiren Türk askerî yetkililer Türkiye'nin ABD'yle olan siyasi ve askerî ilişkilerinde bir değişikliğe gitmemiş, NATO'ya ve CENTO'ya olan bağlılıklarını yinelemiş, batı bağlantısı hayati bir önem arz etmiştir. Önceki yöneticiler için olduğu gibi, Türk askerî liderleri açısından da ABD'nin sağladığı askerî ve ekonomik yardım Türkiye için gerekli ve yararlı görülmüş; bu yardımın Türkiye'nin ekonomik gelişmesine, kuvvetli bir ordu bulundurmasına ve Türk subaylarının durumlarının iyileştirilmesine katkıda bulunduğu düşünülmüştür.⁵¹ Amerikan yardımının ne kadar gerekli ve hayati olduğuna dair albay rütbesindeki

⁵⁰ Melek Fırat, *1960-1971 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu* (Ankara: Siyasal Kitabevi, 1997), 5.

⁵¹ Uslu, *a.g.e.*, 177.

Alpaslan Türkeş'in ve devlet başkanlığı yürüten Cemal Gürsel'in yapmış olduğu açıklamalar mevcuttur.⁵² 27 Mayıs hareketini gerçekleştirenlerin, ülkenin geleceği açısından geleneksel dış politikayı benimsemelerine karşılık ideolojik bir birlik içinde olmamaları iç ve dış politikada bir ikilik oluşturmuştur. 27 Mayıs'ı gerçekleştirenler bir yandan ilke ve uygulama düzeyinde geleneksel dış politikayı izleyeceklerini vurgularken diğer yandan Bağlantısızlar' a duydukları sempatiyi, Türkiye'nin tarihi bağları gereği bu ülkeler grubuna yakınlık duyması gerektiğini söylemekten kaçınmamışlardır. Zaten bu dönemde Türkiye'nin bağlantıları, uygulamada geleneksel dış politika çizgisinden ani dönüş yapılmayacak kadar sıkı ve denetimlidir. Fakat bu dönemde yayınlanan bildiri ve programlar incelendiğinde, "bağımsız-bağlantısız" dış politika arayışlarının ilk işaretlerinin verildiği görülmüştür. Açıklamalardan da anlaşılacağı üzere 27 Mayıs Darbesi Demokrat Parti'nin dış politika tutumundan ziyade iç politikadaki tutumu ve ekonomik huzursuzluktan kaynaklanmaktadır.

Batı ile ilişkiler konusunda çok değişiklik yapmayan İhtilal Hükümeti önceki hükümetlere göre üçüncü dünya ülkelerinin bağımsızlıklarına daha duyarlı davranmış, Selim Sarper, konuşmasında Sovyetler Birliği ile ilişkilere değinerek temel ilkenin "Yurtta sulh, cihanda sulh" olduğunu vurgulamıştır. Bağımsızlığını yeni kazanmış ülkelere destek niteliğinde açıklamalarda bulunmuştur. Dış politikada çok yönlü bir tavır sergileneceğinin işaretlerini vermiştir.⁵³

"...Hükümetimizin dış politikada takip ettiği hareket hattı 27 Mayıs İnkılabının daha ilk gününde, yurt içinde ve dışında ilan edilmiş bulunmaktaydı. Bu politikamızın temelini, Büyük Atatürk'ün, vecizesiyle izah etmek isabet olur fikrindeydim : Bu temel, "yurtta sulh, cihanda sulh" umdesi üzerine istinat ettirilmektedir ... " Dışişleri Bakanı Sarper, bu konuşmasında, dış politika konusundaki resmi açıklamalarda izlenen geleneksel tutumdan ayrılmış ve ilk konu olarak, gelişmekte olan ülkelerin durumunu ele alıp şöyle demiştir : "Bugün umumi gerginliğin, bir bakımdan neticesi, bir diğer bakımdan teşdit edici sebeplerinden biri de, bilhassa Afrika'da istiklallerine yeni kavuşmuş olan milletlerin, maalesef iki cephe halinde bölünmüş olan dünyamızda, şu veya bu cephe hesabına kazanılmak için askerî ve siyasi sahalardaki faaliyetlerin ihdas ettiği vaziyettir. Bu vaziyeti ıslahın, fikrimizce en iyi çaresi, Birleşmiş Milletler' in sarf ettiği gayretleri desteklemek suretiyle tahakkukuna yardım eylemektir. Memleketimiz, istiklal ve hürriyet için didinen bu milletlere karşı yakınlık hissetmektedir. Bütün temennimiz, onların serbestçe inkişafına mâni olan faaliyetlere tevessülünden içtinap olunmasından ve ancak serbest iradeleri neticesinde arzu edecekleri ve şüphesiz ki muhtaç oldukları iktisadi ve bilhassa teknik yardımda bulunulmasından ibarettir."

27 Mayıs idarecileri özellikle ikili askerî anlaşmalar konusu üzerinde durmuş, Türkiye'deki Amerikan personelinin ayrıcalık ve dokunulmazlıklarının kısıtlanması

⁵² Gönübol, a.g.e., 336. Sabah Gazetesi, 22 Haziran 1994 kaynakları incelenebilir.

⁵³ a.g.e., 325.

konusuna da özel önem vermişlerdir. Devlet Başkanı Cemal Gürsel, 17 Eylül 1960 tarihinde yaptığı bir basın toplantısında, Birleşik Amerika ile Türkiye arasındaki ikili anlaşmalar konusunda şöyle demektedir: "Bahis konusu anlaşma (NATO Kuvvetler Statüsü Anlaşması) Birleşik Amerika'nın bütün NATO devletleri ile yapmış olduğu "aynı tip" bir anlaşmadır. Mesele bu anlaşmanın bir maddesinin değil, belki tatbikatıyla ilgili bir usulün değişmesidir ve bunun dostumuz ve müttefikimiz Birleşik Amerika tarafından lüzumlu ve faydalı telakki edileceğine eminiz."⁵⁴ Her ne kadar hükümetin içinden farklı isimler bu konuda görüş bildirse de bu konularda istedikleri noktaya gelememişler bunun yanında Melek Fırat'ın da bahsetmiş olduğu ikiliğe bir örnek daha oluşturmuşlardır.⁵⁵ Amerika Birleşik Devletleri'ne karşı bir yandan üsleri ve üslerdeki personellerin durumunu, ikili anlaşmaları sorgulamış fakat aynı zamanda 1961 Anayasası ile uluslararası anlaşmaların bir gereği olan yürütme anlaşmalarının TBMM'de onaylanmasını engellemişlerdir. Böylece iki ülke arasında imzalanan sayısız ikili anlaşmanın saklı tutulmasına yasal zemin hazırlamışlardır. Bu konuya değinmişken yürütme anlaşmalarının meclis onayına sunulmaması durumu 1961 Anayasasından önce de olmuştur. Türkiye ile ABD arasında gerçekleştirilen temel anlaşmalardan olan 23 Haziran 1954 tarihli Askerî Tesisler Anlaşması, Amerika Birleşik Devletleri Silahlı Kuvvetleri'nin Türkiye topraklarını kullanmasına izin veren ve bu durumda ortaya çıkabilecek konuları düzenleyen bir anlaşmadır. Bu anlaşma bir Yürütme Anlaşması statüsünde varsayılp TBMM'nin onayına sunulmamıştır. NATO Anlaşmasının 3. Maddesinde yer alan " tarafların sürekli ve etkili, tekil ve karşılıklı yardım araçları ile... ayrı ayrı ya da birlikte silahlı bir saldırıya direnmedeki bireysel ve ortak kapasitelerini muhafaza edecekleri ve geliştirecekleri"⁵⁶ maddesinden hareketle NATO kapsamında ele alınan bu anlaşma Faruk Sönmezoğlu'na göre daha sonra Amerika tarafından bir yürütme anlaşması değil temel anlaşma olarak kabul edilmiş ve akabinde bu anlaşmaya bağlı birden fazla anlaşma imzalanmıştır. Yine Sönmezoğlu'na göre anlaşmanın TBMM onayına sunulmaması bir hatadır. Çünkü Amerika bütün ikili anlaşmalarını Kongrenin onayladığı dış yardım kanunlarına göre düzenlemektedir. Bu anlaşmayı sadece Türkiye tarafı bir Yürütme Anlaşması olarak görmüştür, Amerika için diğer tüm ikili anlaşmalar gibi temel bir anlaşmadır. Bu anlaşma daha sonra Amerika tarafından

⁵⁴ Gönübol, *a.g.e.*, 326.

⁵⁵ Fırat, *a.g.e.*, 47.

⁵⁶ North Atlantic Treaty Organization, Washington D.C. 1949.

Türkiye toprakları üzerinde “Ortak Savunma Tesisleri” denilen çeşitli üs ve tesislerin kurulmasına kolaylık sağlanmasına temel başvuru metni olmuştur. Bu anlaşma temel alınarak, bazen yazılı metin üzerine bazen sadece karşılıklı sözler veya telefon konuşmasıyla sağlanan mutabakatlar iki ülke arasında sayısı net olmayan bir dizi anlaşma meydana getirmiştir. Bu anlaşmalar 27 Mayıs’ın ardından kamuoyunun dış politika eleştirilerine konu edinmiş, baskılar sonucunda dönemin hükümet başkanları tarafından düzenlemeler getirilmiş hepsinin olmasa da tahmini sayıları ve birçoğunun amacı kamuoyuna açıklanmıştır. 1961 Anayasasında da yürütme anlaşmalarına yasada yer verilerek TBMM onayı yasa üzerinde kaldırılmıştır. Sönmezoğlu’na göre TBMM onayına sunulmayan bu anlaşmanın sebep olduğu gizli anlaşmaların yasal dayanağı ikili anlaşmaları eleştiren 27 Mayıs hükümeti ile yasalaşmıştır.⁵⁷

27 Mayıs sonrası dış politika hakkındaki tartışmaları, kurucu meclisteki dış politika tartışmaları net olarak açıklar niteliktedir; 27 Mayıs hükümeti Batı ile ilişkileri devam ettirmekle birlikte hem kamuoyunun hem de dış politikanın partiler-üstü bir konuma gelmesinin etkisiyle DP’nin dış politika anlayışını eleştirerek dış politikada çok yönlülüğün ilk sinyallerini vermiştir. Bu çok yönlülük aslında 27 Mayıs hareketi içerisindeki ideolojik farklılıkların bir yansımasıdır. Mecliste yapılan konuşmalarda bağımsız bir dış politikanın gereği, bağımsızlığını yeni kazanan milletlerin BM çerçevesinde kendilerinin arzuladıkları ekonomik ve teknik yardımlarda bulunulmasının desteklenmesi, milliyetçiliğin dış politika hedefi olarak benimsenmesi gerektiği gibi konular gündeme getirilmiştir. Batı ile ilişkiler hakkında ise Selim Sarper uluslararası örgütlere ve taahhütlerine bağlılıklarını sürdüreceklerini açıklamış, “1953’ten beri kuzey komşumuzun değişen politikasına atıf yaparak, Türkiye’nin iyi komşuluk ilişkilerini geliştirmeye hazır olduğunu”⁵⁸ belirtmiştir.

Literatürde çok yönlü dış politika söylemlerinin ön plana çıktığı, blok liderleri arasındaki rekabetin görece hız kesmesiyle, blok içi çelişkilerin arttığı bu dönemde, 1964 Kıbrıs Olayları Türkiye’nin çok yönlü dış politika gereksinimini meşrulaştırdığı ve bunun resmen benimsenmesine yol açtığı görüşü hakimdir. 27 Mayıs yönetimi Türk dış politikasının geleneksel çizgisinden şaşmayacağını vurgularken Kıbrıs

⁵⁷ Sönmezoğlu, *a.g.e.*, 65.

⁵⁸ Fırat, *a.g.e.*, 38.

konusunda da tutumunu değiştirmemiş, yeni yönetimdin Londra Antlaşmalarına sadık kalacağını belirtilmiştir. Yönetimin Londra Antlaşmalarına bağlı kalarak, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin devlet yapısının örgütlenmesi sürecinin bu anlaşmalara uygun olarak tamamlanması için bir “bekle gör” politikası izlediği söylenebilir.⁵⁹ Kıbrıs sorunun çözölməsi Türk-Yunan ilişkilerinin gelişmesi açısından da bir önem arz etmektedir. Yunanistan ile kurulan dostluk ilişkilerinin Kıbrıs'taki soydaşların güvenliğine bağlı olması iki ölkə arasındaki ilişkilerin tansiyonunu belirleyen temel unsur olmuştur.

Bu dönemde iç politikada yaşanan köklü değişikler dış politikayı ikincil plana itse de içerde oluşan kamuoyu, üniversiteler ve yumuşamanın etkisiyle blok liderlerinin sorgulanmaya başlaması, blok içi çatışmaların başlaması, dış politikada çok yönlölöğü gerekli hale getirmiştir. Özellikle Kıbrıs Türk dış politikası açısından çok yönlölöğe geçiş tartışmalarının mihenk taşı sayılmıştır. Küba Füze Krizi'nde müttefikinin kendisini çözüme ortak etmediğini gören Türkiye Kıbrıs ile bağımsız bir dış politikanın ne kadar önemli olduğunu anlamıştır. Gerek iç politikada gerek dış politikada sorunların yaşandığı bu dönemde 1965 seçimleriyle kısmen yönetimde istikrar sağlanmış, ordu politikadan uzaklaştırılmış, merkezci güçlerin simgesi İsmet İnönü tarihsel rolünü tamamlayarak iktidardan uzaklaştırılmıştır. Yön Dergisi ile tartışmaya açılan dış politika konuları değişimin öncüsü olmuştur.* Nökleer silahların yaratmış olduğu dehşet dengesi, büyük devletlerin doğrudan saldırı gücünü ellerinden almıştır. Bu durum devletlerin güvenlik ihtiyacı için savunma örgütlerine katılma amaçlarını ortadan kaldırmış ya da hafifletmiştir. Bu dönemde bloklar çözülmeye iç politika ve dış politika eğilimlerini paralel hale getirmeye başlamıştır. Bu durum en iyi Kıbrıs konusunda gözlenebilmektedir. Küba Füze Krizi sonrasında NATO'ya olan üyelik ve Amerika ile olan ilişkiler konusunda başlatılan tartışma, Kıbrıs bunalımı sırasında, her kesimde, çok daha şiddetli biçimde sürecekt ve hükümetin resmi politikası üzerinde etkili olacaktı.

Böylece, Türkiye diplomatik açıdan alternatifler oluşturmak zorunda kalmıştır. 1964'te Kahire'deki Bağlantısızlar Konferansı'na katılmanın yanında Türkiye ve

⁵⁹ Fırat, *a.g.e.*, 75.

* 20 Aralık 1961'de Yön dergisi dış politikayı tartışmaya açma çağrısında bulununca, ilk olumlu yanıt Haluk Ülman'dan geldi. “Dış Politikamızın Değişkenleri” adlı çalışması derginin 26 ve 27. sayılarında yer aldı.

SSCB, Alvin Rubinstein'ın dediği gibi "ihtiyatlı/temkinli/dikkatli bir yumuşama" dönemini başlatmıştır.⁶⁰ Sovyet Dışişleri Bakanı Andrei Gromyko ve Türkiye Başbakanı Suat Ürgüplü 1964'te karşılıklı ziyaretlerde bulunmuş, ertesi yıl Sovyet Devlet Başkanı Nikolai Podgorny, 1966'da Sovyet Başbakanı Alexei Kosygin Ankara'yı ziyaret etmiştir. Kurulan iş birliğinin ana konusu ekonomi olmakla birlikte Türk-Sovyet ilişkilerinde taban tabana bir değişim yaşanmamıştır. Türkiye'nin kurmaya çalıştığı ekonomik ilişkiler, Sovyetlerin Türkiye'nin NATO üyeliğine yönelik eleştirilerinin dozunu azaltması ve Podgorny'nin, Stalin'in Türk topraklarındaki önceki iddialarını kamuoyu önünde kınaması gibi olaylarla, ilişkiler karşılıklı güven tazeleyerek ilerletilmeye çalışılmıştır diyebiliriz. Özellikle ABD silah ambargosu, Türkleri Sovyet desteği olasılığını keşfetmeye yöneltti; Türk askerî gözlemcileri, 1976 ve 1978 yıllarında Sovyet askerî tatbikatlarına katılmışlar ve Başbakan Ecevit, Türkiye Senatosuna "Türkiye'nin artık ulusal güvenliğini yalnızca ABD ve NATO ile iş birliğine bırakamayacağını" söylemiştir. Sovyet Genelkurmay Başkanı Ogarkov' un aynı yıl Türkiye'ye askerî yardım teklif ettiği, ancak bu teklifin reddedildiği bildirildi. Haziran 1978'de "İyi Komşuluk ve Dostane İşbirliği İlkeleri" başlıklı bir belge Bülent Ecevit tarafından Moskova'da imzalanmıştır. Tüm bunların yanında Walt'ın da bahsettiği gibi "savaş sonrası sınırların yirmi yıldır yerinde olması şüphesiz Sovyet baskısı korkularını da azaltmıştır. Türkiye daha az savunmasız olduğu, Sovyetler daha az tehditkâr olduğu ve Amerika Birleşik Devletleri'nin blok içi bağlarının bu duruma müsait olması, Sovyetler Birliği ile ittifakı stratejik olarak daha cazip hale getirmiştir."⁶¹

Kısacası, 1979'a gelindiğinde artık Türkiye'nin eski politikalarından kısmen de olsa bir şekilde uzaklaşarak, Sovyet komşusuyla kapsamlı ekonomik bağlar ve samimi siyasi ilişkiler kurduğu söylenebilir. Türkiye'nin Moskova ile bağlarının iyileşmesi ve işbirliğine dair bir belgenin imzalanması SSCB'nin artık yakın bir tehdit olmadığı inancını destekliyor gibi gözükse de imzalanan belge Helsinki Anlaşması'nın genel ilkelerinin tekrarı gibidir ve bir saldırmazlık anlaşması niteliği taşımamaktadır.⁶² Bunun yanı sıra kurulan ilişki önemli Türk tavizleri içermemiştir aksine Türkiye

⁶⁰ Stephen M. Walt, "Allience Formation in Southwest Asia: Balancing and Bandwagoning in Cold War Competition", *Dominoes and Bandwagons: Strategic Beliefs and Great Power Competition in the Eurasian Rimland*, ed. Robert Jervis, Jack Snyder, (New York: Oxford University Press, 1991), 61.

⁶¹ Jerwis ve Snyder, *a.g.e.*, 68.

⁶² Uslu, *a.g.e.*, 208.

kurulan bu ilişki sonucunda önemli ekonomik faydalar elde etmiş ve Moskova ile uzlaşması sonucunda Pakistan, İran ve çeşitli Arap devletleri ile bağlarını genişletmeye yönelik aktif çabalarda bulunarak diplomatik konumunu güçlendirmiştir.

Türkiye çok yönlü dış politikaya geçerek, Sovyetlerle ilişkileri güçlendirerek, Bağlantısızları destekleyerek Batı Bloku içinde oluşan çatışmalar ve yumuşama döneminin etkisiyle kendi çıkarlarına odaklanmış ve görece özerk bir dış politika anlayışı sergilemiştir diyebiliriz. Fakat 1960'ların ortalarından sonra Türkiye'nin dış ekonomik yardımlara olan ihtiyacının tümünden ortadan kalkmadığını bilmek gerekir. Söz konusu süre içinde, başta Vietnam Savaşı olmak üzere, çeşitli nedenler yüzünden Amerika Birleşik Devletleri'nin dış ödemeler dengesi süratle, aleyhine dönmüş, bu devlet ekonomisini stabilize etmek için birçok tedbirler almak, bu arada dış yardımlarını kısmak zorunda kalmıştır. Türkiye için Amerika'ya alternatif yeni yardım kaynağı Avrupa olmuştur. Bu durum Türkiye'nin çok yönlü politika anlayışına geçmesinin ekonomik sebepleri arasında incelenebilir. Ortak üye olarak katıldığı Avrupa Ekonomik Topluluğu (Ortak Pazar) ve Ekonomik İş Birliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) çerçevesinde kurulan yardım konsorsiyumları, Türkiye'nin dış ekonomik yardım bakımından Amerika'dan Avrupa'ya doğru yöneldiğini gösteriyordu. 01 Aralık 1964'te yürürlüğe giren Ankara Anlaşması Türkiye'nin Avrupa Ekonomik Topluluğu'na katılma yolunda Hazırlık Dönemini başlatmıştır. Hazırlık Dönemi, Topluluğun tek taraflı olarak Türkiye'ye olanaklar sağladığı dönemdir. Bu olanaklar ticari ve mali olarak iki grupta toplanmaktadır. Ticari olanaklar, Topluluğun, Türkiye'nin bazı ihraç maddelerine kendi piyasasında tanıdığı bazı sürüm kolaylıklarıdır. Mali alanda ise topluluk, beş yıllık bir süre için Türkiye'nin emrine 175 milyon dolarlık proje kredisi tahsis etmiştir.⁶³

Tüm bu bilgiler ışığında Amerika ile yaşanan sorunlar gerçekçi bir dış politika anlayışını ortaya çıkarmış, ülkenin güvenliğinin tamamen NATO'ya bırakılmaması yönünde görüşlerin haklılık payı artmıştır. Blok lideri ve üye olunan savunma örgütüyle çıkarların çatışabileceği anlaşılmıştır. Diğer taraftan NATO'nun Türkiye için önemli bir garanti olduğuna ve savunmasının her alanına önemli katkılar sağladığı su götürmez bir gerçektir. Tüm ittifaklar da olduğu gibi Türk-Amerikan ittifakının da avantaj ve dezavantajları vardır. Türkiye bahsettiğimiz dönemde

⁶³ Gönübol, *a.g.e.*, 521.

ittifakın dezavantajlarına da şahit olmuş ve çıkar maksimizasyonunda önemli tecrübeler edinmiştir. NATO Türkiye için ittifak içindeki dengeleri sağlamada önemli bir unsurdur. Ayrıca Türkiye'nin ABD'yle ittifakı sürdürmesinde sağladığı ekonomik ve askerî yardımların teşvik edici olduğu söylenebilir. İki ülke arasındaki ilişkiler ekonomik açıdan ele alındığında “Şurası bir gerçektir ki Türkiye'nin gayrisafi millî hasılası toplam askerî harcamalarıyla karşılaştırmalı olarak ele alındığında ABD'nin Türkiye'ye yaptığı askerî yardım epeyce bir yekûn tutmaktaydı. Ortalama olarak on beş yıllık dönemde (1848-1962) Amerikan yardımı Türkiye'nin toplam askerî harcamalarının %34'ünü oluşturmaktaydı. 1970'te Amerikan yardımı Türkiye'nin gayrisafi millî hasılasının %2,1'i kadardı (12,8 milyar dolar içinde 272 milyon dolar). Bu oran 1980'de 0.71 (56,9 milyar dolarda 406 milyon dolar), 1985'teyse 1.4 (49,7 milyar dolar içinde 734 milyon dolar) olmuştur. 1950 ve 1964 yılları arasında Türkiye'ye Amerikan ekonomik yardımı Türkiye'deki gayrisafi toplam yatırımın %17'sini ve toplam kamu yatırımının %35'ine eşit ve Türkiye'nin ekonomik büyümesinde önemli oranda katkıda bulunmuştur.”⁶⁴ Bununla beraber aşırı derecede güvenliğe odaklanma Türk yöneticilerin ekonomik gelişmeye ikinci sırada önem vermelerine neden olmuştur.

Sonuç itibarıyla iki ülke arasında kırılma noktası sayılabilecek olaylar nedeniyle iki devlet arasında beliren "mesafe" kolayca ortadan kalkmamıştır. Aksine Türkiye bu devlete karşı çekingен politikasını sürdürmekte direnmiştir. Bu kapsamda Türkiye'nin Çok Taraflı Güç (MLF) Projesi'ni 1965 Ocak ayında reddetmesi, NATO'ya bağlı askerî gücünün artırılması talebini reddetmesi, ABD'nin nükleer denizaltılarından Savannah'nın İstanbul limanını ziyaret talebinin “güvenlik” gerekçesiyle reddedilmesi, Türkiye'nin Vietnam'da kuvvet kullanımı konusu üzerinden dolaylı yoldan Amerika'yı eleştirmesi, 1966 yılına kadar boğazlardan geçen Amerika'ya ait uçaksavar füzeleri taşıyan savaş gemilerinin Karadeniz'e geçişlerinde bir sorun çıkarmazken bu dönemden sonra savaş gemilerinin geçişlerinde kısıtlayıcı olması iki ülke arasındaki ilişkilerin eskisi gibi olmadığı, Türkiye'nin çıkarlarını gözeterek bir dış politika davranışı sergilediğini göstermektedir. Geldiğimiz noktada uluslararası yapının son görünümü ABD Dışişleri Bakanı Dr. Kissinger'ın ifadesiyle. “Uluslararası yapı, askerî bakımdan iki-

⁶⁴ Sönmezoğlu, *a.g.e.*, 36-38.

kutuplu, siyasi açıdan çok-kutuplu, iktisadi açıdan ise karmakarışık bir hal almıştır.”⁶⁵

2.4.3. Dengeleme mi? Peşine Takılmak mı?

Dış politika alanında ilişkiler incelenirken, incelenen devletlerin uluslararası politikada hedef ve çıkarları göz önünde bulundurulmalıdır. Çünkü bu hedef ve çıkarlara ulaşmak için devletlerin araç ve stratejileri birbirinden farklı olabilmektedir. Bu durum farklı dış politika davranışlarını doğurmaktadır. Devletler amaçlarına ulaşmak için yeri geldiğinde gücü yerinde geldiğinde de güvenliği tercih edebilmektedirler. Genel anlamıyla güç; bir aktörün diğer aktörün davranışını değiştirme kabiliyeti olarak tanımlanabilir.

Realist bakışın egemen olduğu dış politika analizinde devletlerin temel amacı gücü maksimize etmek; bu amaca ulaşmak için kullandığı temel strateji veya araç ise güç dengesini tesis etmek olarak açıklanabilmektedir. Morgenthau, dünya politikasını bir güç mücadelesi olarak tanımlamış, Waltz ise, başta güvenlik olmak üzere birçok dış politika stratejisinde gücü merkezi konuma yerleştirmiştir. Klasik realist bakış açısında temel dış politika stratejisi güç dengesi ya da dengeleme olarak kabul edilmiştir. Özellikle Soğuk Savaş sürecinde ülkelerin dış politika stratejisi olarak karşımıza çıkan dengeleme, ülkelerin dış politika davranışını ve müttefiklik ilişkilerini açıklama konusunda araştırmacılar tarafından sıklıkla kullanılmıştır. Bu çalışmada da iki ülke arasındaki ilişkiyi açıklarken; uluslararası ortamdaki dinamikler, müttefik seçimindeki ölçütler ve iki kutuplu sistemde ülkelerin davranışları bu perspektiften ele alınmıştır. Devletlerin amaçlarına ulaşmak için benimsedikleri stratejiler literatürde çeşitlilik kazansa da bu çalışmada, devletlerin stratejileri özellikle incelenen dönem ve ele alınan ülkeler sebebiyle iki strateji doğrultusunda ele alınmıştır; Dengeleme ve Bandwagoning.

ABD ile Sovyetler Birliği arasındaki Soğuk Savaş diğer devletler için ittifak oluşturma açısından bir rekabet ortamı yaratmıştır. Devletlerin büyük güçlerin hakimiyetini önlemek için ittifaklar kurdukları inancı geleneksel güç dengesi teorisinin merkezinde yer almıştır. Bu görüşe göre devletler, kendi kaynaklarına tehdit oluşturabilecek devletlerden veya koalisyonlardan korumak için dengeleme

⁶⁵ Henry Kissenger, *Diplomasi*, çev. İbrahim H. Kurt, (İstanbul. İş Kültür Yayınları: 2004), 240.

veya peşine takılma eğilimindedir.⁶⁶ Walt ülkelerin genel olarak dengeleme yoluna gittiklerini iddia etmiş, dengelemenin peşine takılmaktan (Bandwagoning) daha yaygın olduğu uluslararası sistemin daha güvenli olduğunu iddia etmiştir.⁶⁷

Dengeleme, hegemon durumda olmaya yönelik girişimde bulunan güce karşı zayıf tarafı desteklemek demektir. Randall L. Schweller'e göre dengeleme "bir devletin diğer bir devlet ya da koalisyonu karşı ittifaklar tesis ederek artırması ve toprak işgalini önlemeye ya da bunu ertelemeye çalışmasıdır."⁶⁸ Bu nedenle dengeleme, devletin siyasal veya askerî anlamda hayati çıkarlarının tehlikede olduğunu düşündüğü ya da doğrudan bir işgalle karşılaşma ihtimalinin söz konusu olduğu süreçte devletlerin başvurduğu bir stratejidir.⁶⁹ Dengeleme devletlerin birbirlerinin askerî varlıklarına yönelik somut bir tehdit olduğunda veya potansiyel bir savaş durumunda anlamlı bir hal almaktadır ve Walt savaş sona erdiğinde bu stratejinin dağılma eğiliminde olduğunu iddia eder. Devletlerin soğuk savaş sürecindeki dış politika davranışlarını inceleyen Walt, bu stratejinin son bulması aşamasında yumuşa evresini de değerlendirmiştir. Yumuşama, meşru çıkarların karşılıklı olarak tanınması anlamına gelir. Walt, Tehdit unsurunun kısmen dengelendiği süreçlerde yumuşamanın meydana geldiğini ve kurulan müttefiklik ilişkilerinin gevşeyerek koptuğunu iddia etmiştir. Bu doğrultuda Türkiye'nin dengeleme stratejisini benimsediği varsayıldığında Sovyetlerin dağılmasına kadar geçen süreç göz önüne alındığında, Sovyetleri başarılı bir şekilde dengeleyerek, doğru bir strateji uyguladığı söylenebilir. Peki Türkiye neden ABD'yi değil de Sovyetleri dengeleme stratejisine yöneldi?

Dengeleme stratejisine göre; dış tehditle karşı karşıya kalan devletler, tehdidi oluşturan devletlere karşı çıkmak için diğerleriyle birlikte hareket etme eğilimindedirler. Ayrıca tehdit eden devletin toplam gücü ne kadar büyükse, diğer devletlerin ona karşı ittifak yapma ihtimali de o kadar yüksek olacaktır. Burada özellikle ortak tehdit algısı müttefiklik ilişkilerini güçlendiren bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Dengeleme stratejisinde coğrafya da önemli bir rol oynamaktadır. Walt'a göre; güçlü bir devlet coğrafi olarak ne kadar yakınsa,

⁶⁶ Stephen M. Walt, *The Origins of Alliances* (U.S.A.: Cornell University, 1987),13.

⁶⁷ *a.g.e.*,18.

⁶⁸ Erdem Özlük, "Dengeleme mi Peşini Takılmak mı: Dış Politika Stratejisini Yeniden Düşünmek", *Akademik Bakış*, C.10 S.20 (2017): 230.

⁶⁹ Walt, *a.g.e.*, 19.

yakınlardakilerin ona karşı ittifak yapma eğilimi o kadar büyük olmuştur. Coğrafi olarak yakınlığın doğurduğu istila tehdidi karşısında devletler büyük gücü dengeleyecek diğer güçle ittifak girişiminde bulunma eğilimindedir.⁷⁰ Ele alınması gereken diğer bir husus da bir devletin askerî kapasitesine bağlı olarak saldırı yeteneği ve uluslararası politikadaki saldırı niyetleridir. Bir devletin saldırı yeteneklerinin büyük, algılanan tutumlarının saldırgan olması durumunda diğerler devletlerin ona karşı ittifak yapma eğilimi yüksek olmuştur. Bu şartlar doğrultusunda oluşturulan ittifaklar dengeleme stratejisi ile tehdit unsurunu yok etmeyi amaçlamışlardır. Bahsedilen koşulları Soğuk Savaş sürecinde ele aldığımızda Türkiye'nin katılmış olduğu Batı Bloku'nu ve Amerika ile geliştirdiği müttefiklik ilişkisinin temelleri daha iyi anlaşılacaktır. Türkiye'nin dengeleme stratejisine göre coğrafi açıdan yakın, saldırı yetenekleri büyük ve algılanan tutumları saldırgan olan Sovyetler birliğinin karşında dengeleyici bir unsur olarak Amerika'yı ve Batı Bloku'nu tercih etmesi rasyonel bir tutumdur. Soğuk Savaş boyunca savunma harcamaları dışardan tesis edilerek düşük maliyetlere güvenlik sağlanmaya çalışılmıştır.

Devletlerin tehdit edici bir devlete veya koalisyona direnmek için bir araya gelen örneklere karşılık dengeleme stratejisinin tersi olarak peşine takılma stratejisi (Bandwagoning) de devletlerin dış politika stratejilerinde oldukça yaygındır. Peşine takılma stratejisi "Savaşta hiçbir şey başarı kadar başarılı olamaz" düşüncesiyle dünya hakimiyetine yönelik her girişimin merkezinde yer almıştır.⁷¹ Walt'a göre saldırgan devlete yönelik dengeleme stratejisi başarısız olduğunda devletler, bu tehdide alternatifler olarak daha güçlü tarafta yer almak olarak da açıkabilecek olan peşine takılmak (bandwagoning) stratejisini benimsemişlerdir. Peşine takılma (bandwagoning) kısaca güçlü olan tarafla ittifak kurmaktır. Walt'un araştırmalarında devletin stratejisini belirleyen temel aktör tehdittir. Devletlerin bu stratejiyi tercih etmelerinde tehdidin dışında daha fazla kazanç elde etme isteğinin de etkili olduğunu düşünmüştür. Peşine takılma (Bandwagoning) iki sebepten ötürü tercih edilebilir; ilki potansiyel bir tehdit karşısında devletin bağımsızlığını korumanın bir yolu olarak savunma amacıyla; zaferin meyvelerini paylaşmak için saldırgan nedenlerle lider

⁷⁰ a.g.e.,23.

⁷¹ Bandall L. Schweller, "Source, Bandwagoning for Profit: Bringing the Revisionist State Back", *International Security*, C.19 S.1 (1994):73.

tarafı seçmek olarak açıklanabilmektedir. Bu stratejiyi benimseyen devletler dış tehditle karşı karşıya kaldığında, tehdit eden güçle ittifak yapma eğilimindedir. Bir devlet kapasitesi doğrultusunda işgalci bir tutum sahibiyse peşine yakılmak (bandwagoning) stratejisini benimseyen devlet kazanç sağlamak açısından müttefik olarak tercih edebilmektedir. Bu tür bir tehdide karşı bu stratejiyi benimseyerek kurulan ittifakların, tehdit ciddileştiğinde dağıldığı gözlemlenmiştir. Her ne kadar iki strateji arasında keskin ayırımlar söz konusu olsa da bir devletin davranış ve tutumları iki strateji arasında değişkenlik gösterebilir. Söz konusu ittifak kurma stratejilerinde tek parametrenin güç olmadığını eklemek gerekmektedir. Özellikle tehdit algısı unsuru, ideoloji ve yardımlar Soğuk Savaş sürecinde devletlerin dış politika analizlerinde göz ardı edilmemesi gereken bir unsurlardır. Benzer ideoloji ve tehdit algısına sahip devletler birbirleriyle ittifak kurma eğilimindedirler. Özellikle yardımlar aracılığıyla kurulan ilişkide yardımı sağlayan ve yardım alan ülke arasında bir bağımlılık söz konusudur. Ayrıca yardımı sağlayanın yardım kapasitesi ne kadar büyükse yardım alan ülke üzerindeki etkisi de o kadar fazladır. Ülkelerin ittifak oluşturma nedenleri ve stratejilerinin açıklanmasının ardından netleştirilmesi gereken soru Türkiye'nin söz konusu dönemde dış politika tutumunun dengeleme mi yoksa peşine takılma stratejisi mi olduğudur.

Türkiye'nin ittifak politikası, genel anlamda bakıldığında dengeleme davranışının net örnekleri arasında yer almaktadır. Walt'a göre Türkiye müttefik desteği belirsiz olduğunda bile dengelemeyi seçen devletler arasındadır. Sovyetlerin tarihi emelleri ve Türkiye üzerindeki istikrarlı şekilde artan toprak talebi ve tehdidi, Türkiye'yi Batıyla birlikte Sovyetleri dengeleme stratejisine itmiştir.

Sovyet tehdidi altında Türkiye, Truman Doktrininin ardından daha sağlam bir Batı taahhüdü aramış, çetin geçen bir süreçten sonra, 1952' de NATO' ya kabul edilmiştir. CENTO, Bağdat Paktı gibi kurulan diğer ittifaklarla müttefiklik ilişkisi geliştirmiş ve alınan yardımlar karşılığında ülkede kurulan üsler Amerikan varlığını Türk topraklarında arttırmıştır. Ancak Türkiye'nin Batı ile sorgusuz sualsiz uyumu 1960'larda erozyona uğramıştır. Küba Füze Krizi'nin ardından ABD füzelerini Türkiye'den çekme kararı ardından yaşanan mektup kriziyle Başkan Johnson'ın Kıbrıs üzerindeki düşmanlık durumunda ABD silahlarının kullanılmasına karşı uyarısı ve Kıbrıs'taki eylemlerinin Sovyet müdahalesine yol açması halinde NATO'nun Türkiye'yi desteklemeyeceğine dair iması karşısında Türkiye ittifak

içindeki konumunu ve müttefiklik ilişkilerini sorgulamaya başlamıştır. Son olarak, Vietnam Savaşı'nın artan yükü ABD yardımında önemli bir azalmaya yol açması da müttefiklik ilişkisinin kırılma sebepleri arasındadır. Buna karşılık bu süreçte Türkiye Alvin Rubinstein'in "ihtiyatlı bir yumuşama" olarak adlandırdığı bir sürece girmiştir. Bu süreçte Sovyetlerle ekonomik ilişkiler geliştirilmiş, Bağlantısızlık hareketi desteklenmiştir.⁷²

Walt'a göre bu değişim, Türkiye'nin önceki politikasından belirgin bir kopuş olsa da Sovyetlerle bir müttefiklik arayışı değildir. Türkiye, SSCB ile olan yumuşamanın mevcut taahhütlerini etkilemeyeceğini defalarca ilan etmiştir. Türkiye'nin yeni yaklaşımına karşılık Türkiye'nin NATO üyeliğine yönelik Sovyet eleştirileri düşürülmüş ve Podgorny, Stalin'in Türk toprakları üzerindeki önceki iddialarını alenen kınanmıştır. Tüm bu gelişmeler Sovyet tehdidi korkusunu da azaltmıştır. Türkiye daha az savunmasız olduğundan, Sovyetler daha az tehdit edici olduğundan ve ABD daha az yakın olduğundan, Walt'un bahsettiği yumuşama süreci Sovyetler Birliği'ne karşı alternatif bir strateji halini almıştır.

Bu durum 1970'lerde de devam etmiştir. Türkiye NATO'nun tam üyesi olarak kalmasına rağmen, tekrarlayan iç krizler ve Kıbrıs sorunu ABD ile ilişkilerde sorun olmaya devam etmiştir. 1974'te Kıbrıs'ı müdahalesi ardından ABD'nin Türkiye'ye askerî yardımını keserek askerî bir ambargo başlatması, karşılığında Türkiye'nin de askerî tesislerde faaliyetleri durdurma kararı alması iki ülke arasında kurulan müttefiklik ilişkilerini zedelemiştir. Bu arada, SSCB ile iş birliği büyümeye devam etmiş; Podgorny, 1972'deki ziyareti sırasında 288 milyon dolarlık ek bir ekonomik yardım için bir anlaşma imzalamıştır. 1975'te endüstriyel kalkınma için 700 milyon dolarlık bir Sovyet kredisi düzenlenmiş, iki ülke bu dönemde bir Ortak Ekonomik İşbirliği Komitesi kurmuştur. Sovyet-Türk ticareti 1967 ile 1977 arasında dört katına çıkmış ve Türkiye, Sovyetler Birliği'nden de artan miktarlarda enerji ithal etmeye başlamıştır.

1976 ve 1978 yıllarında Sovyet askerî tatbikatlarına Türk askerî gözlemcileri katılmış ve Başbakan Ecevit Türk Senatosuna "Türkiye artık ulusal güvenliğini

⁷² Stephen M. Walt, "Allience Formation in Southwest Asia: Balancing and Bandwagoning in Cold War Competetion", *Dominoes and Bandwagons: Strategic Beliefs and Great Power Competition in the Eurasian Rimland*, ed. Robert Jervis, Jack Snyder, (New York: Oxford University Press, 1991), 61.

sadece ABD ve NATO ile iş birliğine bırakamaz" açıklamalarıyla ulusal güvenliğini sağlamak adına izlediği dış politikada çok yönlülüğü benimsediğini ilan etmiştir.⁷³

Kısacası, 1979'da Türkiye, önceki politikalarından keskin bir şekilde ayrılarak, Sovyetler ile geniş ekonomik bağlar ve samimi siyasi ilişkiler geliştirmiştir. İlk bakışta bu durum bir peşine takılmak (bandwagoning) stratejisi gibi dursa da Walt'a göre bu açıkça peşine takılmadan ziyade bir yumuşama vakasıdır. Türkiye'nin Moskova ile gelişen bağları, doğrudan doğruya SSCB'nin artık yakın bir tehdit olmadığı inancının sonucudur. Dengeleme stratejisindeki coğrafi yakınlık ilkesi ve devletin güç kapasitesi Sovyetlerin dengelenmesini hala gerekli kılmaktadır. Sovyetlerin Afganistan'ı işgali, hem Batı'nın Türkiye'nin stratejik değerini tekrar göz önünde bulundurmasını sağlayarak Türkiye'nin NATO içindeki statüsünü canlandırmış hem de Türklere Sovyetler Birliği'nin tamamen iyi niyetli olmadığı hatırlatmıştır.

Tüm bunlar göz önüne alındığında Türkiye'nin anılan dönemde bir dengeleme stratejisi izlediği söylenebilir. Sovyetlerin saldırgan tutumu, Türkiye'nin coğrafi olarak Sovyetlerin yayılma alanı içinde bulunması, batıyla olan ideolojik yakınlık ve alınan yardımların sağladığı bağlılık Amerika ile müttefiklik ilişkisi kurmayı gerekli hale getirmiştir. Türkiye'nin Soğuk Savaş sürecinde benimsemiş olduğu dengeleme stratejisi doğrultusunda hareket ettiğinin saptanması dönemin dış politika davranışlarının rasyonel temellere oturturulmasında oldukça önemlidir. Soğuk Savaş sürecinde tehdit algısının yüksek olduğu dönemde devletlerin sıkı iki kutuplu düzende politika geliştirmesinin ardından gevşek iki kutuplu sisteme geçerek ilişkilerin yumuşamaya başlaması ve blok içinde yaşanan çözümler aslında Walt'un savunduğu dengeleme stratejisinin başarılı olduğunun göstergesidir. Nihayetinde dengeleme stratejisi doğrultusunda savaş sürecinde kurulan ittifakların, tehdit unsurunun caydırılması ve ortadan kalması sonucu dağılması, bu stratejinin ön kabulleri arasındadır. Bu noktada Soğuk Savaş sürecinde Türkiye dengeleme stratejisinin iyi örneklerindendir.

⁷³ a.g.e.,62.

3. ÜS KAVRAMI VE TÜRKİYE'DEKİ ASKERÎ ÜSLER

Bir devletin hâkim olduğu topraklar üzerinde egemenlik haklarını kullanması, toprağını savunması ve genişletmesi doğal bir durumdur. Devletlerin geçmişten günümüze değişmeyen tek gayesi çıkarları doğrultusunda yeni yerler fethetmek ve hayatta kalmak için mücadele etmek olmuştur. Tilly'nin de dediği gibi “ulusal iktidarı inşa eden herkes hâkim olmak istedikleri topraklar üzerinde yaşayan insanları; ortadan kaldırdılar, ikna ettiler, hedefledikleri toprakları ise fethettiler, fırsat bulduklarında da satın aldılar. Her devlet bu aşamada farklı yollar izlemiştir. Uzun vadede bütün bunlar, kitlelerin pasifize edilmesine ve tahakküm araçlarının tekelleştirilmesine varmıştır.”⁷⁴ Devletlerin tüm bunları gerçekleştirirken kullandıkları araç çoğunlukla savaş olmuştur. Clausewitz'in “savaş politikanın başka araçlarla devamıdır” yönündeki görüşü, teknolojik gelişmelere bağlı olarak savaşın tahribat gücünü arttırması sonucu kitlesel yok oluş tehlikesiyle karşı karşıya kalınan dönemde sorgulansa da geçerliliğini devam ettirmektedir. Teknolojik alanda yaşanan gelişmeler savaşların etki alanını genişletmiştir.

Modern devletin kurulmasında iktidarın merkezileşmesinde ve yeniden yapılanmasında savaşlar ve savaş hazırlığı büyük rol oynamıştır. Kurulduğu yerin güvenliğini sağlama, gözetleme veya askerî teçhizatın depolandığı kaleleri ilk askerî üsler olarak değerlendirecek olursak koloniler, koloni limanları, köprübaşları, sınır boylarındaki kaleler veya fethedilen yerin sembolü olarak kullanılan kalelerin günümüzdeki askerî üs kullanımıyla benzer olduğu söylenebilir. Örneğin; Osmanlı Devleti'nde alınan Çimpe Kalesi Rumeli'ye geçişlerde ordunun ikmal ihtiyacını karşılayarak askerî üs olarak kullanılmıştır.⁷⁵ Askerî üs elde etme yöntemlerine fethetme yolu, kiralama yolu, ittifak kurmak ve askerî örgütlere üye olmak örnek verilebilir. Ticari, askerî ve stratejik gerekçelerle ülkelere askerî üsler inşa edilmiş, ikili anlaşmalar yoluyla başka bir devletin sınırları içindeki kullanım hakları belirlenmiştir. Günümüzdeki askerî üslerin tarihsel gelişimine bakıldığında ülkeler arası ticaretin denizaşırı bir hal alması ve koloni faaliyetinin gelişmesiyle daha çok kiralama veya anlaşma yoluyla kuruldukları gözlemlenmiştir.

⁷⁴ Charles Tilly, *Zor, Sermaye ve Avrupa Devletleri'nin Oluşumu 990 -1992*, çev. Kudret Emiroğlu, (İstanbul: İmge Yayıncılık, 2001), 100.

⁷⁵ Yusuf Ayönü, “Osmanlılardan Önce Rumelide Türkler (1305,1313)”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.21, S.2 (2006): 17-33.

Chalmers Johnson, koloniler ile askerî üsler arasındaki ilişkiyi araştırmış, “Bir zamanlar emperyalizmin yayılımını kolonilerini sayarak takip ederdiniz. Koloninin Amerikan versiyonu askerî üslerdir.” sözüyle kolonileşme ve askerî üsler arasındaki bağlantıyı ortaya koymaya çalışmıştır.⁷⁶ Koloniler ile günümüzdeki askerî üslerin birbirine benzer özellikler taşıdığını iddia eden Chalmers, kolonilerin belirli bir askerî kuvvetle sınırların güvenliğini sağlaması, orduya lojistik destek vermesi gibi işlevleri ile askerî üssün özellikleriyle yakından ilişkili olduğundan bahsetmektedir. Bunun yanı sıra günümüz askerî üslerinin geçmişteki muadilinin kaleler olduğunu söyleyebiliriz. Sınır boylarında gözetleme ve sınır güvenliği için depo işleviyle, bir şehri içinde barındıracak şekilde kurulmuş (yıldız tabya kaleler) haliyle içinde askerî birlik barındıran, sığınak görevi gören, büyük orduların savaş güzergahı üzerinde yiyecek ikmalini sağlayan, barış zamanlarında konaklama için kullanılan, ticaret yolları üzerinde hem ticareti güvenli hale getiren hem de ticari faaliyet alanı oluşturan kaleler günümüz askerî üsleri ile oldukça benzerlik taşımaktadır. Ayrıca kurulan kalelerin içinde kaleye mahsus askerlerin olması ve görevlerinin kaleyi korumaktan ziyade kalenin iase, teçhizat ve ihtiyaç listelerini tutması günümüzdeki askerî üslerde görevli personellerinkiyle benzerlik taşımaktadır. Hemen hemen tüm savaşlar yer değiştirmeyi gerekli kıldığından, savaşçılar silahlarını ve hayati ihtiyaçlarını beraberinde götürmek zorunda kalmışlardır. Bu durum koloni faaliyetlerinden önce kalelerin varlığını gerekli kılmış Soğuk Savaş döneminde yakıt ikmali için kurulan askerî üsler ile benzer amaçları taşıdığını çağrıştırmıştır. Bir yer fethedileceği zaman öncelikli hedefin kaleler olması ya da kale savunması, kale saldırısı gibi kavramların savaş literatüründe yer alması yine benzerlik ölçütlerini güçlendirir. Anadolu ve Rumeli hisarlarının yapılış amacı buna iyi bir örnektir. Ordunun ilerlemeye geçmeden önce ikmal noktalarını belirleyip, gerekirse ele geçirmesi buralarda depo ve destek birimlerinin konuşlandırılması kalelerin önemini açıklar niteliktedir.

Çin’de öncelikle havai fişek yapımında kullanılmaya başlanan barutun kullanım alanlarının genişlemesi askerî teknoloji açısından devrim yapacak niteliktedir. Joseph Needham (1900- 1994) Çinlilerde “huo yao” diye adlandırılan karışımın keşif tarihini 850, sevk barutunun bomba ve mermilerde kullanımının 10. yüzyıl, tüfek ya

⁷⁶ Selin M. Bölme, *İncirlik Üssü: ABD’nin Üs Politikası ve Türkiye* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2012), 5.

da top denebilecek bir silahın da 1280 dolaylarında bulunduğunu savunur.⁷⁷ Barutun icadı, top ve ateşli silahlarda kullanılması; haritacılık, pusula ve gemi yapımında kaydedilen gelişmeler coğrafi keşiflere uzanan süreci başlatmıştır. Pusula ve ağır topların monte edilebildiği gemilerle yeni yerlerin fethi kolaylaşmıştır. Bu durum yeni kıtaların keşfinin, koloni faaliyetlerinin ve kıtalar arası savaşın başlangıcı olmuştur. Ticaret yollarına hâkim olmak için uzak kıyılarda kurulan üsler, eş zamanlı olarak donanmaya da lojistik destek sağlamaktadır. Böylece güvenli ticaret ve lojistik alanlarını kurma girişimi 15.yy'dan itibaren ülkelerin topraklarında denizaşırı bir gücün varlığını meşru hale getirmiştir. Kurulan her üs bir sonraki üs noktasına güvenli erişimin teminatı olmuştur.

Modern zamanlarda, 15. yüzyıl deniz imparatorluklarının gelişmesiyle sömürgeci güçler, hayati çıkarlarını güvence altına almak amacıyla, güçlerini ve nüfuzlarını pekiştirmek için ticaret merkezleri, depolar ve denizaşırı üsler kurmayı başarmışlardır. Sömürge Dönemi'nde yabancı birliklerin varlığı, yabancı askerî üslerle yakından ilgilidir. İngiliz İmparatorluğu'nun Pasifik Okyanusu'ndaki, özellikle de Hint Bölgesi'ndeki varlığı bu durumu kanıtlar niteliktedir. Çünkü Hindistan, Asya kıtasına stratejik rotalar için bir karakol vazifesindedir.

Büyük güçler arasında sömürge mücadelelerinin hızlanmasıyla; İngiltere Karayiplere deniz üsleri inşa ederek hem ana karanın güvenliğini hem de diğer üslerle olan lojistik ağın güvenliğini güvence altına almıştır. İngiltere, Fransa ve İspanya'dan gelebilecek tehditlere karşı önlem almış, deniz hakimiyet alanını limanlarla genişletmiş, sömürgelerde oluşacak krizlere de doğrudan müdahale şansını yakalamıştır. Söz konusu durum karşısında İngiltere'nin askerî üsleri, topyekûn bir askerî varlık yerine küçük askerî birliklerle müdahale imkânı sağladığı için kullandığı yorumu da yapılabilir.

Askerî mühimmat ve personelin bulunduğu tesislere veya tesislerden oluşan yapılara askerî üs denilmektedir. Üste konuşlandırılan askerî kuvvetin büyüklüğüne göre birlik, filo diye de adlandırıldığı gibi; hava, kara veya deniz üssü şeklinde de tanımlanabilmektedir. Bir askerî üste bir veya birden fazla ordu birimi görev yapabilir. İhtiyaca göre sahip olduğu ülke tarafından yönetim merkezi, ikmal noktası, istihbarat, tatbikat alanı ve depo olarak kullanılabilirler. Askerî görevlerinin ve

⁷⁷ Zeki Tez, *Patlayıcı, Silah ve Savaş Tekniğinin Kültürel Tarihi* (İstanbul: Doruk Yayıncılık, 2010), 73.

stratejik işlevlerinin ötesinde, üsler ayrıca servis ve onarım tesisleri, depolama, eğitim tesisleri ve lojistik hazırlık noktaları sağlar. Üsler ayrıca gözetleme yapmak, görevleri koordine etmek, istihbarat toplamak, komuta kontrol ve iletişimi kolaylaştırmak için de kullanılabilir.⁷⁸

Üs ve tesis kavramları birbirine yakın kullanılmakla beraber kullanımı açısından farklılık söz konusudur. Üslerde erişim kolaylığı ve operasyon serbestliği görülürken; tesislerde erişim kolaylığı tesis üzerinde tam egemenliğe sahip ülkenin kararıyla sınırlandırılabilir.⁷⁹ Üsler savaşlar ve askerî operasyonlar sırasında kullanılmak üzere ülke içinde veya ülke dışında geçici olarak kullanılan yerleşkeler, barış zamanında da asker konuşlandırılan alanlar olarak da kullanılabilir.

Selin Bölme Blaker'dan yaptığı alıntıda;

“Blaker'ın “askerî üsleri (military bases) askerî kuvvetler tarafından rutin olarak kullanılan yerleşkeler (installations) olarak tanımladığını, üsler söz konusu olduğunda kullanılan üç kavramla sık sık karşı karşıya kaldığını belirtmiştir; üs (base), tesis (facility), ve yerleşke (installation).⁸⁰ Yerleşke kavramını, tek bir fonksiyonu olan sınırlı fiziki yapıları anlatmak için kullanılan, ideolojik veya politik herhangi bir pozisyon içermeyen teknik bir terim olarak açıklayan Harkavy, değişik güvenlik fonksiyonları yüklenmiş olan 10 tip yerleşke olduğunu aktarır. Bunların, havaalanları, donanma limanları, ordu üsleri, füze mevzileri, uzay çalışmalarıyla ilgili alanlar, iletişim ve kontrol tesisleri, istihbarat ve komuta merkezleri, çevre izleme istasyonları, araştırma ve test alanları ve lojistik merkezleri olduğunu belirtir. Harkavy üs ile tesis arasındaki ayrımı kullanım hakları üzerinden yapmaktadır. Buna göre üs, genellikle kullanıcı ülkenin erişiminde sınırlama olmadığını ve operasyon serbestliğine sahip olduğunu ifade etmek için kullanılır. Tesis kavramı ise ev sahibi ülkenin tam egemenliğinin söz konusu olduğunu ve kullanıcı ülkenin erişiminin koşullarla sınırlandırıldığını ve kullanılmak istenilen duruma göre ev sahibi ülkenin vereceği karara göre erişim haklarının olduğunu belirtir.”⁸¹

Cooley ise üsler için kullanılan bu tanımlamalara farklı bir açıdan yaklaşarak; deniz aşırı üsler için kullanılan askerî yerleşke (*installation*) teriminin bir aldatmaca olduğunu iddia eder. Askerî yerleşke olarak adlandırılan yerin görev kapsamının tam belirtilmemesi sebebiyle Amerika'nın üs ağının büyüklüğünün tahmin edilemediğine değinir. Askerî yerleşke olarak anılan yerde küçük bir meteoroloji istasyonu konuşlandırılacağı gibi kalıcı bir hava üssü de kurulmuş olabileceğinden bahseder.⁸² Cooley'in bahsettiği gibi ABD tarafından üs olarak inşa edilen yapılar arasında görev olarak bu kategoriye sokulamayacak yapılar mevcuttur. Uçak gemileri bu oluşuma örnek olarak verilebilmektedir. Amerikan donanması uçak gemilerini, Amerikan

⁷⁸ Joseph Gerson, Bruce Birchard, *The Sun Never Sets: Confronting the Network of Foreign U.S. Military Bases* (New York:Ç South and Press, 1999), 33.

⁷⁹ Bölme, *a.g.e.*, 27.

⁸⁰ Catherin Lutz, C. Enole, *The Bases of Empire: The Global Struggle Against U.S. Military Posts* (New York: New York Press, 2009), 4.

⁸¹ *a.g.e.*, 3.

⁸² Alexander Cooley, *Base Politics: Democratic Change and the U.S. Military Overseas* (London: Cornell University Press, 2012), 35.

egemenliği altındaki 18.210 m² topraklar olarak tanımlamakta ve bu üsler ABD'nin üs ağının görünmez parçalarını oluşturmaktadır.⁸³ Kayıtlarda üs kategorisinde kabul edilmemelerine rağmen işlevleri bakımından bir hava üssüne eşit görev yeteneğine sahiptirler. Benzer şekilde uzay istasyonları da bu kapsamda tartışılabilir.

3.1. Soğuk Savaş Döneminde Türk-Amerikan Askerî İlişkileri

Amerika ile Türkiye arasındaki ilişkiler II. Dünya Savaşı esnasında İngiltere üzerinden dolaylı yoldan başlamış, Soğuk Savaş döneminde blokların oluşmasıyla sıkılaşmış, NATO'ya üyelikten sonra NATO üzerinden iş birliği ve askerî ilişkiler geliştirilmiştir. Türkiye'nin blok seçme aşamasında Batı Bloku'na yakın tavrı Amerika tarafından ekonomik ve askerî yardımlarla desteklenmiş, Türkiye için Batı Bloku'nu cazip hale getirmiştir. Bu bağlamda imzalanan ikili anlaşmalar Türk-Amerikan ilişkilerinde ilk askerî bağlantıyı oluşturmuştur. Bu sebeple Türk Amerikan askerî ilişkileri incelenirken ikili anlaşmalar ve bu anlaşmalar doğrultusunda verilen askerî yardımların, kurulan üslerin ele alınması gerekmektedir. Bahsedilen dönemde askerî ilişkiler bu parametreler üzerinden ele alınacaktır.

Doğu Bloku karşısında henüz organize olamamış İngiltere ve Amerika'nın Batı Bloku'nu oluşturmak adına attıkları ilk somut adım Truman'ın 12 Mart 1947 yılında kongrede yaptığı konuşmada "silâhlı azınlıkların veya dış baskıların tehdidi altında olan hür milletlere yardım etmek" olarak ele alınabilir. Yeni politikanın ilk ifadesini ve hudutlarını 1947 yılında "Foreign Affairs" dergisinin Temmuz sayısında "Mr. X" imzası ile çıkan bir makalede bulabiliriz.⁸⁴ Kennan, "Sovyet Davranışlarının Kaynağı" isimli bu makalesinde Sovyet Rusya'nın, komünizmi yaymak için uzun vadeli bir stratejiyi uygulamaya koyduğunu belirterek bunun engellenmesi için çözüm arayışına girişmektedir. Aslında bu politikasının bu döneme özgü olduğu düşüncesi hatalıdır, Sovyetlerin kurulduğu günden beri bu amaca hizmet ettiği bilinmektedir. Lenin, "nihaî hedefe varana değin korkunç bir savaş hali devam edecektir. Bir savaş halinde korkaklık ne derece bir suç ise, hissî olmak da o ağırlıkta bir suçtur" derken bu fikrin, bu ideolojinin nasıl tatbik edileceğini çoktan ilan

⁸³ Lutz, Enloe, *a.g.e.*, 4.

⁸⁴Detaylı bilgi için bakınız; Mr. "X" and Containment, C. Ben Wright, C. 35, No. 1 (Cambridge University Press, 1976), 1-31.

etmiştir.⁸⁵ Kennan'ın çözüm önerisi ve Truman'ın hür milletlere yardım talebi ABD'nin bu dönem politikasının ana hatlarını oluşturmuştur. Bu doğrultuda uygulanacak politika ise Containment/ Çevreleme politikası olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu politikanın iki ana hedefi vardır: İlk hedef kuvvet oluşturmak, yani Amerika'yı askerî kuvvet bakımından en yüksek seviyeye çıkarmak, ikinci hedef ise ülkeleri blok ve örgütlere dahil ederek, askerî ve ekonomik yardımlarla kendi tarafına çekerek Rusya'yı çevreleyip komünizmin yayılmasını engellemektir. Amerika ilk hedefi, kimseye ihtiyacı olmadan kendisi gerçekleştirmiş ikinci hedefi ise, NATO, Balkan Paktı, Bağdat Paktı, SEATO gibi kurumlar aracılığıyla gerçekleştirmeye çalışmıştır.

1945-1947 yılları, ordularını terhis etmeyen Sovyetler Birliği'nin güneyde bulunan Yunanistan, Türkiye ve İran gibi ülkelere, koşullarına göre siyasi ve askerî baskı yapma, komünist yönetim tesisi için iç savaşları körükleme veya dolaylı olarak destekleme; sempatizanları aracılığıyla ülke yöneticilerini zayıflatarak iktidarlara çökertmeye çalışması, ekonomik olarak kırılgan bir yapıya sahip ve stratejik olarak önemli bir konumda olan bu ülkeler üzerinde önemli bir tehdit unsuru oluşturmuştur. Bu ülkelerden herhangi birinin Sovyet baskısına direnememesi halinde oluşacak domino etkisi Avrupa ve Orta Doğu'yu akabinde de Amerika Birleşik Devletleri'ni Sovyet tehlikesi ile karşı karşıya getirebilirdi. Bu minvalde kırılgan ekonomik yapıya sahip, askerî açıdan reforma ihtiyacı olan ülkelerle yardımlar aracılığıyla ilişkiler geliştirme fikri kısa vadede güçlü bir müttefik uzun vadede ise Sovyetlere karşı geniş bir güvenlik ağının temelini oluşturmuştur.

Savaşın ilk yıllarında Türk-Amerikan ilişkileri İngiltere öncülüğünde geliştirilmeye çalışılmıştır. Türkiye'nin savaşa dâhil olup olmama tartışmaları, Türkiye'ye yapılacak askerî yardımın usul ve esasları gibi konular İngiltere üzerinden sürdürülüyordu. Amerika'nın savaşa dâhil olmasının ardından Türkiye'nin dahil olduğu konularda Amerika daha fazla söz sahibi olmaya başlamıştır.*

⁸⁵ Kamuran Gürün, *Dış İlişkiler ve Türk Politikası* (Ankara: Siyasal Bilimler Fakültesi Basın ve Yayın Yüksek Okulu, 1983), 266.

* Amerika Birleşik Devletleri genellikle, İngiltere'nin aksine, Türkiye'nin yeterince silaha sahip olmadan savaşa sokulmasını doğru bulmamış, başka bir deyişle, Türkiye'nin bu konudaki görüşüne saygı göstermiştir.

11 Mart 1941 günü Amerikan Kongresi Ödünç Verme ve Kiralama (Lend and Lease) Yasasını kabulünün ardından Amerika, İngiltere aracılığıyla yardımdan Türkiye'nin de yararlanmasına karar vermiştir. Yardım 30 Kasım'da başlamış, Türkiye'nin savaşa girmesi için İngiltere ile yapılacak askerî yardım görüşmeleri kesilince, yardım 01 Nisan'da kesilmiştir. Türkiye Şubat 1945'te tarafsızlığını bozmasının ardından Ödünç Verme ve Kiralama (Lend and Lease) Yasası tekrar uygulanmaya başlamıştır. 23 Şubat 1945'te imzalanan Anlaşma, yardım üzerinden sağlanan ilişkileri, İngiltere üzerinden işleyen dolaylı tutum olmaktan çıkarıp karşılıklı bir hale getirmiştir. Savaş süresi ile sınırlı olan bu anlaşma, yasanın savaşın ardından kaldırılmasıyla son bulmuştur.⁸⁶

İngiltere 1947 Şubat'ında Amerika Birleşik Devletleri'ne Yunanistan ve Türkiye'ye yapılan yardımları 31 Mart 1957 tarihinde keseceğini bildirmiştir. Böylece İngiltere, Orta Doğu'daki nüfuz alanı dışında tuttuğu Amerika'yı bölgeye davet ederek ABD'nin Orta Doğu'da aktif olarak rol almasına öncü olmuştur. İngiliz Hükümeti'nin müracaat yaptığı sıralarda, Türkiye de bu müracaattan haberi olmaksızın Rus baskısı ve tehditleri karşısında yardıma ihtiyacı olduğunu Amerikan Hükümeti'ne bildirmiştir. Başkan Truman Türkiye'nin taleplerini değerlendirerek Kongre'ye sunmuş, konuyla ilgili kanun Başkan tarafından imzalanarak Truman Doktrini adıyla uygulamaya girmiştir. Böylece savaşın ardından Türkiye ile ABD arasındaki ilk askerî yardım anlaşması 12 Temmuz 1947 günü imzalanmıştır. Truman'ın "Eğer Yunanistan kaybedilseydi Türkiye, komünizm denizinin ortasında savunulamaz bir ileri karakol haline gelecekti... Milletimizin ideal ve gelenekleri, Yunanistan ve Türkiye'nin yardımına gitmemizi ve dünyanın neresinde olursa olsun özgürlük davasını desteklememizi gerektirmektedir"⁸⁷ sözleriyle değerlendirmiş olduğu doktrin Türk-Amerikan ittifakının Sovyet ve komünist yayılmacılığını önlemek amacıyla kurulduğunun kanıtı niteliğindedir. Anlaşmaya göre ABD'den silah, askerî mühimmat ve uzman, yol, askerî tesis, liman inşası için mali ve teknik destek sağlayacağı yönünde taahhüt alınmıştır. Yardımın kabulü Türkiye'nin Batı Bloku'nda yer alacağını gösterirken sıkı iki kutuplu sistemde blok liderinin hedef ve tehditlerine kesin bağlılığı da kabul ettiği söylenebilir. Türkiye'nin 1950'lerde hemen

⁸⁶ İsmail Soysal, *Türkiye'nin Uluslararası Siyasi Bağlılıkları (1920-1990)*, (İstanbul: TTK, 1991), 649. Anlaşmanın tam metni için; 650-653.

⁸⁷ Uslu, *a.g.e.*, 75.

hemen bütün uluslararası olaylarda Amerikan hükümetini desteklediği gözlemlenmiştir. Ayrıca bu anlaşmanın yardımın kullanılması ve denetimi hakkındaki hükümleri ilerleyen süreçte iki ülke arasında anlaşmanın yardımların nasıl kullanılacağını düzenleyen dördüncü maddesi sorun teşkil edecektir.

1948'e gelindiğinde kurulan Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü (OEEC) savaştan ağır hasar almış Avrupa ülkelerinin, Amerika Birleşik Devletleri desteği ile işbirliği içine girmesini amaçlamıştır. Bu girişimin çerçevesini "Marshall Planı" oluşturmuştur. Bu plan çerçevesinde 16 Avrupa ülkesine, 19.3 Milyar dolar yardım yapılması ön görülmüştür. Türkiye savaşta yıkıma uğramadığı gerekçesiyle ilk yıl 49, sonraki yıllar 133,100 ve 70 milyon dolar yardım almış, toplam yardım içindeki payı %3 kadardır. Amerika yardım yapılan ülkelerle Ekonomik İşbirliği Anlaşması'nı Türkiye ile 04 Temmuz 1948'de Ankara'da imzalamıştır. Amerika Sovyetlerin çevrelenebilmesi için ekonomik açıdan desteklediği ülkelere 06 Ekim 1949 tarihinde Karşılıklı Savunma Yardımı Kanunu çerçevesinde 500 milyon dolar ayırmış, Türkiye ve Yunanistan NATO'ya üye olana kadar bu kanun kapsamında askerî ve ekonomik yardım almışlardır. Bu sürecin ardından Türkiye dış politikasını Batı Bloku ekseninde geliştirmiş, blok içinde kurulan tüm örgütlere üye olmaya çalışarak aktif rol oynamaya başlamıştır.

Amerika 1948'e kadar Sovyetler Birliği'ni çevrelemek, Avrupa ve Orta Doğu'nun güvenliğini sağlamak, komünizmin yayılmasını engellemek için Sovyet tehlikesi altında olan ülkeleri ekonomik ve askerî açıdan desteklemenin yeterli olacağını düşünmüştür. Fakat Sovyetlerin yayılma alanlarının Avrupa dışına, Uzak Doğu da dahil olmak üzere farklı coğrafyalara sıçraması, Amerika'nın atom bombası tekeli yitirmesi, II. Dünya Savaşı'nın yaratmış olduğu barış atmosferinin tamamen dağılması, Sovyetlerin geniş kara gücünü kullanarak genişleme ihtimali Amerika'yı ortak bir savunma örgütü fikrine yöneltmiştir. Bu kapsamda 04 Nisan 1949'da Kuzey Atlantik Antlaşması Batı Avrupa ülkeleriyle imzalanmıştır. Devamında Bağdat Paktı, SEATO ve ANZUS gibi bölgesel örgütler desteklenmiş, ülkeler ile ikili güvenlik anlaşmaları imzalanmıştır. Amerika ekonomik açıdan Batı Bloku üyelerini desteklerken bu gibi savunma örgütleri ve anlaşmalarıyla da Sovyetlere karşı güçlü bir savunma hattı inşa etmiştir. Bu anlaşma ve örgütler Batı Bloku üyelerini birbirine bağlı hale getirmiş ve bu süreçte blok içinde ortak bir tehdide karşı kendi çıkarlarını göz ardı ederek hareket etmesini kolaylaştırmıştır. Türkiye sıkı iki kutuplu sistem

içerisinde Batı Bloku'ndaki varlığını pekiştirmek için örgüte üye olma konusunda istekli bir tutum sergilemiştir. Türkiye, coğrafi açıdan Orta Doğu ve Avrupa'nın güvenliği, Sovyetlere olan yakınlığı, olası bir Sovyet saldırısına karşı hava kuvvetlerinin stratejik bombardımanına bağlı savunma konsepti gereği kısa ve uzun menzilli uçaklar için üs alanı olarak elverişli bir konuma sahiptir. Bu bağlamda Türkiye'nin 18 Şubat 1952'de NATO'ya üye olmasının ardından 25 Ağustos 1952 tarihinde imzalanan NATO Kuvvetler Statüsü Anlaşması Türk-Amerikan askerî ilişkilerinde önemli bir yer teşkil etmektedir. NATO üyeliğinin akabinde imzalanan 23 Haziran 1954 Askerî Tesisler Anlaşması Türkiye topraklarının kullanımı, üs ve tesislerin kurulması ve kullanılmasında temel anlaşma olarak kabul edilmiştir. Kuzey Atlantik Antlaşması hükümleri uyarınca, 1952'den bu yana geçen dönemde, Türkiye ve Amerika, karşılıklı güvenlik ve savunma yardımı konularında bir dizi gizli anlaşmaya ayrıca kamuya açık anlaşmalara imza atmıştır. 03 Temmuz 1969'da Amerika Birleşik Devletleri ve Türkiye arasında, sayısı bilinmeyen ikili anlaşmaların kamuoyunda eleştirilmesi üzerine, 1954 tarihli Askerî Tesisler Anlaşması feshedilerek Savunma ve İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır. 1969 Savunma İşbirliği Anlaşması ve tamamlayıcı ekleri, Türkiye'de ABD ordusu tarafından kullanılan tüm tesislerin kullanımını ve operasyonların yönetilmesini, Türkiye'deki istihbarat amaçlı radar istasyonlarının, hava üslerinin, ulaşım ve ikmal tesislerinin kullanımının yanı sıra, karşılıklı savunma faaliyetleri bağlamında Türk ve Amerikan hava, deniz ve kara kuvvetleri arasındaki işbirliğini ele almıştır. Türkiye'deki çeşitli tesislerde Amerikan askerî personelinin çıkarmış olduğu sıkıntılar ve gizli operasyon söylentileri Türk iç siyasetinde kaygılara sebep olmuş bu sebeple bu anlaşma ve ekleri yeniden sınıflandırılmıştır. 07 Şubat 1970'te Türkiye Başbakanı Süleyman Demirel, 1969 Savunma İşbirliği Anlaşması'nın içeriği hakkında kamuoyunda büyük eleştiriler oluşması üzerine bir basın açıklaması yapmış, bu basın brifingi sırasında, özellikle Türkiye'deki ABD üs ve tesisleriyle ilgili açıklamalar yapmıştır.⁸⁸

Türkiye'de 1965'e kadar yapılan gizli anlaşmaların çoğu uygulama anlaşmaları oldukları gerekçesi ile TBMM onayına sunulmamışlardır. Bu nedenle anlaşmaların

⁸⁸ Richard F. Grimmett, "United States Military Installations and Objectives in the Mediterranean: Report." (US Government Printing Office, 1977), 40-43.

sayısı ve detayları tam olarak bilinmemektedir. Süleyman Demirel, yaptığı bir açıklamada durumu şöyle özetlemiştir;⁸⁹

“Bir de baktık ki, Amerika ile yapılan gizli anlaşmaların tümünü kapsayan bir dosyamız yok. Küçük rütbeli bir subayın, yüzbaşı düzeyinde bir Amerikalının imzaladığı anlaşmalardan tutunda, Türkiye’nin ABD’ye neler verdiğini içeren önemli anlaşmaların hiçbirinin metni elimizde değil.”

Anlaşmaların sayısı ve içerikleri bugün bile netlik kazanmış bir konu değildir. İhsan Sabri Çağlayangil, 1954 Askerî Tesisler Anlaşmasına dayanılarak yapılan anlaşma sayısının 55 olduğunu söylemekte ve yasal geçerliliği net olmayan, askerî makamlarca imzalanmış siyasi anlaşmaların varlığından söz etmektedir.⁹⁰ Başbakan Süleyman Demirel 07 Şubat 1970’te düzenlenen basın toplantısında yapılan anlaşma sayısını 91 olarak açıklamıştır. Doksan bir anlaşmanın 16 tanesi kanunla onaylanmış ve yayımlanmış, diğer 26 tanesini de yardım kapsamında imzalanmış, 6’sı yürürlükten kaldırılmış, 4 tanesinin TSK’nın modernizasyonu ile ilgili olduğunu, 12’sinin harita anlaşması, 14 tanesinin ise NATO kararları gereğince yapılan anlaşma olduğunu açıklamıştır. 1954 Askerî Kolaylıklar Anlaşmasına dayandırılarak yapılan 13 anlaşmanın gizli tutulması kamuoyunda tartışmaların odak noktası olmuştur.

ABD Kongresi’nin Temmuz 1975’te askerî yardıma ve Türkiye’ye satışa devam etmeyi tercih etmemesi doğrultusunda Türk Hükümeti 1969 Savunma İşbirliği Anlaşması ve ilgili diğer tüm anlaşmaların "hukuki geçerliliğini yitirdiğini" duyurmuştur. Türk Hükümeti, Amerika Birleşik Devletleri tarafından Türkiye’de kullanılan tüm tesislerin artık "Türk silahlı kuvvetlerinin tam kontrolü ve gözetimi" altında olduğunu belirtmiştir. Dahası, İncirlik’teki hava üssünün de yalnızca doğrudan NATO tarafından kullanılacağı kararını almıştır. Amerika, Türk direktiflerine uyarken, yine de 1969 Savunma İşbirliği Anlaşması’nın yeniden müzakereye kadar yürürlükte olduğu izlenimi vermiştir. Bu süreçte Türkiye’nin üsleri kapatma kararının önemli bir etkisi, Amerika Birleşik Devletleri’nin Türkiye’de kullandığı dört istihbarat toplama merkezindeki Karamürsel, Sinop, Diyarbakır (Pirinçlik) ve Belbaşı’ndaki operasyonların askıya alınması olmuştur.⁹¹

Cumhurbaşkanı Ford, kongreye verdiği anlaşmayı ileten mesajında, "Anlaşmanın yürürlüğe girmesiyle 1975 Temmuz’unda Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti tarafından askıya alınan faaliyetlerin yeniden başlayacağını belirtmiştir. İki ülke arasında 26

⁸⁹ Bölme, a.g.e., 297.

⁹⁰ Oran, a.g.e., 556.

⁹¹ Grimmett, a.g.b., 43.

Mart 1976 tarihinde imzalanan Savunma ve İşbirliği Anlaşması'nın 1969'ta imzalanan anlaşmaya paralel fakat bire bir olmaması amacıyla her iki ülke tarafından da onaylanmıştır. Anlaşma 4 yıl yürürlükte kalmıştır. Bu anlaşmada savunma alanında kurulan işbirliği Kuzey Atlantik Anlaşması çerçevesinde yürütülecektir. Üsler Türkiye'nin onaylamadığı hiçbir aktivitede kullanılmayacaktır. En önemli maddesi ise Kuzey Atlantik Antlaşması 3. Maddesine uygun olarak Türkiye ABD'nin istihbarat toplama tesislerinde, karşılıklı mutabık kalınan haberleşme ağlarında ve bilgi toplama faaliyetlerinde, İncirlik Üssü ve Kargaburun istasyonunda, savunma önlemlerine katılımına izin verecektir⁹² kararı yer almaktadır. Bu maddelerden anlaşılacağı üzere üslerin Türkiye'nin inisiyatifine bırakıldığını fakat Kuzey Atlantik Antlaşması'nın gereğinin bir yaptırım gücü olarak kullanıldığı gözlemlenmektedir. Ancak 1976 Savunma İşbirliği Anlaşması Kongre tarafından onaylanmadığı için, Türkiye, sınırındaki ABD istihbarat tesislerinde operasyonları askıya almaya devam etmiştir. Nihayet 26 Aralık 1978'de Başkan Jimmy Carter, Kongre ile sıkı pazarlık yaptıktan sonra, Türk silah ambargosunun kaldırılmasına izin veren bir yasa tasarısını imzalamıştır. Türk Hükümeti de daha sonra 09 Ekim 1978'den itibaren ABD'nin 1975 yazından bu yana askıya aldığı faaliyetlerin, Türk askerî tesislerindeki operasyonların yeniden başlamasına izin vereceğini duyurmuştur. ABD-Türk Savunma İşbirliği Anlaşması için müzakereler yeniden başlatılmıştır.

ABD ve Türk müzakereciler arasında Ocak 1979'un ortalarında başlayan görüşmeler, Mart 1980'de Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması (SEİA)'nın Ankara'da imzalanmasıyla sonuçlanmıştır. Bu ikili yürütme anlaşması, ek anlaşmalarıyla birlikte 09 Mart 1980'de geçici olarak yürürlüğe girmiştir. Türkiye ile ABD arasındaki bu anlaşma, Türkiye'de bulunan ABD personeli tarafından askerî tesislerin kullanımını düzenlemektedir.

Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması önsüzünde, iki ulusun "süregelen dostluğuna" ve "Kuzey Atlantik Antlaşması bölgesinin güvenliği ve savunmasına yönelik yükümlülüklerinin tanınmasına dayanmaktadır" ibaresi yer almaktadır. İş bu anlaşmaya göre; Amerika Birleşik Devletleri "belirli Türk Silahlı Kuvvet tesislerinde

⁹² a.g.b., 45.

ortak savunma önlemlerine katılma” hakkına sahiptir.⁹³ Tesislerdeki faaliyetler ve teknik işlemler karşılıklı olarak amaçlara ve programlara uygun şekilde yürütülecektir. Yine imzalan bu anlaşmada ABD Hükümeti, Savunma Desteği ile ilgili 1 Numaralı Ek Anlaşmada, "Türk Silahlı Kuvvetlerinin bir modernizasyon ve bakım programı ihtiyacını kabul etmiş" ve savunma malzemeleri, eğitim ve hizmet sağlamak için elinden gelen çabayı göstereceğini, Türk ordusunun modernizasyon ve bakım programının amaçlarını gerçekleştirmek için "mümkün olan en iyi koşullarda" Türkiye'ye "askerî yardım" sağlamak için "elinden gelen çabayı" göstereceğini taahhüt etmiştir.⁹⁴ Bu sebeple Savunma ve İşbirliği Anlaşmasının 1 Numaralı ek Anlaşması bir Türk-ABD Ortaklığı yaratmış, uzun menzilli savunma planlamasını kolaylaştırmak ve ABD tarafından Türk savunma gereksinimlerini karşılamak ve Türkiye'ye sağlanan kaynakların en etkili şekilde uygulanmasını kolaylaştırmak için Türk ve ABD temsilcilerinden oluşan Savunma Destek Komisyonu kurulmuştur.

Denizaşırı üs konuşlandırmalarının tesislerin sınırlarının ev sahibi devletin yasaları tarafından belirlenmesi ve askerî konuşlandırmanın, görevin boyutu veya süresi gibi özellikleri, yasal yapıyı oluşturmada rıza etkenin belirgin olması üzerine kurulduğu bilinmektedir. Yapılan anlaşmalar ev sahibi ülkeyi ikna eden faktörlerden bahsetmese de üs sahibi olacak ülkenin askerî uygulamaları rıza sınırları konusunda net bir öngörü sağlamaktadır. Bu noktada İkili Anlaşmaları tartışmak önemli bir husustur. Bu yasal belgeler, Amerika Birleşik Devletleri'nin zorlayıcı güç kullanmaktan çok, hedeflerine ulaşmak için devletlerin rızasını alması gerektiğini göstermektedir. Bu anlaşmalar, birliklerin konuşlandırılması, tesisler, mülkiyet hakları, istasyonlar üzerindeki egemenlik ve askerî angajmanlarda kullanımlarının ayrıntılı tanımlarını içerir ve imzalayan ülke ile arasında üsler konusunda bir uzlaş sağlamıştır. Böylece 1980 yılında imzalanan bu anlaşma, Türkiye'ye topraklarında bulundurduğu üs ve tesislerin desteklemediği görevler için kullanılmayacağına dair güvence verirken, ABD'nin Türk askerî tesislerinin etkin kullanımına izin veren bir savunma anlaşması gerçekleştirmeyi amaçlayan müzakerelerinin yaratıcı neticesidir diyebiliriz.

⁹³ Richard F. Grimmett, "United States Military Installations and Objectives in the Mediterranean: Report." (US Government Printing Office, 1986), 51.

⁹⁴ *a.g.b.*, 53.

Sonuç itibariyle, Kıbrıs Krizi, silah ambargosu ve üslerin kapatılması kararları arasında yaşanan bürokratik gelişmeler neticesinde iki ülke arasında gerçekleşen askerî anlaşmalar revize edilmiş, iki ülke arasında normalleşme yaşandıktan sonra imzalanan genellikle NATO çerçevesinde olan Savunma ve İşbirliği Anlaşmaları Soğuk Savaş'ın ardından imzalanmıştır. Soğuk Savaş esnasında kırılma noktalarının yaratmış olduğu gerilim hatları üzerinden iki ülke arasındaki askerî ilişkiler yorumlanmaya çalışılmıştır. Sonuç itibariyle sıkı iki kutuplu sistemde iki ülke arasındaki imzalanan ikili anlaşmaların sorgulanmadan ve blok lideri inisiyatifinde oluşturulduğu ve uygulandığı tespit edilmiştir. Kutuplar arası yumuşamanın başlamasıyla askerî ilişkilerdeki bu dengesiz tavrın dengelenmeye çalışıldığı, yaşanan hadiseler neticesinde tek kutupluluktan çok kutupluluğa doğru bir eğilimin olduğu gözlenmiştir. Gevşek iki kutuplu sistem içerisinde blok liderinin otoritesi sarsılmış, kurulan askerî ilişkilerde blok çıkarından ziyade ülkenin kendi menfaati göz önünde bulundurulmuştur. 1960'larda Amerika'ya karşı yürütülen ılımlı politikanın yerini 1975'te ABD tesislerinin faaliyetlerini durdurma kararları ile yerini daha çıkar odaklı bir politikaya bıraktığı gözlemlenmiştir. Bu süreçteki değişikliğin temel sebeplerinden biri de elbette ki gevşek iki kutuplu sistemdir.

3.2. Amerika'nın Üs ve Yardım Politikası

1930'larda Amerikan denizaşırı üs sistemi daha çok donanma üssü olarak kullanılmış, Amerikan ticaret yollarının güvenliğini sağlamak ile görevlendirilmiştir. II. Dünya Savaşı'nın sona ermesi Amerika Birleşik Devletleri'nin kendisini tartışılmaz bir hegemon haline getiren yeni bir düzen kurmasına izin vermiştir. ABD'nin askerî üslerinin küresel ölçeği, öncelikle II. Dünya Savaşı'nın ardından ABD'nin küresel hegemonyasının yükselişi olarak değerlendirilebilir. Vanveltner,⁹⁵ ABD'nin Avrupa'da ve diğer kilit konumlarda üs konuşlandırması planlarının 1944'te, Savaş Sonrası Müşterek Komite'nin denizaşırı üsler hakkında bir belge hazırlayarak başladığını bildirmiştir. Alaska, başlangıçta Sovyetler Birliği'nin tutulacağı başlıca yer olarak kabul edilirken, daha sonra zorlu iklim koşulları göz önünde bulundurularak; Avrupa ve çevresi askerî tesisler için en uygun alan olarak

⁹⁵ Elliott Vanveltner Converse, *Circling The Earth: United States Plans for A Postwar Overseas Military Base System, 1942-1948*, (Alabama: Air University Press, 2005).

işaretlenmiştir.⁹⁶ Bu askerî varlığın kurulmasının dört temel amaca hizmet ettiği söylenebilir; a) ABD hegemonyasını güçlendirmek; b) Avrasya'nın her yerinde ABD'nin yurtdışındaki çıkarlarını güvence altına almak; c) Caydırıcı bir etki yaratmak d) Askerî eğitim konusunda müttefiklerle işbirliği yapmak. Bu amaçlar doğrultusunda ABD 1898-1945 arasında bir kıta imparatorluğundan tek rakibi Sovyetler Birliği olan küresel bir süper güç haline gelmiştir.

Stambuk, bir ülkenin askerî üsse erişim elde etmek için 19. yüzyıldan kalma yöntemleri bir kenara bırakarak, başka bir devletin topraklarının kullanımını elde etmedeki ödünç paranın (imtiyaz) rolünü değerlendirir.⁹⁷ Ev sahibi ve ziyaret eden ülke arasında eşitsiz bir ilişki, özellikle de gönderen devletin üstünlüğü ve daha zayıf ülkenin taleplerini ve tayinlerini karşılayabilecek pazarlık sürecini dikkate alır. Özellikle, ev sahibi ülkenin toprak bütünlüğü ihlal edilmemelidir. Ayrıca ortak bir savunma politikasına askerî destek diğer ülkelerde bir üs kurma hakkını elde etmenin diğer yolu olarak ele alınabilir, devletler arasında bir savunma ortaklığı oluşturarak ortak üsler kurmanın en saf örneği NATO'dur.

ABD savunma görevlileri ve akademisyenleri, üslerin "askerî güçleri yurt dışında hareket ettirme, çalıştırma ve sürdürme konusunda güvenilir bir kapasite" sağladıkları için "gelişmiş ulusal güvenlik ve başarılı dış politikaya" yol açtığına inanmışlar ve üslerin "Amerika Birleşik Devletleri ve koalisyon ortaklarının iradesini herhangi bir düşmana empoze etme" yeteneği olduğunu savunmuşlardır.⁹⁸ Buna karşılık dünyanın bazı bölgeleri ABD'nin serbest piyasa ekonomi politikalarından, sömürgeciliği sona erdirmeye yönelik bağımsızlık yanlısı yaklaşımından ve yeni devletlerin kendi kaderini tayin haklarına verdiği destekten etkilenmiş ve topraklarında üs bulundurmaya razı olmuştur. Bu durum Amerikan yayılmacılığını derinleşmiştir.

Amerika'nın üsleri, genellikle her şeyden önce rasyonel, stratejik amaçlara hizmet etmek için kullandığı, ileri savunma sağladıkları, diğer uluslara güvenlik sağladıkları ve ticaret kaynaklarının ele geçirilmesini, kontrolünü kolaylaştırdıkları için kurduğu söylenebilir. ABD denizaşırı askerî üsler aracılığıyla farklı bölgelerdeki statükoyu

⁹⁶ Gülten Üstündağ, "The United States Bases In Europe And Their Contributions to Us Hegemony: From Cold War to 2008" (Doktora Tezi, Department of International Relations, 2013), 41.

⁹⁷ George Stambuk, "Foreign Policy and the Stationing of American Forces Abroad" *The Journal of Politics*, C.25, S.3 (1963): 476.

⁹⁸ Lutz, Enloe, *a.g.e.*, 284.

desteklerken, özellikle Soğuk Savaş sırasında Sovyetleri çevrelemek ve kontrol altına almak için de kullandığı gözlemlenmiştir. Bu dönemde askerî üsler Amerika için bir atlama noktası olarak kullanılmıştır. Yine Soğuk Savaş Dönemi'nde üsler ev sahibi ülkenin politik ve ekonomik yaşamını kontrol etmek için de kullanılmıştır. Örneğin Kore'deki ABD üsleri, ABD askerî komuta kuvvetlerinin savaş zamanında Kore kuvvetleri üzerinde uyguladığı sürekli kontrolün kilit parçaları olmuştur. Politik olarak, üsler, diğer hükümetlerin ABD ordusu ve diğer dış politikaları onayladığına işaret etmeye ve teşvik etmeye de hizmet etmiştir. Dahası, stratejik değeri ne olursa olsun üsler sadece stratejik ve politik hedeflere uygun olarak planlanmakla kalmayıp, bürokratik ve ekonomik amaçların sonucudur.

Askerî, politik ve ekonomik amaçlarının yanı sıra üslerin sembolik ve psikolojik boyutları vardır. Üsler bir ulusun statü ve iktidar iradesinin ifadeleri olarak görülebilir. Amerika anıtlar, şehirler ve savaş gemileri inşa ettiği kadar, ulusun ayakta kalmasının görünür bir işareti olarak üsleri de inşa etmiştir. Aynı şekilde, çağdaş ABD politikacıları ve halkı, üslerinin sayısını ulusun yüceliği ve gücünün bir göstergesi olarak ele almıştır. Daha spesifik haliyle, denizasıırı askerî üsler, kontrolden çıkmış olarak algılanan bir dünyayı evcilleştirmek amacıyla inşa edildikleri için irrasyonel veya bağlanmamış korkuların, hatta paranoyanın semptomları olarak da görülmüştür.

Amerika, Avrupa'da yaşanan güç boşluğunun farkındaydı, bu sebeple çıkarları için bu güç boşluğunu iyi değerlendirmeliydi. Bu sürece kadar koloni faaliyetleri, ticari ve ekonomik olarak değerli olan üsler ve geliştirilen üs politikaları, savaş sonrası nükleer yarışın ve komünist tehlikenin çevrenmesi amacıyla revize edilmiştir. Amerika savaş sonrası ekonomik açıdan sıkıntıya düşen Avrupa ülkelerine, komünist tehdit karşısında kırılgan olan rejimlere ve güvenliğini sağlama almak isteyen ülkelere ekonomik yardım sağlanmasını askerî tesislerle ilişkilendirmeyi başarmıştır.

ABD savaşa girene kadar denizlerde tam hakimiyet sağlamaya çalışmıştır. İngiltere ile imzalanan 1941 Ödünç Verme ve Kiralama Anlaşması, Amerika'ya İngiliz askerî tesislerini açmıştır. Amerikan askerî kuvvetleri, Bahamalar, İngiliz Guyanası ve Newfoundland gibi yerlere yerleşerek İngiliz üsleri üzerinde kullanım hakkı elde

etmiştir.⁹⁹ ABD'nin İngiliz donanmasının gücünün zayıfladığı süreçte temel amacı Atlantik savunmasını desteklemek için Kuzey Atlantik'in bir ucundan diğer ucuna varan üslerden bir köprü oluşturmaktır. Üs ağı kurulurken Amerika'nın Pasifik'i ikinci planda tuttuğu gözlemlenmiştir. Bunun sebebi ABD'nin olası bir savaşı tek cephede yürütmeyi amaçlaması olabilir. Amerika Atlantik hattını tercih ederek, Avrupa'da askerî gücünü arttırmayı amaçlamıştır. Fakat Japonya'nın 1941'de Pearl Harbor Deniz Üssü'ne yapmış olduğu saldırı savaşın tek cephede sınırlı kalmayacağını göstergesi olmuştur.

Nihayetinde ABD iki cepheli bir savaşın içine girmiş, “demokrasinin büyük silah deposu” olma hedefiyle küresel mücadeleye katılmıştır. Amerika savaş sonrasında varlığını korumak ve güçlendirmenin yolunu uluslararası pazarların güvenliğine bağlamıştır. Bu güvenliğini ise pazarlara ulaşım yolları üzerinde üs inşa ederek sağlayabileceğini düşünmüştür. Bu amaç doğrultusunda Amerika gerekli tüm kuvvet ve destek birimlerini toparlamayı başarmış ve savaş boyunca büyük bir üs ağı kurmuştur. Savaş sırasında kurulan üs ağı, savaşın ardından küresel hâkimiyeti sağlamak için yeniden donatılmıştır. Kurulan bu üs ağı Avrupa ve Asya üzerinde ekonomik ve siyasi bir istikrar unsurunun sağlayıcısı, kapitalist ekonomik düzenin garantörü olarak değerlendirmiştir. Amerika savaştan yeni bir üs anlayışı ve büyük bir askerî varlıkla çıkmıştır. Soğuk Savaş'a kadar ticari ve koloni faaliyeti için kurulan üsler bu süreçten sonra başka ülkenin topraklarında konuşlanarak, büyük devletlerin personellerinin bu üslerde görev alabildiği alanlar haline gelmiştir.

Soğuk Savaş sürecinde iki kutuplu dünyanın yaratmış olduğu tehdit söylemleri arasında Amerikan üsleri dünyanın kaleleri haline gelmişlerdir. Soğuk Savaş ortamında Amerika hayati çıkarlarını korumak ve Sovyetlerin Amerikan hakimiyet alanına doğru yayılmasını durdurmak amacıyla müttefiklerinin de desteğiyle geniş bir üs ağı kurmuştur. II. Dünya Savaşı'nda aktif olan ancak daha sonra işlevini yitiren üsler bile yeniden açılmış; bazı yerlerde yeni üsler inşa edilerek üs ağı genişletilmiştir.¹⁰⁰

ABD uzun sürecek bir savaşa karşı plan geliştirmemiştir. Askerî planlar incelendiğinde tüm savaş planlarının ilk ayları kapsadığı anlaşılmaktadır. Hava gücünün açıkça yetersiz kalması, Sovyet yayılmasını kara ve deniz gücü ile

⁹⁹ Gerson, Bruce Birchard, *a.g.e.*, 35.

¹⁰⁰ Bölme, *a.g.e.*, 192.

durdurmak ve çevrelemek için konvansiyonel güce olan ihtiyacı açığa çıkarmış, müttefik orduları ve Türkiye gibi jeopolitik konumu gereği Sovyetlere yakın olan müttefikler, Amerika için bu dönemde oldukça değerli görülmüştür. Kore Savaşı sonrasında Amerika'nın üs kapasitesi Avrupa'da %40 oranında artmıştır. Amerika Birleşik Devletleri ile Avrupa arasında Atlantik ittifakının kurulmasının ardından Eski Dünya'nın Amerika Birleşik Devletleri için askerî bir üs haline getirildiği iddia edilmektedir. En önemli amaç ise elbette Sovyet tehdidine ve ideolojisinin genişlemesine karşı koymaktır. Dokuz NATO üyesi ülkede denizasıırı üsler inşa edilmiştir: Türkiye, Yunanistan, İtalya, Almanya, İngiltere, İspanya, Belçika, Hollanda ve İzlanda. Grönland'da (Danimarka) ve Azorlarda (Portekiz) iki 'açık deniz' üssü de kurulmuştur. Bu tesislerdeki personel sayısı net değil, ancak en büyük üs, yaklaşık 250.000 askerî personelin bulunduğu Almanya'dır. Savaşı izleyen dönemde Sovyetleri çevreleyen askerî, ekonomik ağlar savaşı izleyen süreçte hızla tamamlanmıştır.¹⁰¹

Üs ağının geliştirildiği dönem incelendiğinde ABD'nin Sovyetleri çevreleme stratejisinde üsler, askerî bir potansiyel taşımaktan çok Komünizm tehdidine karşı örülen “korku duvarının” bir parçası olmuşlardır. Sovyetlerin saldırı ihtimaline karşı geliştirilen stratejilere karşılık Sovyetlerin böyle bir güce sahip olmaması, savaş ihtimalinden çok Sovyetler Birliği ile pazar rekabeti yapıldığı izlenimini vermektedir. Bu rekabet ekonomik açıdan Sovyetlerin Doğu Avrupa üzerindeki askerî üsleri ve güçlü nüfuzuna karşılık, Amerika'nın Batı Avrupa'da inşa ettiği askerî üsleri ve oluşturmaya çalıştığı güçlü nüfuzu arasında meydana gelmiştir. Sovyetlerin ideolojik olarak iktidara geldiği her yer, kapitalizm için bir pazar kaybı olarak değerlendirilmiştir. Ancak Amerika Sovyetler Birliği'ni yalnızca ekonomik açıdan pazarlar üzerinde bir rakip değil, ülkelerin bekalarını tehdit eden bir unsur olarak algılamış ve müttefiklerine de öyle göstermiştir. Bu noktada askerî üsler, kapitalist sistemin yayılması için gerekli olan ortamın güvenliğini sağlamış, yeni yerlerde kurulan üsler ise güvenlik bahanesiyle yeni pazarlar yaratılmasına destek olmuştur. Özellikle Avrupa bu amaçlar için uygun bir saha olmuş, Kore Savaşı ile Uzak Doğu'da bu sisteme dahil edilmiştir.

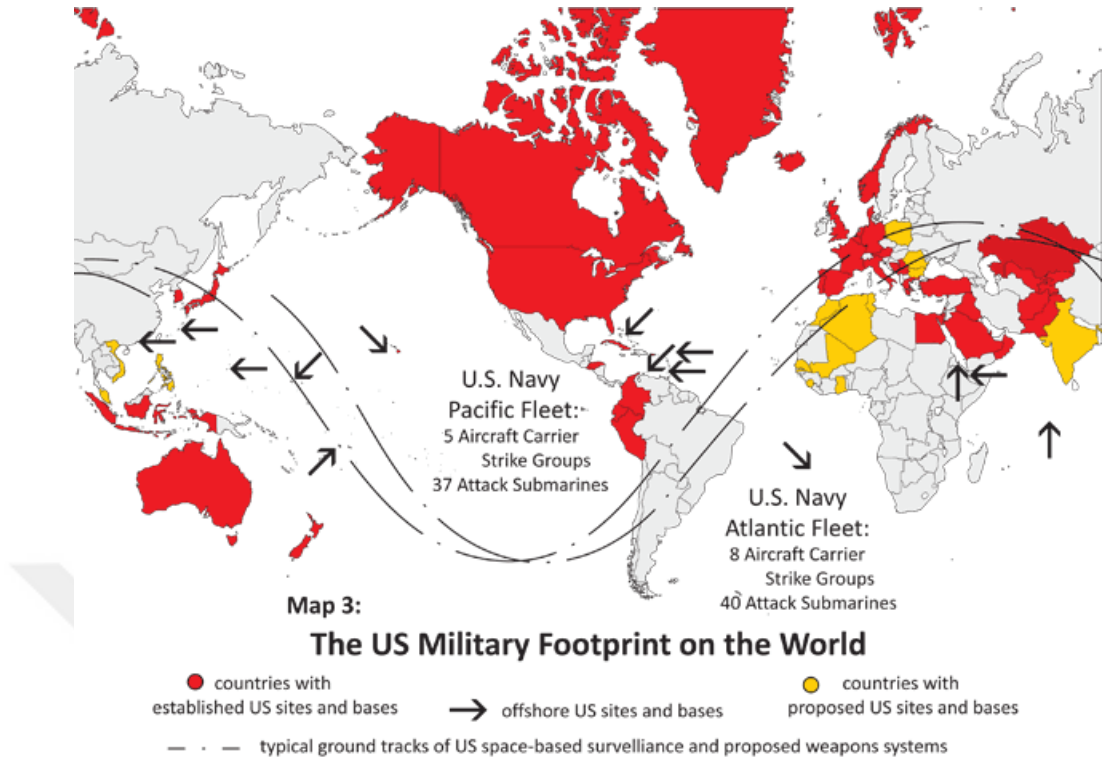
¹⁰¹ Gülten Üstündağ, “The United States Bases In Europe And Their Contributions to Us Hegemony: From Cold War to 2008” (Doktora Tezi, Department of International Relations, 2013), 65.

ABD'nin teknolojik olarak Sovyetlerle eşit seviyeye gelme çabaları Sputnik füzesinin fırlatılmasını izleyen süreçte Thor ve Jüpiter Füzeri ve Polaris nükleer denizaltı füzelerini ortaya çıkarmıştır. 1960'larda ABD'nin stratejik nükleer gücünün ana unsuru haline gelen uzun menzilli nükleer füzeler, muhtemel bir nükleer savaşın Avrupa sınırları içinde, Amerikan kıtasının uzağında kullanılmak üzere düşünülmüştür. Bu süreçte ABD'nin geliştirdiği "Stratejik İnkâr" doktrinine göre Sovyetler Birliği'nin eline geçme ihtimaline karşın hiçbir üstün geri çekilme gibi bir husus söz konusu olmamakla birlikte,¹⁰² üsler yaşanan siyasi ve teknolojik gelişmelere uygun şekilde yeni fonksiyonlarla donatılacaktır. Önceden kullanılan stratejik bombardıman üslerinin daha sonra balistik füze üslerine dönüştürülmesi bu duruma örnek olarak verilebilmektedir.

Sovyet kıtalar arası balistik füzelerinin saldırı hedefi haline gelen B-52 ve B-4 bombardıman uçaklarına ait üsleri korumak için, kısa menzilli Thor ve Jüpiter füzeleri; İngiltere başta olmak üzere İtalya ve Türkiye'ye yerleştirilerek üç Polaris denizaltısı, Amerika'daki üslerde konuşlandırılan Titan ve Atlas füzeleriyle üslerle sağlanan güvenlik ağı tamamlanmıştır. Türkiye'deki füzeler Küba Füze Krizi'nde kaldırılmıştır. Neticede ABD'nin Kore Savaşı, Vietnam Savaşı ve Körfez Savaşı gibi 300 denizaşırı askerî müdahalesinin ve istilasının çoğu, yalnızca ABD'nin bu askerî operasyonları başlatmak ve desteklemek için iyi konumlanmış askerî tesislere sahip olmasıyla açıklanabilmektedir.

¹⁰² M. Fahri, *Amerikan Harp Doktrinleri* (İstanbul: Yön Yayıncılık, 1966),97.

Tablo 3. 1: The US Military Footprint on The World.

Catherine Lutz, “US Bases and Empire: Global Perspectives on the Asia Pacific”, *The Asia-Pacific Journal*, C.7, S.12.3 (2009): 1.

Teknolojinin gelişmesi üslerin kullanımını istihbarat ve haberleşme alanında da etkilemiştir. Bu süreçte üsler arası iletişim ve koordinasyon geliştirilen cihazlarla daha kolay ve hızlı hale gelirken üslerin tek başına işlevsizleştiği fakat üsler ağı içinde genel anlamda kalitenin arttığı söylenebilir. Üsler gerek içinde barındırdığı askerî personel gerek teçhizat açısından maliyetli komplekslerdir. Bu sebeple bu kadar geniş bir üs ağını elde tutmak ABD’yi zaman zaman sıkıntıya sokmuştur. 1962’de yaşanan Küba Füze Krizi’nin ardından nükleer silahların yaratmış olduğu dehşet dengesi Amerika’nın konvansiyonel silahları yeniden sahneye çıkaran bir strateji benimsemesine sebep olmuştur.

1962 yılında gerçekleştirilen NATO toplantısında açıklanan “esnek karşılık” stratejisi, 1967’de yılında ittifakın yeni stratejisi olarak kabul edilmiştir. Bu stratejiye göre üye ülkelerden biri saldırıya uğrarsa konvansiyonel olarak karşılık verilecek; saldırı durdurulamazsa ikinci aşamada müttefiklere danışılarak taktik nükleer silahlar kullanılacak; tekrar başarısızlık karşısında ancak son çare olarak stratejik nükleer silahlara başvurulacaktır. Bu stratejinin temel amacı savaşı mümkün olduğunca Sovyet topraklarında tutmaktır. Kullanılan nükleer silahlar ve üslerde hazır halde bekleyen uzun menzilli füzeler ile savaşın etki alanı Avrupa’dan Varşova Paktı

sınırlarına doğru kaydırmayı amaçlamaktadır.¹⁰³ ABD açısından güvenlik ve ekonomik yönden avantajlı olan bu durum, Türkiye ve Norveç gibi yaşanacak savaştan ilk etkilenecek olan kanat ülkelerindeki baskıyı arttırmıştır.

Oluşturulan yeni stratejide, konvansiyonel açıdan orduya destek verecek ve gerektiğinde nükleer bombaları taşıyacak hava kuvvetlerine önem verilmiştir. Bu sebeple yine Avrupa'daki üsler ön plana çıkarılmış, yeni üslerin müttefiklere yapılacak ek askerî satışları da arttıracak ön görülmüştür. Amerika yaptığı ekonomik yardımlarla ve imzaladığı ikili anlaşmalarla üs ağını meşrulaştırırken, silah ticareti ve yardım paketleri içindeki askerî envanter transferleriyle birlikte müttefikleriyle ilişkilerini oldukça sıkı hale getirmiştir.

Amerika'nın askerî yardım politikası üs politikasıyla paralel ilerlemiştir. Askerî açıdan güçlendirilen ve üslerle Sovyet tehdidi karşısında güvenliği sağlanan ülkeler sağlanan ekonomik yardımlarla ulusal kalkınmalarına katkıda bulunulmuş, iç politikada istikrarlı ve komünizmin kırılğan ekonomik sistemlerde tutunma ihtimali endişesi sebebiyle görece güçlü hale getirilmiştir. Amerika uyguladığı askerî yardım politikasında daima askerî yardımı sağlayan tarafta yer almıştır. Askerî yardımları da tıpkı üslerde olduğu gibi ülkeler üzerinde bir baskı unsuru olarak kullanmış ana aktör çevresinde yardımlar ve üsler sayesinde birçok bağımlı aktör oluşturmuştur. Özellikle Soğuk Savaş'ın başlangıcında Truman Doktrini ile ön plana çıkan yardım politikası ülkeler için Batı Bloku'nu cazip hale getirmiştir. Askerî yardımlarla modernize edilen ordular, Amerika'nın yollamış olduğu silahlarla donatılan envanter blok liderine kesin bağlılığı zorunlu hale getiren etkenler arasındadır. Yardımların ve özellikle askerî yardımların silah ticareti açısından da Amerika'ya oldukça katkısı olmuştur. Bu doğrultuda Orkunt'a göre "Askerî yardımlar ve buna paralel yürüyen silah ticareti sanayileşmiş ülkelerle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında cereyan eden ciddi bir olay, bir sorundur."¹⁰⁴

Uluslararası sanayileşme ve silah ihtiyacından ortaya çıkan silah ticareti ya kredili veya peşin satış yoluyla ticaret tarzında ya da bağış, ödünç verme ve kiralama yoluyla yardım şeklinde yapılmıştır. Böylece silah üreticileri hem kendileri için bir pazar oluşturmuş hem de ürettiği yeni silahları farklı coğrafyalarda deneme imkânı

¹⁰³ Bruce R. Kuniholm, *The Origin of the Cold War in the Near East, Great Power Conflict and Diplomacy, Iran, Turkey and Greece*, (New Jersey: Prestion Universty Press:1980), 35.

¹⁰⁴ Orkunt, *a.g.e.*, 19.

bulmuştur. Aynı zamanda elinde bulunan eski modelleri satma veya yardım olarak verme imkânı elde etmişlerdir. Amerika her yıl yardım kanunlarıyla bağış şeklinde yardım alacak ülkeleri saptamış, kitle halindeki askerî yardımlara 1947’de başlamıştır. 1976-1977 programında yardım sağladığı ülke sayısı Türkiye ve Yunanistan dahil sekizdir.¹⁰⁵

Amerika’nın yardımlar üzerinden ve doğrudan yollarla gerçekleştirdiği silah transferlerinin bir gerekçesi olarak Amerika Birleşik Devletleri’nin silah ihracatını, Amerikan yardımını alan tarafın Amerikan isteklerine uymasını sağlamak için manipüle aracı olarak kullanmasını gösterebiliriz. Bu fenomen, silahların etki ve yaptırım gücü olarak tanımlanabilir.

Sislin, 1994’te silah-etki ilişkisinin daha iyi anlaşılmasına yönelik yazdığı makalede, ilişkinin doğasını ve etkileme girişimlerinin başarıya ulaşma olasılığının daha yüksek olduğu koşulları açıklığa kavuşturmuştur. Makalede Amerika’nın silahlar yoluyla olan “etki” girişimleri incelenmiştir. Silahların etki yaptırım güçlerinin başarısının hangi parametrelere bağlı olduğunu araştırıp silahların oluşturduğu etkinin her zaman olumlu sonuçlar doğurmadığını da saptamıştır. Bu noktada silahların etki gücünün kullanımına örnek olarak 1974’te Türkiye’ye uygulanan silah ambargosunu incelemiştir. Bu örnek silahların etki gücünün hep başarılı olduğu tezini kısmen çürütmüştür. Silahların etkisinin başarısız olma ihtimali ve hatta iki ülke arasındaki ilişkiyi kötüleştirme gibi sonuçlar doğurabileceğini göstermiştir.

Silahların girişimleri etkilediği açık olsa da ne zaman ve neden başarılı oldukları net değildir, bu da bir etki girişiminin başarısını tam olarak neyin belirlediği sorusunu gündeme getirmektedir. 20 Temmuz 1974’te Kıbrıs’ı işgal ettikten sonra Türkiye’ye yönelik Amerikan silah ambargosunda silahlar üzerinden oluşturulan etki daha az başarılı olmuştur. İşgalden sonra Kongre, Kıbrıs sorunuyla ilgili müzakereleri kolaylaştırmanın bir yolu olarak askerî yardımın kesilmesini önermesi ve Amerikan hoşnutsuzluğunun açık bir şekilde gösterilmesi, Türklerin daha uzlaşmacı bir üslupla masaya oturacağı beklentisini doğurmuştur. Fakat ambargonun sonuçları, beklendiği şekilde olmamıştır. Uygulamanın ardından, ABD-Türkiye ilişkileri ciddi şekilde gerilemiş, ABD’nin Türkiye’deki tesisleri kapatılmış veya faaliyetleri kısıtlanmıştır.

¹⁰⁵ James Meernik, Eric L. Krueger, Testing Models of U.S. Foreign Policy: Foreign Aid during and after the Cold War, *The Journal of Politics*, C. 60, S. 1, (1998):63-85

Türkiye'nin NATO'daki rolü ve genel olarak NATO kuvvetleri zayıflayarak Kıbrıs konusundaki tartışmalar kesintiye uğramıştır.¹⁰⁶

Wheelock, “leverage”* veya “influences” kavramını, bir alıcı-devleti kendi politikasını veya eylemlerini tedarikçi-devletin isteklerine uydurmaya zorlamak veya teşvik etmek için silah transferi ilişkisinin manipülasyonu” olarak tanımlamıştır.¹⁰⁷ Bu tanım, birbirini takip eden üç hususun bir silah etkisi sürecini oluşturduğunu göstermektedir: Eylemlerinde ve yanıtlarında, tedarikçiler ve alıcıların rasyonel aktörler olduğu varsayılır. Başlangıçta alıcı, tedarikçinin istemediği bazı davranışlarda bulunur. Alıcı, tedarikçiye uymamaktan uyumdan daha fazla değer elde eder. Tedarikçi, alıcının davranışını tedarikçinin istekleri doğrultusunda değiştirmesini tercih eder, çünkü tedarikçi bunu yaparsa daha fazla değer almayı bekler. Dolayısıyla, içsel bir ikilem vardır: Alıcı, tedarikçi statükoyu istemediği sürece değişmek istemez. Bu, ateşkes yukarıda belirtildiği gibi müzakerelerdeki Amerikan ve Türk tutumlarında açıkça görülmektedir.¹⁰⁸

Yardımlar ve silahlar üzerinden kurulan hegemonya veya yaptırım gücüne 1977'de Pakistan'a yapılan yardımın askıya alınması tehdidi iyi bir örnek teşkil edebilir. 1977'de ABD, Pakistan'ın ilerlemesi ve Fransız nükleer tesisi edinmesi durumunda, nükleer silahların yayılmasına neden olan ülkelere yardımı yasaklayan Symington-Glenn değişikliği uyarınca yapmış olduğu askerî yardımı kesmekle tehdit etmiştir. Pakistan esasen iki seçenekle karşı karşıya kalmıştır: Reaktörün peşine düşebilir ve Amerikan isteklerine karşı çıkabilir veya projeyi Amerikan tercihleri lehine terk edebilirdi. Pakistanlılar başlangıçta reaktörü satın almayı tercih ettiler fakat Amerikan askerî yardımının kaybedilmesi, açıkça Pakistan için büyük bir maliyet olacağından dolayı riskli bir durum söz konusu olmuştur. Askerî yardımını kaybetmenin (tehdit) değerini ve ABD yardımına (uygunluk) sahip olmanın değerini göz önünde bulundurmamak zorunda kalmışlardır.¹⁰⁹

¹⁰⁶ John Sislin, “Arms as Influence: The Determination of Successful Influence”, *The Journal of Resolution*, C.38, No.4 (1994): 665-689.

* Leverage; Planlama bağlamında, muharebe gücünde ve / veya diğer koşullarda, bu avantajdan yararlanmak için yeterli operasyonel ortam içindeki veya onu etkileyen herhangi bir değişken karşısında düşmana karşı göreceli bir avantaj.

¹⁰⁷ a.g.m., 667.

¹⁰⁸ a.g.m., 674.

¹⁰⁹ a.g.m. 668.

Tedarikçinin silahlar üzerinden etki kurmasında elbette ki alıcıların nitelikleri de önemlidir. Mesela askerî rejimler, sivil rejimlerden daha fazla nedenden dolayı silaha ihtiyaç duyabilirler; iktidarda kalmak veya lider olarak rollerini meşrulaştırmak için güç kullanımına daha fazla güvenmektedirler. Silahlar, güçlerinin ve prestijlerinin somut bir sembolüdür. Bu sebeple, askerî rejimler silahlarla etkileme girişimlerine karşı daha savunmasız hale gelebilir. Yine uluslararası savaşa katılan ulusların daha fazla silah aradıkları söylenebilir. Mevcut veya gelecekteki güvenlik tehditleri, bir alıcının daha fazla miktarda silah istemesine ve dolayısıyla onu etkileme girişimlerine karşı daha savunmasız hale gelmesine sebep olabilir. Diğer bir husus, alıcının yerli silah üretim yeteneklerine sahip olup olmadığıdır. Bu tür bir endüstrinin olmaması, alıcıyı, savunmalarını sağlamak için asgari düzeyde tedarikçilere bağımlı hale getirebilir. Bu bağımlılığın sonucunda, tedarikçilerin alıcı politikasını değiştirmeye çalışmak için tedarik ilişkisini manipüle edebilmişlerdir. Yerli askerî sanayiye sahip ülkelerin silah ambargoları gibi cezalardan daha az etkilendiği söylenebilir. Tüm bu hususlar göz önüne alındığında bir tedarikçi olarak Amerika'nın gerek II. Dünya Savaşı esnasında gerek Soğuk Savaş'ta silah ihracatı yapması ve silah ticaretini bir yaptırım ve baskı gücü olarak kullanması kaçınılmazdır. Çünkü saydığımız parametrelerden en az biri hemen hemen tüm ülkelerde mevcuttur. Bu durumun dünyayı Amerika'nın silah pazarı haline getirdiği söylenebilir. Amerika içinse bu yerinde ve kârlı bir politikadır. Burada tedarikçiyi sadece silah satıcısı olarak düşünmemek gerekir nitekim askerî yardımlar da sadece para ve silah yardımı içermemektedir. Askerî yardımların hem yardımı yapan hem de yardımı alan ülke açısından siyasi, kültürel, psikolojik, ekonomik, askerî ve stratejik etkileri söz konusudur. Silah yardımı sağlayan ülke, alan ülke topraklarında üsler, haberleşme tesisleri ve müşterek savunma imkanlarını genişletmiş olur.¹¹⁰ Aynı zamanda tedarikçi alıcıya sağladığı silahların eğitimini üstlenebilir hatta sattığı silahların kullanım alanları üzerinden ülkenin saldırı veya savunma stratejisine yön verebilir. Yine Türkiye üzerinden örnek verecek olursak NATO kapsamında sağlanan askerî yardımların içeriğine bakıldığında Türk ordusunun konvansiyonel bir savaş için savunma odaklı bir stratejiye bağlı olarak teçhiz edildiği söylenebilir. Sonuç itibarıyla Amerika'nın üs ve yardım politikası daima yayılmacı ve hegemon unsurların inşasına hizmet etmiştir. Yardımlar aracılığıyla oluşturulan silah ticareti

¹¹⁰ Orkunt, *a.g.e.*, 19.

soğuk savaş sırasında iki süper gücün gövde gösterisiyle dünyayı açık bir pazar haline getirmiş, silahlanma yarışı ve ülkelerin tehdit algısı bu etkiyi daha da arttırmıştır. Sıkı iki kutuplu sistemde alıcı ve tedarikçi arasındaki ilişki kesin bağılılık üzerine kurulurken, gevşek iki kutuplu sisteme geçildiğinde ülkelerin silah tercihleri bir strateji olarak karşımıza çıkmış, bu durum silahlar üzerinden kurulan baskı ve yaptırım gücünü hafifletmiştir. Ülkelere uygulanan ambargo ve yaptırımların gevşek iki kutuplu sistem diye adlandırdığımız dönemde gündeme gelmesi tesadüf değildir.

Amerika Sovyetlerin dağılmasına kadar geçen süreçte geniş üs ağı oluşturmaya, ülkeleri silah ticareti, askerî ve ekonomik yardımlarla Batı Bloku'nda tutmaya devam etmiş ve bu sürecin sonunda gerek uyguladığı bu politikalarla gerek dönemin el verdiği şartlar sebebiyle bu savaştan tek başına süper güç olarak çıkmayı başarmıştır.

3.3. Türkiye'nin Üs ve Yardım Politikası

Üs ve yardım politikaları konusu ele alınırken belirlenmesi gereken ilk parametre konunun muhatabı olan ülkenin yardımı sağlayan tarafta mı yoksa yardımı alan tarafta mı olduğunun belirlenmesidir. Türkiye üzerinden bu konu ele alındığında I. Dünya Savaşı'nın etkileri, uzun süren seferberlik, endüstri ve tarımda kalifiye işgücünden yoksun olunması, II. Dünya Savaşı esnasında silah altında tutulan er sayısının yüksek olması ve savaşa hazır vaziyette bekletilmesinin mali yükü, döviz stoklarının erimesi sebebiyle üs ve yardım politikası geliştirirken askerî ve ekonomik yardım alan ülke konumunda olduğunu göstermiştir. Üs politikası geliştirme konusunda ise Soğuk Savaş'a kadar bir gelişme olmadığı, Soğuk Savaş sürecinde Adana Üssü'nün kurulmasının ardından iç ve dış politikada üslerden bahsedildiği gözlemlenmiştir.

Türkiye, iki dünya savaşı arası dönemde dış politikada sınır ötesi maceralardan uzak durmayı, savunma politikasında ise iç güvenliği sağlamayı öncelik olarak belirlemiştir. Uluslararası politikada kolektif güvenliğin denendiği bu dönemde Milletler Cemiyeti'ne üye olmakta biraz geciken Türkiye güvenlik ihtiyaçlarını tek başına karşılamaya çalışmıştır. Bu durum dış politikada ve askerî gücün araç olarak kullanılmasında görece karar verme özgürlüğü sağlamıştır. Yine bu dönemde ülkenin silahlanma çabası uluslararası ortamda hâkim olan silahsızlanma çabalarına zıt

düştüğünden uluslararası sisteme tam adapte olunamamış görece izole bir dönem geçirilmiştir.

1932’de Milletler Cemiyeti’ne katıldıktan sonra Türkiye’nin benimsemiş olduğu statükocu dış politika anlayışı askerî strateji açısından Türk savunmasında yıpratma stratejisini beraberinde getirmiştir. Kara kuvvetleri savunmada büyük bir paya sahip olduğundan dolayı bu dönemde kara kuvvetlerine oranla hava ve deniz unsurlarına yeterli kaynak ayırlanamamıştır. 1930’lu yılların askerî yetenekleri insan gücüne dayanmaktaydı. Hava ve deniz gücünün gelişimi için yeterince kaynak ayırlamasa da uygun kredi imkanlarıyla deniz gücü kuvvetlerine katkıda bulunmayı başarmıştır. İtalya’nın Akdeniz’de ve Balkanlar’da Fransa’yı dengeleme çabalarının sonucu olarak İtalya uygun kredi kolaylıkları ile Türk deniz kuvvetleri için dört muhrip, iki denizaltı ve üç hücumbot inşa etmiştir.¹¹¹ Yardımların ödünç verme, kiralama ya da krediler ile sağlandığı göz önüne alındığında Türkiye’nin yardım politikasının stratejik açıdan uygun, ülkenin o zaman diliminde çıkarlarına uygun şekilde kabul edilmesi, kullanılması üzerine kurulu olduğu söylenebilir. Türkiye bir dış politika aracı olarak askerî gücü kullanmak için öncelikle o askerî gücü oluşturma, var olanları iyileştirme ve çağdaşlaştırma yoluna gitmelidir.* Bu sebeple diğer ülkelerin bu amaca yönelik askerî kolaylık ve yardım taleplerinin geri çevrilmediği gözlemlenmiştir. 1939’da İngiltere ve Fransa ile karşılıklı yardım anlaşması imzalayarak hem batı ittifakı üyeliğine doğru bir adım atmış hem de askerî gücünü güçlendirme amacına yönelik yardımlar üzerinden uyguladığı stratejisinde ilk adımı atmıştır.¹¹² Fakat dönemin şartları gereği İngiltere bu anlaşma uyarınca vermesi gereken yardımı sağlayamamıştır.

II. Dünya Savaşı sonrasında çok partili hayata geçişle birlikte ülkenin güvenlik anlayışının ve dış politika tutumunun oluşacak yeni güç dengelerine göre inşa edildiği söylenebilir. Sovyetlerin boğazlar üzerinde yarattığı tehdit Sovyetleri Soğuk Savaş’ın sonuna kadar Türkiye’nin gözünde birinci tehdit unsuru haline getirmiştir. Türkiye savaş boyunca müttefiklerden ve Almanya’dan kısıtlı da olsa silah tedarik etmeye devam etmiştir. Savaş bittiğinde Türkiye 1946’ya kadar sürececek bir

¹¹¹ a.g.m., 238.

* Bu amaçla alınan yardımların tarih, miktar ve model bilgileri Ek1’de sunulmuştur.

¹¹² İlder Turan, Dilek Barlas, “Batı İttifakına Üye Olmanın Türk Dış Politikası Üzerindeki Etkileri”, *XX. Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi*, ed. Faruk Sönmezoğlu (İstanbul: Der Yayınları, 2016), 141.

yalnızlığa mahkûm edilmiştir. Sovyetlerin savaş sonunda galipler tarafında yer alması, yeni kurulan uluslararası ortamda Türkiye'nin yer arayışını hızlandırmıştır. Savaşın bitiminden kısa süre önce Birleşmiş Milletlere üye olmak adına savaş ilan edilmesi bu arayışın bir neticesidir diyebiliriz. Savaşın ardından Sovyetlerin Balkanlar'daki ve İran'daki varlığı Türkiye'yi daha çok Sovyet tehdidi altına sokarken yavaş yavaş belirmeye başlayan iki kutuplu dünya sisteminde Amerika İngiltere'nin varisi olarak iyi bir alternatif oluşturmaktaydı. Tüm bunlar göz önüne alındığında Avrupa ve Batı kaynaklı yardım talepleri Sovyet tehdidine karşı askerî ve ekonomik olarak Türkiye'nin çıkarlarına hizmet edebilirdi. İç politikada benimsenen yönünü batıya dönme politikasının da etkisiyle Türk toplumu ve bürokrasisi modernleşme aşamasında batının yardımını almaktan çekinmemiştir. ABD'nin desteği, yeni sistemin yaratmış olduğu güvenlik gereksinimlerine yanıt olmuştur diyebiliriz. Türk-Amerikan ilişkileri, II. Dünya Savaşı sonrası Amerika'nın Türkiye'nin ekonomik ve askerî isteklerine karşılık vermesiyle başlamıştır. Tabi ki karşılık vermesinde en önemli etken “çevreleme politikasıdır”. Bu noktada Türkiye'nin Soğuk Savaş koşullarında coğrafi olarak kendi sınırına yakın ve yayılma alanı içinde olan Sovyetleri tehdit unsuru olarak kabul edip coğrafi olarak kendinden uzak bir süper güçle ittifak kurmanın avantajlarından faydalanmayı ve Sovyetleri politik olarak dengelemeyi amaçladığını söyleyebiliriz. Bu sebeple Batı ittifakında yer alarak kurulan bu ittifaktan ekonomik yapılanma ve gelişme planları uygulayabilmek için askerî ve ekonomik yardım sağlamak ve hatta yardımlarla ittifak ilişkilerini güçlendirmeyi amaçlaması da bu dönem için Türkiye'nin yardım politikası olarak değerlendirilebilir diye düşünüyorum. Ayrıca jeopolitik konumunun sağlamış olduğu avantaj, Batı dünyasıyla paylaştığı demokratik ve ortak değerler ve ortak tehdit algısı Türkiye'nin bu politikasını destekleyen diğer unsurlardır. Dünya'nın her açıdan iki bloka ayrıldığı süreçte Türkiye blok seçimi yaparken güvenliğini, yardım ihtiyacını, stratejik unsurları ve iç politika dinamiklerini göz önünde bulundurarak Batı Bloku'nda yer almış ve seçiminin sonucunda ekonomik ve askerî yardımlarla modernizasyon sürecine girmiştir. Blok seçimi aşamasında kısmen belirginleşmeye başlayan yardım politikası Truman Doktrini'nin ilanı ve yardımların başlamasıyla üs ve yardım politikaları başlığı altında daha belirgin ve analiz edilebilir hale gelmiştir.

1947 yılında Truman Doktrini'nin ilanından sonra iki ülke arasında imzalanan yardım anlaşmasıyla Türkiye-Amerika-Batı Avrupa ilişkilerini kurumsal bir çerçeveye oturtmaya başlamıştır. Şekillenmekte olan yeni düzende Türkiye Batı ittifakı içindekini konumunu güçlendirmek zorunda kalmıştır. Sovyetlere karşı Türkiye'nin savunmasına verilen önem azalırsa Türkiye'ye yapılacak iktisadi yardımlarda da bir azalma söz konusu olabilirdi.¹¹³ Alınan yardımın büyük bir kısmı askerî alanda harcanarak TSK'nın modernizasyonu başlamış olsa da iktisadi yardımlar ve müttefiklerle geliştirilen ticari ilişkiler neticesinde ekonomik büyüme de gerçekleşmiştir. Türkiye ittifakın iktisadi boyutunu kendi iktisadi kalkınma tasavvurlarını gerçekleştirmenin bir amacı olarak görmüştür. Bu noktada askerî yardımlarla Amerika'ya bağlılık artarken iktisadi açıdan bunalımlardan kurtulmak için sürekli fon aktarılan Türkiye ekonomisini ve Amerika'yı eleştiren müttefikler sayesinde Türkiye'nin ittifak dışındaki ilişkilerini zenginleştirdiği söylenebilir. Özellikle 1960'larda müttefiklerden yetersiz destek gördüğü gerekçesi ile Moskova 1970'li yıllarda Orta Doğu ülkeleriyle de iktisadi bağlantılarını güçlendirmiştir. Ekonomik açıdan Türkiye'nin yardım politikasının sonucu olarak, sağlanan yardımlarla ve müttefiklerin desteğiyle Türkiye'nin ithal ikamesine dayalı sanayileşme politikasını hayata geçirdiğini, 24 Ocak 1980 ve sonrasında Türk ekonomisinin uluslararası ekonomik sistemle bütünleşmeye yönelecek kadar geliştiğini söyleyebiliriz. Fakat askerî açıdan bakıldığında TSK'daki modernizasyon eğitimden yapılanmaya, doktrinden askerî stratejiye kadar pek çok alanda Amerikan önceliklerinin zamanla belirleyici konuma gelmesine sebep olmuştur. Türkiye ittifakın içinde yer almak ve konumunu sağlamlaştırmak için askerî açıdan çok taviz vermiştir. Örnek verecek olursak; 1949'da İsrail'i tanımış, Kore Savaşı'na asker göndermiş, Amerikan deniz piyadelerinin Lübnan'a gelmesinde İncirlik Üssü'nden lojistik destek sağlamış, bağlantısızlık düşüncesini kınamıştır. Türkiye'nin böyle bir dış politika izlemesinin Soğuk Savaş koşullarında blok liderlerine ve müttefiklik ilişkilerine olan sıkı bağlılığı elbette etkili olmuştur fakat bu dönemde Türkiye, Amerika kadar Sovyetleri kendi güvenliğine karşı en büyük tehdit olarak algılamış ve dış politika davranışında Sovyetleri güçlendirecek olgulardan, NATO'nun dayanışmasını zayıflatacak hareketlerden kaçınmıştır. Sıkı iki kutuplu sistemde Türkiye dahil tüm ittifak üyeleri her eylemin ittifak üzerindeki etkilerini düşünmek

¹¹³ Mehmet Gönlübol, *Olaylarla Türk Dış Politikası*, (Ankara: Alkım Kitabevi, 1989), 225.

zorundadır. Bu durumun hem uluslararası sistemin sıkı iki kutuplu yapısından hem de ülkenin güvenlik stratejisinden kaynaklandığını söyleyebiliriz.

Türkiye'nin Batı Bloku'yla ortak tehditler barındırdığını daha önce belirtmiştik bu tehditler çerçevesinde aldığı ve kullandığı askerî ve ekonomik yardımların birkaç amacı vardır; Türk ordusunun modernizasyonu, Türkiye'nin hem askerî hem de iktisadi alt yapısının geliştirilmesi ve güçlü bir ekonomiyle, siyasal istikrarsızlıktan arındırılmasıdır. Ekonomik yardımlarda uygulanan politika kısmen başarılı olsa da sağlanan askerî yardımlar Türkiye'nin gücünü arttırmakla birlikte, artan bu gücün ittifakın amaçlarına uygun şekilde artması Türkiye'nin ittifak dışı bir saldırı ya da savunma durumunda gücünün sabit kalmasına sebep olmuştur. Yardımlar yapılış amacına hizmet etmekle birlikte Türkiye'nin amaçlarına bir sınır getirmiştir. Türkiye, daha iyi donatılmaları için tüm gücünü NATO emrine vermiş, NATO çerçevesinde ve Amerika yardımlarıyla donatılan birlikler, NATO ve Amerika dışında bir amaca hizmet edemez hale gelmiştir. Örneğin; “kara kuvvetlerinde Osmanlı İmparatorluğu döneminden bu yana uygulanan üçlü yapı 1958’de bırakılarak, ABD Kara Kuvvetleri’nin nükleer savaş için ön gördüğü pentokmik (beşli) tümen kuruluşuna geçilmiştir. Bu yapılanmanın kara gücü için bir nükleer savaş durumunda nükleer silahların etkilerine karşı en iyi korunma ve dağılmayı sağlayan model olduğu kabul edilmiştir.”¹¹⁴ Benzer şekilde TSK sadece genel maksatlı ve teritoryal savunma ile görevli kuvvetlerden oluşturulmuştur. NATO’nun Esnek Karşılık Stratejisi’ne geçmesiyle askerî açıdan yardımların oluşturduğu dezavantaj avantaja dönüşmüştür diyebiliriz. Esnek karşılık stratejisiyle söz edilmeye başlanan sınırlı savaşın hareket yeteneğine bağlı manevra unsurlarına dayanması, Türkiye’nin deniz piyade, komando ve paraşüt tugayları gibi manevra kabiliyeti yüksek birlikler oluşturmaya teşvikte bulunmuştur. Topyekûn savaştan sınırlı savaş anlayışına geçilmesi Türkiye’nin bazı müttefikleri ile çelişen bölgesel çıkarlarını korumak açısından uygun yapılanma imkânı yaratmıştır. Türk askerî karar vericileri bu durumu ulusal çıkarlarla uyumlu askerî yetenekler geliştirmek üzere değerlendirmeye çalışmıştır. Bu sürecin sonunda Kıbrıs çıkarması olması, çıkarmanın güç aktarımının NATO stratejisindeki değişiklikten kaynaklandığını ve karar vericilerin askerî yetenekleri ulusal çıkarlarda kullanmaya başladığını göstermektedir. Anılan dönemde

¹¹⁴ Güvenç, *Bir Dış Politika.*, 244.

uluslararası sistemde yaşanan yumuşamanın etkisiyle ittifak içi bağların gevşeyerek ulusal çıkarın ön plana çıktığını da unutmamak gerekir.

Amerikan askerî yardımının ittifak hedefleri dışında kullanılamayacağı konusu imzalanan ikili anlaşmalarda açıkça belirtilse de pratikte Kıbrıs Krizi'ne kadar sorun olarak algılanmamıştır. Bu noktada Türkiye'nin üs ve yardım politikasını değerlendirecek olursak, bu hususun göz önünde bulundurulmaması dış politikada tek kutupluluğa, askerî açıdan dışa bağımlılığa ve ülkenin çıkarının blok çıkarlarına tercih edildiği eleştirisini yapmak gerekmektedir.¹¹⁵

Türkiye'nin üs politikasına değinecek olursak öncelikle ön kabulleri açıklamak gerekir. Sıkı iki kutuplu sistem gereği ülkede üslerin kurulmasının ittifak çıkarı doğrultusunda olumlu sonuçları düşünülmüş, üsler Sovyetlere karşı caydırıcı bir unsur olarak kabul edilmiş, üslerde yapılan istihbarat faaliyetleri Soğuk Savaş döneminde yaşanan güç mücadelesinde Batı Bloku'na avantajlar sağlamıştır. Türkiye bu dönemde üsler sebebiyle büyük bir süper gücün doğrudan tehdidi altında kalmasına ve hatta Sovyet müdahalesine açık hale gelmesine rağmen üslerin siyasi ve askerî getirilerini sıkı iki kutuplu sistem döneminde sorgulamamıştır. Amerikan askerî varlığının ülke içinde yaratmış olduğu sorunlar, gevşek iki kutuplu sisteme geçişle sorgulanmaya ve müttefiklik ilişkileri eleştirilmeye başlanmış, Küba Füze Krizi ve Kıbrıs Krizi sonrası üsler bir sorun olarak algılanmıştır. Yaşanan yumuşama sürecinde imzalanan silahların sınırlandırılması anlaşmalarıyla gerilimin azalması, Sovyet tehdidinin hafiflemesi, ABD ile müttefikler arasında tehdit algılarında yaşanan fikir ayrılıklarına sebep olmuştur. Yumuşama dönemi, Türkiye'nin üslerin varlığını sorgulamasına kapı aralamıştır fakat bu dönemde Amerika'nın üslere duyduğu ihtiyaç azalmamıştır. 1973 Petrol Krizi, Vietnam hezimet ve kamuoyundaki tepkiler, Amerikan imajının zayıflamasıyla üslerin ev sahibi olan ülkelere sıkı pazarlıklar yapabilme alanı yaratmıştır. Türkiye de silah ambargosuna karşılık üsleri kapatma cesareti göstererek sıkı bir pazarlığa girmiştir. Peki üslerin kurulma aşamasından kapatılma aşamasına kadar kurulan onlarca üs ve tesis için Türkiye'nin uygulamış olduğu politika nedir?

Türkiye'nin İstanbul ve Çanakkale Boğazları üzerindeki tam hâkimiyeti ve Akdeniz ve Karadeniz'e kıyısı olması Sovyetlerin Akdeniz ve Karadeniz bağlantısını kesmek

¹¹⁵ Turan, Barlas, *a.g.e.*, 146.

için önemli bir avantaj sağlamaktadır. Özellikle ülkelerin boğazlardan geçen savaş gemilerini önceden bildirme ve denizaltıların boğazdan geçerken suyun üstünden geçme zorunlulukları Batı için sağlam bir istihbarat kaynağı sağlamıştır. Balkanlar'dan Orta Doğu'ya ve Kafkasya'dan İran Körfezi'ne kadar inen yollar da Türkiye'den geçmektedir. Orta Doğu'ya giden uçuş yollarının denetimi açısından da kilit konumda yer almaktadır. Ayrıca Sovyetler ile sahip olduğu 1500 millik sınır Türkiye'yi NATO'nun güney kanadının güvenliği için ilk savunma hattı konumuna getirmiştir.¹¹⁶ Tüm bu jeopolitik unsurlar göz önünde bulundurulduğunda Türkiye üzerinde askerî üs bulundurmak Sovyet tehdidi için oldukça önemli bir caydırıcı unsurdur. Türkiye bu konumunu Batı ittifakı içinde yer almak için kullanmış, ekonomik ve askerî yardımların gerekçesi olarak sunmuştur. 30 Haziran 1976 tarihi itibarıyla ABD'nin Türkiye üzerinde 61 tane askerî tesisi bulunduğu bildirilmiştir. Türkiye 1960 darbesinin ardından oluşan özgürlük ortamında eleştirilmeye başlanan askerî üslerin bu döneme kadar ülkeyi daha güvenli hale getirdiğini, Sovyet tehlikesini caydırdığını, üsler üzerinden sağlanan istihbarat faaliyetiyle, füze testleri ve nükleer denemelerinin bilgilerinin sızdırılmasıyla Sovyetlerin SALT, ABM ve Test Yasağı anlaşmalarına ne derece uyduğunu denetleyerek üslerin uluslararası barışa katkıda bulunduğunu düşünmüştür. Ayrıca büyük bir güçle kurmuş olduğu ittifakta müttefik olarak konumunun diğer ülkelere göre daha değerli ve isteklerinin geri çevrilemez olduğunu var saymıştır diyebiliriz. Küba Füze Krizi'nde büyük bir gücün toprakları üzerinde bulundurduğu füzeler sebebiyle yok olma tehdidiyle karşı karşıya kalmasına rağmen kriz sonuna kadar Amerika'nın tutumunu desteklemiştir. Bu Türkiye'nin üs politikasının batı nezdinde itibarını arttıracak davranışlarda bulunarak sadık bir müttefik olma yolunda üsleri bir araç olarak kullanma yönünde olduğu izlenimini doğurmuştur. Üs bulundurmanın ülkenin stratejik önemini arttırdığı düşüncesi neticesinde Küba Füze Krizi sonucu Jüpiter füzelerinin kaldırılmasının Türkiye'nin savunma sistemini zayıflatabileceğini, Sovyetlere karşı caydırıcılığın büyük bir darbe alacağını, Türkiye'nin stratejik öneminin azalacağını ve Batı'nın Türkiye'ye askerî ve ekonomik yardım sağlamada isteksiz davranacağı düşünülmüştür. Üslerin stratejik açıdan önem ölçütü olarak algılandığı bu dönem sonunda Türkiye, büyük bir devletin çıkarları gereği başka bir büyük devletle söz konusu kendi toprakları üzerinde anlaşma sağlayabileceğini görmüştür ve bu

¹¹⁶ Uslu, *a.g.e.*, 221.

süreçten sonra üs politikasını stratejik önemden çok bir yaptırım gücü olarak kullanabilmek üzere revize etmiştir diyebiliriz. Üslerin kapatılmasına varan süreçte yaşanan yumuşama döneminin etkisiyle sorgulanan müttefiklik ilişkisi kesin bağılıktan karşılıklı bağılığa doğru evrilmiş, Türkiye ulusal çıkarlarını ön planda tutacak şekilde bir üs politikası yürütmüş bu politika neticesinde de üslerde tam bağımsızlığını elde etmiştir.

ABD ambargosu ve 1970'lerin ikinci yarısına damga vuran ekonomik sıkıntılar Türkiye'de Batıyla olan ilişkilerin ciddi olarak sorgulanmasına yol açmıştır. Dış politika ve güvenlik alanında Batı dışı seçenek arayışları söylem düzeyinde hissedilmeye başlanmıştır. Uluslararası ortamda süper güçler arası rekabetin hızını kaybetmesi yerini ulusal çıkarların ön plana çıktığı çatışmalara bırakmaya başlamıştır. Bu noktada Türkiye'nin üs ve yardım politikası uluslararası sisteme bağlı olarak sıkı bir bağılıktan gevşek bir bağılığa doğru evrilmiştir. Politikanın ülkenin o anki ihtiyaç ve tehditlerine göre uygulandığı göz önünde bulundurulduğunda Sovyet tehdidinin azalması ile politikanın değiştirilmesi paralel ilerlemiştir diyebiliriz. Her devlet barış istediği için silahlanma mecburiyetinde kaldığını iddia etmektedir. Silah yardımları veya alım-satımları ve üsler bu arayışın, daha doğrusu güvensizliğin bir sonucudur. Dünyada topyekûn bir savaş tehlikesi azaldıkça ülkelerin silahlara ve üslere olan ihtiyacı da sorgulanmaya başlamıştır. Türkiye'de Sovyet tehlikesi altında olduğu fikri zayıfladıkça, üs politikasında gerekli değişiklikleri yapmıştır diyebiliriz.

3.4. NATO-ABD- Türkiye İlişkilerinde Üsler

ABD-Türk askerî ortaklığının tarihi, NATO'nun gelişiminin hikayesi altında toplanır ve 1952 yılı Kore Savaşı'na katılımı ve Türkiye'nin NATO'ya girişi ikili güvenlik ilişkilerinin başladığı yıl olarak anılır. Bununla birlikte, Türkiye'deki yabancı askerî mevcudiyetin bir Avrupa fenomeni değil, esasen bir Amerika fenomeni olduğu düşünülmüştür. Hatta bazı gözlemciler, Türkiye'nin NATO üyeliğinin “birçok bakımdan, temelde ABD ile ikili bir savunma ilişkisinin dış paketlemesi olduğunu” iddia etmişlerdir.¹¹⁷

¹¹⁷ Lutz, Enloe, *a.g.e.*, 271.

Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü; Amerika özelinde Batı'nın, askerî, siyasi ve ideolojik alanlarda Avrupa-Atlantik sahasında kurmaya çalıştığı uluslararası düzenin oluşturulması, düzenin korunması ve üretilen stratejilerin üye devletler tarafından benimsenip uygulanması amacına hizmet eden, üyeleri farklı araçlarla blok içinde tutmaya çalışan uluslararası bir kuruluştur. Kissinger, değişen güç dengesi nedeniyle dönüşüme uğrayan uluslararası sistemde dengeyi ve gücü yeniden yaratmak amacıyla ABD ve diğer Batılı müttefiklerinin NATO'yu kurduğunu belirtmiştir.¹¹⁸ NATO'nun II. Dünya Savaşı'nın ardından Avrupa'da oluşan güç boşluğunu doldurmaya çalışan Amerika'nın bir savunma örgütü çatısı altında kuracağı yeni sisteme ülkelerin entegrasyonunu hızlandırdığı ve Batı Bloku oluşturulurken ülkeler arası çatışma ihtimalinin azaltılmasında da önemli rol oynadığı gözlemlenmiştir.

NATO genel söylemle Sovyet tehdidine karşı kurulmuş bir savunma örgütüdür. Fakat NATO'nun tehdit algısı tek taraflı olmamakla birlikte genel bir güvensizlik halidir diyebiliriz. Eğer sadece Sovyet tehdidinden beslenmiş olsaydı Sovyetlerin dağılmasıyla örgütün de dağılması gerekirdi.

Amerika'nın Soğuk Savaş süreci boyunca iki temel amacı vardır: Sovyetleri çevrelemek ve Batı Bloku üyelerinin modern kapitalist sistem içinde kalmasını sağlamaktır. Bu iki amaç NATO şemsiyesi altında gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. NATO sadece savunma alanında çalışmıyor, blok üyeleri arasındaki ilişkileri düzenleyip, yardımlarla ülkelerin askerî stratejilerinde etkili rol oynuyordu. Bu yönüyle geniş bir siyasal ve ideolojik yönü de ön plana çıkmıştır. Böylece NATO'nun amacı da Sovyetleri çevrelemek ve üyeleri modern kapitalist sistem içerisinde tutmak olarak karşımıza çıkmaktadır. NATO ile aynı hedefleri paylaşan müttefiklerle bu örgüt uyumlu ve istikrarlı bir yapıya bürünmüştür.

II. Dünya Savaşı sonrasında uluslararası dengelerin köklü bir değişikliğe uğradığı gerçeği karşısında, çok yönlü bir dış politika izlemenin zorluğuna inanan dönemin CHP ve DP eliti NATO'nun amaçlarıyla örtüşen iki hedef üreterek iki kutuplu uluslararası sistemde Türkiye'yi Batı Bloku içine yerleştirmiştir. Türk eliti Türkiye'nin NATO üyeliği ile Batılılaşma arasında doğrudan bir ilişki kurmuştur.

¹¹⁸ Hakan Mehmetcik, "21. Yüzyıl için Caydırıcılık: Teori ve Pratikte Neler Değişti", *Güvenlik Stratejileri*, S.22 (2011): 43.

Batılılaşmadan kastedilen şey açıkça ifade edilirse; modernleşme kuramının ön gördüğü modern kapitalist devlet ve toplumun kurulması ve geliştirilmesidir.¹¹⁹

NATO'ya üyelik sürecinde yaşanan sorunlar genellikle kurulması planlanan üslerin statülerine ilişkin pazarlıklar sebebiyle yaşanmış, üye olduktan sonra ise Türkiye'de kurulan üslerin nitelik ve niceliklerine göre Türkiye NATO içinde mevcudiyetini göstermiştir.

Türkiye'nin NATO üyeliği için çabaladığı süreçte, ABD yardımları kapsamında havaalanlarında yenileme ve üsler için inşaat projeleri hazırlanmıştır. 1949'da Sovyet tehlikesi sebebiyle gizli tutulan anlaşmaya göre ihtiyaç duyulan havaalanı ve tesislerin yapılması için mutabakat sağlanmış 1950 yılında "Amerikan Mühendislik Grubu" adı altında havaalanlarının inşasına ve modernizasyonuna başlanmıştır. 1952 yılında Türkiye'nin NATO'ya üye olmasıyla beraber ortak savunma adı altında ve ikili anlaşmalarla askerî üs ve tesisler kurulmuştur.¹²⁰ Türkiye topraklarında üs bulundurmaya Sovyet saldırısı karşısında ABD'nin silahlı ve tam destek verme taahhüdüne bağlamıştır. Türkiye'nin savunma ve güvenlik ihtiyaçlarına destek olmak kaydıyla ülkede üs temin edilebileceği Amerika'ya net olarak hissettirilmiştir. Neticede ABD güvenlik çıkarları doğrultusunda Türkiye'nin NATO'ya üyeliğini gerekli görmüştür.

NATO Antlaşması, NATO kapsamında askerî üslerin kullanılmasına ve gerektiğinde kurulmasına olanak sağlayan temel bir antlaşmadır. NATO Antlaşmasının üçüncü maddesi " tarafların tek tek ve ortaklaşa olarak, karşılıklı yardımlarla, silahlı bir saldırıya karşı bireysel ve toplu direnme kapasitelerini korumalarını ve geliştirmelerini" içermektedir.¹²¹ Bu bağlamda kurulan üsler örgüt içerisinde ortak savunma kapasitelerini geliştirmenin alternatif yolları arasında yer almıştır. Antlaşmanın beşinci ve altıncı maddesi ittifakın sınırlılıkları olarak amaç ve alanını belirlemektedir. İttifakın amacı, üye ülkelere karşı bir saldırı durumunda kolektif şekilde savunmaya geçmek; ittifakın alanı ise üye ülkelerin topraklarıdır.

¹¹⁹ *a.g.m.*, 374.

¹²⁰ Bölme, *a.g.e.*, 56.

¹²¹ Soysal, *Türkiye'nin Uluslararası Siyasal Bağlıları(1920-1945)*, C.2 (İstanbul: Türk Tarih Kurumu, 1991), 409.

Türkiye, NATO Antlaşmasının ardından bütün üyeler tarafından imzalanmış olan NATO Kuvvetler Statüsü Sözleşmesi (SOFA)'ni imzalayarak topraklarında ABD'nin askerî üs ve tesisler kurması ve bu tesislerde görevlendirilmesi için askerî personel yollanmasını kabul etmiştir. Bu anlaşmanın ek protokollerinde ise NATO gücü çerçevesinde kurulacak askerî karargâhların statüsü ve personelin görev kapsamı konu edilmiştir.

SOFA genel bir çerçeve anlaşması olarak imzalanmış, ABD bu anlaşmanın uygulanması için topraklarında üs ve personel bulundurduğu ülkelerle yürütme anlaşmaları imzalamıştır. İmzalanan yürütme anlaşmaları Amerika'nın üsler üzerindeki haklarını genişletmiştir.¹²² Bu durum, üslerin kullanılmaya başlanmasıyla ortaya çıkan hukuki sorunlarla birlikte fark edilmiştir.

Türkiye açısından, NATO'ya üyelik sıkı iki kutuplu sistemde güvenlik ihtiyaçlarını karşılamak için önemlidir. NATO üyeliği, özellikle Türkiye'deki askerî üslerde sorunlar baş göstermeye başladığında güvenlik kavramının değişimine göre ülke içinde yeniden sorgulanmıştır. Soğuk savaş süreci boyunca caydırıcılık ve Sovyet tehdidine karşı güvenlik anlayışı geliştiren NATO'ya paralel olarak üyeler de askerî stratejilerini yenilemiştir.

Üsler konusunda dönem içinde ön plana çıkan NATO üssü ve Amerikan üssü ayrımının net olmayışı sorunu üsler hakkında yükselen eleştirilerin odak noktası olmuştur. Hukuki olarak üslerin NATO'ya ve ABD'ye ait tarafları varken kullanım aşamasında bu farkın tamamen ortadan kalktığı görülmektedir. Bu doğrultuda üslerin kullanımı konusunda NATO Anlaşması'nın sınırlamalarının ilk andan itibaren çiğnendiği söylenebilir.

Nükleer silahlar üzerinden yaşanan silahlanma yarışı NATO'nun nükleer bir ittifak gibi görünmesine sebep olmuştur. Nükleer silahlara ev sahipliği yapmak Küba Füze Krizi'ne kadar NATO'nun savunma kanadına en büyük destek olarak algılanmıştır. Bu doğrultuda Türkiye de ülkesinde nükleer silahlar bulundurma konusunda istekli ülkeler arasında yer almıştır.

¹²² Selin Bölme, “Soğuk Savaşta NATO-ABD-Türkiye Üçgeninde Askerî Üsler: Süreklilik ve Değişim”, *UI Dergisi*, C.9, S.34 (2012): 241.

1960 U2 casus uçak olayı,* 1962 Küba Füze Krizi, Johnson'ın 1964 mektubu ve yinelenen Kıbrıs Krizi etkisiyle, 1950'lerin dostane atmosferinin 1960'larda dağılmaya başlamasına sebep olmuştur. ABD ile Türkiye arasında 1947 ile 1965 yılları arasında imzalanan 54 ikili anlaşmanın 41'i gizli olan güvenlik ilişkilerinin gizli niteliği ve ABD'nin Türk üslerinde casusluk faaliyetleri yürüttüğü iddiaları yalnızca dış politika seçkinleri tarafından değil, kamuoyunda da ABD'nin Türkiye'deki varlığını eleştiriye açık hale getirmiştir. Tüm bu olayların yanı sıra 1964 Johnson Mektubu, hükümet ve toplumun nezdinde SSCB'nin Kıbrıs'taki eylemlerinden ötürü kendisine saldırması halinde ABD'nin Türkiye'yi savunmayacağına ve NATO'nun güvenlik şemsiyesinin altında güvende olunamayacağına işaret etmiştir. Johnson Mektubu Lutz' un tanımıyla, "Sam Amca" imajının "Emperyalist Amerika" imajına geçişinin başlamasına yardımcı olmuştur.¹²³ 1966' da Türk hükümeti 54 ikili anlaşmanın 20'sinde revizyon talep etmiştir. ABD askerî varlığına karşı toplumsal direniş gittikçe daha organize hale gelmiş, parlamento içindeki muhalefet artmış, Türk personelinin ABD üslerinde grevlere ve İstanbul'da Altıncı Filo olaylarına varan süreç NATO'nun meşruiyetini zayıflatmıştır.

Türk-ABD ilişkilerinin sıkı iki kutuplu döneminde sorgulanmadan ilerlemesinin ardından yumuşamanın ve Türk-Amerikan ilişkilerinin gerilemesinin de etkisiyle Türkiye'nin NATO kapsamındaki yükümlülükleri TBMM'de 1960'lı yıllarda sıklıkla sorgulanmıştır. Fransa'nın Vietnam savaşından bir yıl sonra NATO'nun askerî kanadından ayrılması, müttefikler arasındaki ilişkilerin, Soğuk Savaş'ın ilk evresindeki sıkı bağlılığını yitirdiğini göstermiştir.

ABD çoğu standarda göre radikal bir karar alıp; iki ülke arasında daha önce yapılan anlaşmaları revize ederek Ortak Savunma ve İşbirliği Anlaşması'nı (OSİA) yürürlüğe koymuştur. BM Anlaşması'nın 51. maddesi ve NATO Anlaşması'nın 3. maddesini temel alan OSİA, eski anlaşmalarda üslerin kullanımı ve statülerinden kaynaklanan sorunları çözmek amacıyla imzalanmıştır. Türkiye'deki üslere NATO kapsamında "ortak savunma tesisi" statüsü verilmiştir.¹²⁴ OSİA'nın kapsamının BM

* Uçak keşiflerinin doğurduğu ülkeler arası sorunların detaylı anlatımı için Sezai Orkunt' un Askerî İlişkiler eserinde bulunan Uçak Keşiflerinin Doğurduğu Olaylar bölümüne bakınız.

¹²³ Lutz, Enloe, *a.g.e.*, 273.

¹²⁴ Bölme, *a.g.m.*, 64.

Anlaşması ile sınırlı olması üslerin meşru müdafaa dışında saldırı amaçlı kullanılmasını da engellemiştir. Anlaşma Kıbrıs Barış Barışı ardından gelen silah ambargosu kararı ile feshedilmiştir. Türkiye üs ve tesislerin faaliyetlerini ambargo kaldırılana kadar durduğunu ilan etmiştir. Üslerin yeniden kullanımına izin verilmesi karşılığında, Türkiye yapılan yardımların miktarlarının arttırılmasının yanında Kongre’den gelebilecek olası bir kesinti girişimlerine karşı da güvence talep etmiştir.

Uluslararası yumuşama ortamında Sovyetlerle ekonomik ilişkilerin geliştirilmesiyle Sovyet tehdidinin hafiflemesi savunmaya ayrılan bütçenin sorgulanmasına, 1973 Petrol Krizi ve 1974 Kıbrıs Müdahalesi’nde bütçenin %20’ sinin harcanması ve üzerine eklenen silah ambargosu Türkiye’nin savunma yeteneklerini kısıtlamaya yetmiştir. Üslerin kapatılması, NATO’nun sorgulanması ve Kıbrıs Barış Harekâtı başlar başlamaz ABD’nin Türkiye’deki nükleer silahları depolara kaldırtması, bu dönemde Türkiye’nin Transatlantik güvenliğe katkılarını oldukça azaltmış, NATO içerisinde caydırıcılık açısından sağladığı güçlü konumunu yitirmiştir.

1978’de ambargo kaldırılmasına rağmen 29 Mart 1980’de ABD ile yeni “Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması” nın (SEİA) imzalanmasına kadar Türkiye’deki üsler yeniden faaliyete geçmemiş ve nükleer silahlar hiç kullanılmamıştır. SEİA sadece Türk-ABD ilişkileri açısından değil, Türkiye’nin NATO kapsamında kabul ettiği yükümlülükler açısından da yeni bir dönemi başlatmıştır. Bu anlaşma doğrultusunda, Türkiye’deki Amerikan askerî varlığı ve faaliyeti tamamen NATO savunma görevleri çerçevesiyle sınırlandırılmıştır. “Anlaşmada adı geçen üs ve tesisler ve üstlendikleri görevler şunlardır: Elektromanyetik izleme: Sinop; Radar uyarı uzay izleme: Pirinçlik; Hava harekât ve destek: İncirlik; Muhabere yerleri tesisleri: Yamanlar (İzmir), Şahintepe (Gemlik), Elmadağ (Ankara), Karataş (Adana), Mahmurdağ (Samsun), Alemdağ (İstanbul), ve Kürecik (Malatya); Sismik bilgi toplama: Belbaşı; Radyo seyrüseferi: Kargaburun.”¹²⁵ SEİA, Türkiye’deki askerî üslerin Amerika tarafından kullanımında yaşanan hukuki sorunları çözmüş, Türkiye’nin üsler üzerinde komuta ve denetime ilişkin yetkilerini artırmıştır.

Gevşek iki kutuplu sistem devam etmesine rağmen 1980’lerde değişen uluslararası ortam Türkiye’deki üslerin konumunun yeniden değerlendirilmesine de olanak

¹²⁵ Bölme, *a.g.m.*, 65.

sağlamıştır. Soğuk Savaş'ın sonlarında yaşanan gelişmeler, ABD'nin üs politikasını da doğrudan etkilemiştir.

3.5. Türkiye'de Bulunan Üsler ve Tesisler

Türkiye, Sovyet tehdidini dengelemek ve izolasyon politikasından kurtulmak amacıyla ABD ile müttefiklik ilişkileri geliştirmiş, önceki bölümlerde de belirtildiği gibi ortak savunma ve caydırıcılık esasına dayanarak ülkesine askerî üs ve tesis kurulmasına izin vermiştir. Amerikalı Orgeneral J. Brown'un, açıklamasına göre:

"Türkiye'deki üsler ABD için çok önemlidir ve Orta Doğu'daki herhangi bir karışıklık halinde Amerika'nın müdahalesi ve bu karışıklığı önleyebilmesi ancak Türkiye'deki üsler ile mümkün olabilmekte, bu üslerin kullanımı da Türkiye'nin desteği olmadan imkânsız hale gelmektedir."¹²⁶

Ülkede kurulan iki tip üsten söz etmek mümkündür. Bunlar NATO kapsamında kurulan üsler ve NATO Antlaşmasının üçüncü maddesi gereği Amerika ile imzalanan ikili anlaşmalar gereğince kurulan Amerikan üs ve tesisleridir. NATO üsleri NATO adına Türkiye'de kurulmuş olan radar ve haberleşme tesisleri, lojistik tesisler, üsler ve uçak meydanları, yakıt borularıdır. Bunlar tamamen Türk Silahlı Kuvvetleri'nin kontrolü altında olup, Türk personeli tarafından yönetilmektedir. Üslerdeki personel Türk askerlerinden oluşmakta yalnızca harekât kontrolü NATO tarafından sağlanmaktadır. Üslerin hava harp silahları ile teçhizi NATO dışında ayrı bir kanaldan yürütülmekte, üslerin inşası ise "NATO Enfrastrüktür Teşkilatı" tarafından gerçekleştirilmektedir.¹²⁷

ABD'ye ait Türkiye ve ABD Hükümetleri arasında imzalanan 23 Haziran 1954 tarihli Askerî Kolaylıklar Antlaşması'na dayanılarak yapılan askerî uygulama antlaşmaları ile kurulmuş üs ve tesisler sadece ABD personeline işletilecek olup; harekât, eğitim, lojistik destek, sorumluluk ve yetkisi Türkiye-Amerika Lojistik Teşkilatı (TUSLOG) Komutanlığına aittir. Bu komutanlık Pentagon'a bağlı olup NATO ile bir ilişkisi bulunmamaktadır.¹²⁸

Üslerin dış güvenliklerinden Türkiye sorumludur. 30 Haziran 1976 tarihi itibarıyla ABD'nin Türkiye'de 61 tane askerî tesisi bulunmaktadır. Amerika'nın Türkiye'deki

¹²⁶ Tunçkanat, *a.g.e.*, 200.

¹²⁷ Tunçkanat, *a.g.e.*, 202.

¹²⁸ *a.g.e.*, 202-203.

bu denli geniş üs ağıyla varlığından ötürü anılan dönemde Türkiye'ye “küçük Amerika” benzetmesi yapıldığı söylenmektedir.

Türkiye'deki üslerin tespiti ve içerikleri hakkında ana kaynak olarak Sezai Orkunt'un “Türk-Amerikan Askerî İlişkileri”, Nasuh Uslu'nun “Çatlak İttifak” kitabı ve Amerikalı uzman Grimmet'in Amerikan Kongresi için hazırladığı “United States Military Installations and Objectives in the Mediterranean” adlı raporu referans alınmış olup bahsi geçen üsler ve tesisler görev ve işlevlerine göre beş kategoride ele alınacaktır.

3.5.1. Hava Üsleri

a) İzmir hava istasyonu-Çiğli Hava Üssü: İzmir'de NATO'nun Güneydoğu Avrupa Müttefik Kara Kuvvetleri Komutanlığı'nın karargahının bulunduğu ve 6. Müttefik Taktik Hava Kuvvetleri'nin (Sixth Allied Tactical Air Force, SIXA-TAF) yararlandığı, Amerikan Hava Kuvvetleri Avrupa (USAFE) için de destek sağlayan üs olarak açıklanabilir. İzmir'den ayrı olarak Çiğli'de de Amerikan Hava Kuvvetleri Avrupa (USAFE) taktik üssünün bulunduğu bilinmektedir. Aynı zamanda Jüpiter Füzeri kaldırılmasına kadar bu üs Stratejik Füze Üssü başlığı altında da değerlendirilebilir. Jüpiterlerin kaldırılmasıyla hava meydanının statüsü Türk Hava Kuvvetleri'nin isteklerine uygun şekilde yeniden düzenlenmiştir.

b) Adana-İncirlik Hava Üssü: Askerî bakımdan İncirlik Hava Üssü Amerika için NATO içinde ve dışında önemli bir harekât noktası olmuştur. İncirlik'teki Amerikan savaş uçakları nükleer bir saldırı ihtimaline karşılık Doğu Akdeniz'de en uç noktada konuşlandırılmış uçaklardır. Ayrıca üste İspanya'da Torrejon' da hava üslerinde bulunan ABD Hava Kuvvetlerine bağlı F-4 filoların da görev aldığı taktik savaş uçağı üssüdür.¹²⁹

3.5.2. Muhabere- Elektronik İstihbarat İstasyonları

Muhabere istihbaratı, hedef ülkenin sinyallerini dinlemek ve istihbarat faaliyeti geliştirmek amacıyla kurulmuş üslerdir. Elektronik istihbarat ise hedef ülkenin elektronik cihazlarının yayınlarını tespit ederek, amaçlarını, yerlerini öğrenme imkânı sağlamaktadır. Bu faaliyet yer istasyonlarından yapıldığı gibi yerden dinlenilmesi mümkün olmayan frekanstaki yayınları tespit edebilmek için de

¹²⁹ Uslu, *a.g.e.*, 223.

uçaklara ve gemilere konulan cihazlarla havadan ve denizden de yapılabilmektedir. Bu istasyonlar Sovyetlerin güneydoğu bölgelerinde gerçekleştirdiği faaliyetleri, silah sistemlerinin gelişimini, füze denemelerinin, SALT, ABM ve Test Yasağı anlaşmalarına uyulup/uyulmadığını gözetlemek açısından uluslararası ortamda barışın tesisine de katkıda bulunmaktadır. NATO eski komutanlarından birinin açıklamalarına göre “Varşova Paktı’na karşı istihbarat toplama operasyonlarının gerçekleştirildiği hayati öneme sahip bir üs olarak Türkiye ile karşılaştırılabilecek bir bölge yoktur.”¹³⁰

Türkiye’de bu görevi yürüten altı istasyon vardır;

a) Sinop’ta, radar izleme ve muhabere istihbarat tesisi Sinop Burnu üzerinde bulunmaktadır. Bu istasyon, Sovyetlerin füze denemelerinde olduğu kadar Karadeniz’de bulunan deniz ve hava unsurlarının faaliyetleri hakkında bilgi toplamaktadır. Ordu Güvenlik Ajansı’nın personelinin görev aldığı, Ulusal Güvenlik Ajansı’na bağlı haberleşme tesisidir.

b) Karamürsel İstasyonu: İzmit Körfezi’nde Karamürsel Mevkiinde bulunan istasyon, Batı Karadeniz ve Boğazlar bölgesindeki Sovyet deniz trafiğini ve muhaberatı izlemekte ve Amerikan Hava Gücü Güvenlik Servisi’ne (USAFSS) mensup personel tarafından kullanılmaktadır. Karamürsel’deki istihbarat istasyonu Yalova’daki muhabere terminali ile Şahintepe’deki radyo link sistemine bağlıdır.

c) Samsun’daki Muhabere İstihbarat İstasyonu Karadeniz’de istihbarat faaliyetlerini yürütmekle birlikte Amerikan Hava Kuvvetleri Güvenlik Dairesi personeli (USAFSS) ve Millî Güvenlik dairesi personelinden bir kadroyla yönetilen, Ulusal Güvenlik Ajansı’na bağlı haberleşme tesisidir. Vogograd’ın doğusunda bulunan Kapustin Yar’da yapılan füze atışları tespitinde büyük kolaylık sağlamaktadır

d) Diyarbakır Hava İstasyonu: Diyarbakır’da bulunan uzun menzilli radar ve muhabere tesisidir. Sovyet askerî faaliyetlerini izlemekte, Pirinçlik’teki istasyon ile eş zamanlı hizmet vermektedir. Aral Denizi’nin yakınındaki Tyuratam füze deneme istasyonundaki faaliyetlerin tespitinde büyük kolaylık sağlamaktadır. Diyarbakır istasyonu aynı zamanda Malatya terminali üzerinden Karataş’taki muhabere

¹³⁰ a.g.e., 223.

terminaline bağlıdır. Kapsadığı alan bakımından oldukça geniş bir radar ve haberleşme kompleksidir.

e) Belbaşı İstasyonu: Ankara Belbaşı'ndaki istasyon, Sovyet nükleer denemelerini takip edip sismografik kayıtlar alan bir istasyondur.

f) Adana İstasyonu (İncirlik) tam olarak kurulmadan önce istihbarat faaliyetlerinde kullanılmış hatta diğer tüm muhaberat istasyonlarından önce bu görev için tahsis edilmiştir. Bu sebeple bu başlık altında da anılabilmektedir.

3.5.3. Amerikan Savunma Haberleşme Sistemi Terminalleri

Bu terminallerden Avrupa kesiminde 5, Ankara bölgesinde 5, İzmit bölgesinde 13, İzmir bölgesinde 3, Diyarbakır bölgesinde 7, İncirlikte 2, Malatya bölgesinde 3, Samsun'da ve Sinop'ta 1 adet bulunmaktadır. İzmir'in kuzeyindeki Yamanlar terminali, Atina'nın kuzeydoğusunda bulunan Mt. Patareas terminali yoluyla Türkiye'yi Yunanistan'a bağlamaktadır. Yamanlar terminali aynı zamanda Karamürsel-Yalova tesislerini Türkiye'nin Avrupa kesiminde DSC terminallerine ve Ankara'nın kuzeydoğusundaki Elmadağ terminaline bağlayan Şahintepesi terminaliyle de bağlantı halindedir. Elmadağ terminali ise Samsun haberleşme tesislerine ve Malatya terminali ile bağlantı halindeki İncirlik hava üssü yakınındaki Karataş terminaline bağlanmıştır.¹³¹

3.5.4. NATO'nun Troposferik Dağıtım Şebekesiyle (ACE high) Bağlantılı Üsler

Türkiye'deki 12 haberleşme tesisi NATO'nun Troposferik Dağıtım Şebekesiyle entegre haldedir. Bunlar; Ankara, İzmir, Elmadağ, Amasra, Merzifon, Perşembe, Pazar, Sivas, Diyarbakır, Eskişehir, Mardin ve Adana'da bulunmaktadır.¹³²

3.5.5. Depolama Tesisleri ve Diğer Tesisler

Depolama Tesisleri: İskenderun ve Yumurtalık.

3.5.6. Diğer Tesisler

a) Kargaburun Loran İstasyonu: Marmara'nın kuzeyinde Kargaburun mevkiinde bulunan, Amerikan Bahriyesine ait istasyondur. Uzun mesafelerde seyrüsefer

¹³¹ Richard F. Grimmett, "United States Military Installations and Objectives in the Mediterranean: Report" (US Government Printing Office, 1977), 39.

¹³² Uslu, a.g.e., 223.

bakımından konum tespitine yarayan, uçak ve gemilerde ona uygun cihazı bulunan bir sistemi barındırmıştır. Askerî uçaklarının Akdeniz’de yaptıkları uçuş esnasında mevkiî tayin etmede görevlidir.

b) NATO NADGE (NATO Air Defence Ground Environment) Radar Tesisleri: Türkiye’de 14 farklı noktada bulunan uyarı ve radar tesisleridir. Bunlar Norveç’ten Türkiye’ye kadar uzanan NATO’nun savunmasına destek sağlayan çevre istasyonlarıdır. Bu istasyonlar ayrıca Amerika Savunma Muhabere sistemiyle de ilişkilidir. Erken uyarı Amerikan 6. Filosunun faaliyetleri için oldukça önemlidir. Ege boyunca yerleştirilmiş birbiriyle bağlantılı otomatik radar tesisleri bu bölgedeki füze ve uçaklar konusundaki uyarı faaliyetlerini merkezileştirmiştir.

4. KIBRIS SORUNU KAPSAMINDA TÜRK-AMERİKAN İTTİFAKINDA ÜSLERİN ROLÜ

George Modelski'ye göre güç; "uluslararası eylemin gerçekleştirilmesi için gerekli olan kaynakların kontrolü olarak"¹³³ tanımlanmaktadır. Modelski'nin yaptığı tanımına göre gücün anahtar kavramı kontroldür. Ülkenin askerî, ekonomik, sosyal ve coğrafi açıdan barındırdığı potansiyelin üzerinde kontrol sağlayarak uluslararası eylemde bulunmak olarak da tanımlayabiliriz. Gücü herhangi bir sınıflandırmaya tabii tuttuğumuzda, genellikle akla ilk gelen askerî güç olmaktadır. Uluslararası politika literatüründe gücü, askerî kuvvetle ile özdeşleştiren görüşlerin yanında gücü oluşturan unsurların sadece askerî boyutuna değil özellikle ekonomik ve teknolojik boyutuna da dikkat çeken görüşler vardır. Klaus Knorr'a göre ekonomik güç, doğru araçlarla doğrudan etkiye dönüştürülebilmektedir. Aynı zamanda ekonomik güç, ülkenin askerî kuvveti ve toplumun askerî potansiyelini harekete geçiren unsurlardandır. Yazara göre askerî gücün yanında ekonomik güç, karşılıklı bağımlılık ve bağımlılık gibi kavramları da meydana getirmiştir.¹³⁴ Her ne kadar askerî güç savaşın uluslararası politikada bir son çare, "ultima ratio" olması sebebiyle önemli olsa da bu gücün oluşturulmasında ekonomik unsurlar düşünüldüğünde askerî ve ekonomik gücün birbirini tamamlayıcı unsurlar olduğu söylenebilir.

Gücün analizi açısından iki temel öge belirlenebilir; kapasite ve etki.¹³⁵ Kapasite genellikle gücün kaynağı olarak anlaşılır ve gücün kaynağı ise coğrafya, nüfus, ekonomik kapasite, doğal kaynaklar, bilim ve teknoloji, siyasal sistem ve ulusal moral olarak sıralanabilir.

Güç potansiyeli içinde önemli bir yere sahip olan askerî kapasitenin göstergeleri arasında, ülkenin silahlı kuvvetlerinin personel ve silah/teçhizat mevcudu, askerî harcamalar, personelin eğitim düzeyi sayılabilir. Bunu destekleyen unsurlardan olan ekonomik kapasite ise ülkenin kişi başına düşen millî gelir üzerinden değerlendirilebilir. Kapasitenin diğer bir göstergelerinden olan coğrafya ise, ülkenin

¹³³ Faruk Sönmezoğlu, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi* (İstanbul: Der Yayınları, 2014), 265.

¹³⁴ Klaus Knorr, "Military Statecraft", James N. Rosenau, Kenneth W. Thompson, Gavin Boyd, eds., *World Politics, an Introduction* (New York: Free Press, 1976)'dan alıntılanan a.g.e., 267.

¹³⁵ Sönmezoğlu, a.g.e., 270.

konumu gereği avantaj veya dezavantaj sağlasa da yüzölçümü, jeopolitik konumu, iklimi, sınır bölgelerine olan uzaklığı veya yakınlığı coğrafi kapasiteyi belirleyen ölçütler arasında yer alır. Büyük güç olma yolunda askerî ve ekonomik kapasitenin, orta büyüklükte ve bölgesel güç olabilmek içinse özellikle coğrafyanın ve askerî gücün önemli olduğunu söyleyebiliriz. Baskın Oran'ın orta büyüklükte devlet tanımına dayanarak; güç hesaplamalarında nüfus, ekonomik kaynaklar ve askerî güç gibi unsurları dikkate aldıkları, orta büyüklükte devlet davranışının belirgin yönleri arasında büyük devletlerin keyfi baskılarına direnmeleri, giderek daha fazla birlikte hareket etme eğiliminde olmaları ve gerektiğinde tek başına nüfuz kullanabilme becerileri sayılabilir.¹³⁶ Bu parametreler üzerinden incelediğimiz dönem içerisinde Türkiye'nin zamanla orta büyüklükteki devlet emarelerini göstermeye başladığı söylenebilir.

Türkiye'nin coğrafi açıdan konumunun özellikle sıkı iki kutuplu sistem içerisinde kendisine sağladığı avantaj, ekonomik yardımlara bağlı olarak ekonomik ve askerî kapasitesinin soğuk savaş başlangıcından silah ambargosuna kadar artan bir ivme göstermesi, Türkiye'nin kaynaklar üzerinde kontrol sağlamsına imkân sağlamıştır diyebiliriz. Burada gözden kaçmaması gereken nokta ise Amerika ile kurulan ittifakı güç açısından karşılaştırdığımızda Türkiye'nin güç uygulanan ülke konumunda olduğudur. Bu durum sebebiyle iki ülke arasındaki bağımlılık derecesinin ortaya konması gerekmektedir. İki tür bağımlılıktan söz edilebilir; Karşılıklı bağımlılık, tarafların birbirine olan ihtiyaçlarında yaklaşık bir eşitlik varsayarken; bağımlılık, karşılıklı bağımlılık ilişkisinin son bulması, simetrinin asimetriye dönüşmesiyle, ortaya çıkan durumdur. Bağımlılık (dependence) daha çok taraflar arasında kimin kime ne düzeyde bağlı olduğu üzerinden ölçülür. Bu ölçümü askerî-ekonomik yardımlar üzerinden de yorumlamak mümkündür. Güç uygulaması açısından, hedef ülke gücü uygulayandan belirli bir ekonomik veya askerî yardım alıyorsa, bunun kendi GSMH'sı içindeki payı bağımlılığın oranını ortaya koymaktadır.¹³⁷ Türkiye'nin ABD'ye bağımlılık katsayısı (ABD'den alınan askerî yardımların ülke GSMH'sına oranı) 1976'da 0.0,* 1980'de 1.26, 1984'te ise 1.77'dir. Bu noktada Türkiye-ABD ilişkileri ele alındığında Soğuk Savaş başlangıcında Sovyet tehdidinin

¹³⁶ Serhat Güvenç, Dilek Barlas, *Türkiye'nin Akdeniz Siyaseti (1923- 1939) Orta Büyüklükte Devlet Diplomasisi ve Deniz Gücünün Sınırları*, (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2014), 49.

¹³⁷ Sönmezoğlu, *a.g.e.*, 291.

* Ambargo sebebiyle askerî yardım alınmamış sadece küçük çaplı bir ekonomik yardım alınmıştır.

varlığı, Batı Bloku içerisinde yer alma istediği ve ekonomik bunalımlar sebebiyle askerî ve ekonomik olarak alınan askerî yardımların payı düşünüldüğünde Türkiye'nin Amerika ile ilişkilerde asimetrik bir durum söz konusu olmuş, sıkı iki kutuplu sistemin de etkisiyle blok liderlerinin çıkarlarıyla örtüşen politika anlayışı Amerika'ya tam bağımlı bir Türkiye yaratmıştır. Ekonomik ve askerî yardımların etkisini göstermesi, sistemin yumuşama evresine girmesi, ulusal çıkarların ön plana çıkmasıyla blok içi çatışmaların ortaya çıkması Amerika ve Türkiye'nin birbirlerine olan ihtiyaçlarında yaklaşık bir eşitlik sağlamıştır. Kıbrıs Barış Harekâtı kararının alınması sonrası alınan üslerin kapatılması kararı bu simetri ve oluşan eşitliğin ürünüdür diyebiliriz.

Gücün analizi açısından ele alacağımız diğer bir parametre ise etkidir. Etki gücün sonucudur. Bu sonuç pozitif veya negatif nitelikte olabilir. Yani Amerika Türkiye'yi kendi istediği yönde yönlendirmeye onu etkilemeye çalışırken, ondan belirli şeyleri yapmayı istiyor olabileceği gibi, istemiyor da olabilir. Sosyal bilimlerde gücün nicelleştirilmesi, ölçülmesi mümkün olmamakla birlikte gücün temelini oluşturan kapasite ve etki bileşenleri üzerinden gücün nicelleştirmesinde önemli adımlar atıldığı kabul edilmektedir.¹³⁸ Gücün etkisini kapasite, askerî harcamalar, dış yardımlar, askerî yardımların GSYH içindeki payı, ticaret payı ve toplam dış ticaret üzerinden hesaplanabilir. Bu parametreler göz önüne alındığında Faruk Sönmezoğlu Amerika'nın Türkiye üzerinde uyguladığı gücün etkisinin Yunanistan'a oranla yüksek olduğunu ve Türkiye'nin Amerika'ya bağıllığının yine Yunanistan'a oranla daha fazla olduğunu saptamıştır. Böylece 1976-1984 yılları arasında, genel düzeyde (askerî+ekonomik) Türkiye ile Yunanistan arasında yapılacak bir güç analizinde, Türkiye'nin küçük bir avantaj sağlayabileceği, buna karşılık doğrudan askerî düzeyde bir analiz yapılırsa nüfus faktörü ve konvansiyonel silahlar göz önünde bulundurulursa, Türkiye'nin etki derecesinin üstünlüğe sahip olduğu gözlemlenebilir. Benzer olarak Amerika ve Türkiye de karşılaştırılırsa Amerika'nın etki derecesinin üstünlüğe sahip olduğu da gözlemlenebilir.

Genel anlamda güç, güç unsurları, gücün kaynak ve etki konularında oluşturulan çerçevenin amacı Türkiye'nin Kıbrıs'a karşı tutumunun bu kavramlar üzerinden incelenecek olmasıdır. 1964 yılında Kıbrıs'a karşı yürütülen politikanın bağımlılık

¹³⁸ a.g.e., 295.

ilişkisi ve kaynak yetersizliği sebebiyle müdahaleye dönüşmemesi, 1974 yılına gelindiğinde gerçekleştirilen harekâtın aslında güç kaynaklarının tamamlanması, etki gücünün artması ve karşılıklı bağımlılık gereği Amerika ile oluşturulan simetrik bağımlılığa dönüşümün açıklanmaya çalışılmasıdır diyebiliriz. Kıbrıs oluşturduğumuz çerçevede dış politikada askerî gücün kullanılması açısından da önemli bir yer teşkil etmektedir.

ABD hegemonyası içinde yer aldığı süre içerisinde Türkiye'nin dış politikasının “güvenlik arayışı” ile güdülendiğini, bu güvenlik sorununun çıkarların değerlendirilmesinde ve elde etme yollarının çeşitlendirilmesinde bir alternatifsizliğe yol açtığı görülmektedir. Türkiye'nin temel uluslararası amacı, Batı güvenlik sistemi içinde vazgeçilmez bir yere sahip olmaktır. Bu amaç uğruna Amerika'ya olan bağımlılık, yukarıda da anlatıldığı gibi, Amerika'nın Türkiye üzerindeki askerî-politik çıkarlarının sürekliliğine odaklanmış Kıbrıs Barış Harekâtı dışında hemen hemen hiçbir olayda Türkiye, Amerika'nın göstermiş olduğu hedeften sapmamıştır. Bu sebeple Kıbrıs güç kullanımı ve dış politika açısından önemli bir konudur.

4.1. Uluslararası Ortam ve 1964 Kıbrıs Bunalımı

Soğuk Savaş' ın sıkı iki kutuplu evresinin yaşandığı 1950'ler boyunca, Türkiye'de Menderes, Yunanistan'da da Papagos ve Karamalis hükümetleri ulusal çıkarlarını Batı çıkarlarıyla özdeşleştirmişlerdir. İki ülke arasında yaşanacak olan herhangi bir gerilimin NATO'nun güneydoğu kanadında bir boşluk oluşturma ihtimali Amerika Birleşik Devletleri'ni arabulucu konumuna taşımış, Amerika anlaşmazlıkların çatışmaya varmadan çözümü yolunda baskı ve çoğu kez ikna yoluna başvurmuştur. Fakat uluslararası sistemin değişen yapısı, NATO şemsiyesi altında kurulan müttefiklik ve dostluk bağı yerini 1960'larda Kıbrıs 1970'lerde Ege Sorunlarıyla çatışma ve uzlaşmazlığa bırakmasına sebep olmuştur. Adadaki Türk ve Yunan toplumları arasındaki uzlaşmazlık ise bu dönemden çok daha öncesine dayanmaktadır. 1962 Küba Füze Krizi'nden sonra gelişen uluslararası sistemdeki yumuşuma eğilimiyle bloklar arası tehdit algılarının azalması, milliyetçi ve özerk politikaların öne çıkmasıyla blok içi çatışmaların başlaması ve blok liderlerinin önderliklerinin sarsılması; Batı Bloku'nda 1960'lar boyunca süren Kıbrıs bunalımının yaşanmasına ve 1974'te Kıbrıs Barış Harekâtı'na yol açarak iki ülkeyi savaşın eşiğine getirmiştir.

1960'lar Türkiye ile Yunanistan'ın siyasal ve ekonomik yapısında da önemli değişimlere sahne olmuştur. ABD'den alınan ekonomik yardımlar her iki tarım ülkesinde de kapitalistleşme doğrultusunda adımlar atılmasını sağlamış, karayollarında yapılan iyileştirmeler kırsal kesimi pazarla bütünleştirmiş, Toprak reformunun gerçekleştirilememesiyle köyden kente göç hızlanmış, sanayi devriminin yapılanamaması sebebiyle de işsiz nüfus doğmuştur.¹³⁹ 1960'larda doğan muhalefetten sürekli iktidarda kalan siyasal partiler ve dış politika da eleştiri payını almıştır. 1960'larda başlayan kamuoyu eleştirileri 1974'e varan süreçte artarak devam etmiş ve hükümetin dış politika kararlarında etkili olmuştur.

I. Dünya Savaşı'nın sonunda imzalanan Lozan Antlaşmasıyla Türkiye, Kıbrıs'ın İngiltere egemenliğine girdiğini kabul etmiştir. 1923'teki Lozan barış görüşmelerinde Türkiye'yi temsil eden İnönü, İngiltere'nin kapitülasyonlar karşısında daha uzlaşmaz hale geleceği korkusuyla Kıbrıs konusunu gündeme getirmemiş, adada İngiliz varlığının caydırıcı bir unsur olabileceğini düşünmüştür. 1948'de Millet Meclisinde Türkiye için "Kıbrıs sorunu olmadığı yönünde" görüşlerin dile getirilmesi şaşırtıcı değildir. Bölükbaşı'na göre Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra Ankara, 62.000 Kıbrıslı Türk'ün 9.310' unun Türkiye'ye göç etmesini teşvik etmiştir.¹⁴⁰ Bu durum yöneticilerin Kıbrıs'ta Türklerin azınlık durumuna düşmesinin sorun teşkil etmeyeceğine dair ön görüş sahibi olduklarını göstermektedir. Demokrat Parti (DP) 1950'de hükümeti devraldığında, uluslararası barışı gözetken, statükocu anlayışla birlikte Kıbrıs politikasını da devralmıştır. Kıbrıs sorununa karşı pasif bir duruş sergilense de Menderes Hükümeti, sorunun ilerleyen dönemlerinde alternatif çözüm arayışına gidilmiştir. Bu noktada adanın Türkiye'ye bağlanması, bölünme ve bağımsızlık olmak üzere üç farklı politika benimsenmiştir.¹⁴¹ İlk iki alternatif, uygulanabilir olmadıkları anlaşıldıktan sonra, kabul edildikleri kadar kolay terk edilmiştir. Aslında Türkiye'nin Kıbrıs politikası Ada'daki Rumların enosis adı verilen Yunanistan ile birleşmeye dönük faaliyetlerine karşılık olarak şekillenmiştir diyebiliriz. Türkiye Yunan irredantizmine karşı politika geliştirmiştir.

1954'te Yunanistan, Kıbrıslıların kendi kaderini tayin etme hakları çerçevesinde konuyu BM Genel Kurulu'nda gündeme getirmiştir. İngiltere, Yunan girişimine karşı

¹³⁹ Oran, *a.g.e.*, 717.

¹⁴⁰ Suha Bolukbasi, "The Johnson Letter Revisited", *Middle Eastern Studies*, C.29, S.3 (1993): 507.

¹⁴¹ *a.g.m.*, 508.

çıkması; Ankara ise Kıbrıs'ın İngiliz iç meselesi olduğunu savunarak İngiltere'yi desteklemiştir. ABD ise 1954'te ve sonraki yıllarda Kıbrıs'ın Yunanistan ile Türkiye arasındaki düşmanlığı yeniden canlandırabileceğine ve böylelikle NATO'nun güneydoğu kanadının istikrarını bozacağına inandığı için BM'de İngiltere'nin yanında yer almıştır. Yunan hükümetinin enosis talebini karşılığında Türkiye ve Kıbrıs Türkleri adanın paylaşılması (Taksim) yönündeki karşı tezi geliştirmiştir. Enosis karşılık Taksim tezi Türkiye'nin dış politikada Kıbrıs konusunda derinleşmesine olanak sağlamış, ülke içinde geniş bir kamuoyu oluşmuştur.

Türkiye ile Yunanistan Kıbrıs Sorununu millî bir sorun olarak algılamak, ABD ve İngiltere için Kıbrıs, üç kıtanın kavşağındaki konumu ve Batı'yı Doğu'ya bağlayan ana yollar nedeniyle her zaman stratejik olarak önemli olmuştur. Aynı zamanda Doğu Akdeniz'in en güney köşesinde Kıbrıs, Orta Doğu' nun petrol zengini bölgelerine son derece yakın ve Süveyş Kanalı'nın kuzeyinde yer almaktadır.¹⁴² Bu nedenle, dinleme ve hava üssü olarak operasyonlarda önemli bir yere sahiptir. Kıbrıs'ta Türk-Yunan ulusal kimliği üzerinden oluşan çatışma görünümünün altında adanın stratejik önemi, Soğuk Savaş yıllarında iki süper güç için endişe ve gerilim kaynağı olmuştur.

Bu yıllarında, ABD'nin Kıbrıs'a yönelik politikası, Doğu Akdeniz'deki ABD çıkarlarının genel kapsamını yansıtan dört ana hedefe dayanmıştır: (a) Kıbrıs Cumhuriyeti İngiltere, Yunanistan ve Türkiye ile birlikte siyasi istikrarı sağlayarak komünizme karşı sağlam bir siper oluşturmalı; (b) Kıbrıs, ekonomik kalkınmayı, özgür demokratik kurumları ve Batı yanlısı yönelimi vurgulamalı; (c) ABD, adadaki mevcut iletişim tesislerinden sınırsız olarak yararlanmalı; ve (d) İngiliz Egemen Üs Bölgeleri, herhangi bir amaç için herhangi bir Batı ülkesi tarafından ihlal edilmemeli ve erişilebilir kalmalıdır.¹⁴³ ABD Kıbrıs'ı esas olarak İngilizlerin sorumluluğu altında olarak görmesi sebebiyle Kıbrıs Cumhuriyeti' nin kurulmasıyla sonuçlanan 1955 etnik çatışmasına ve yeni devletin yasal çerçevesini şekillendiren 1960 Anayasasına arabuluculuk etmede İngiltere'nin gölgesinde kalmasına rağmen 1963 Krizi çözümünde Johnson Mektubuyla aktif rol oynamıştır.

¹⁴² Aylin Güney, "The USA's Role in Mediating the Cyprus Conflict: A Story of Success or Failure?", *Security Dialogue*, C.35, S.1 (2004): 28.

¹⁴³ a.g.m., 29.

Yunanistan'ın meseleyi 1954'te uluslararası arenaya taşıması ve EOKA' nın 1955'teki faaliyetlerinin başlaması, İngiltere ve Türkiye'yi çözüm arayışına sevk etmiştir. Yunanistan yönetimi enosis iddiasında ısrarcı olması, Türkiye enosis ile sonuçlanabilecek herhangi bir öneriyi tartışmayı reddetmesi 1955 ile 1959 arasında düzenlenen konferanslardan sonuçsuz ayrılmasına sebep olmuştur.

Görünüşte uzlaşmaz görüşlerine rağmen, bu dönemde her iki taraf da aslında benzer endişeleri paylaştığı görülmektedir. 28 Aralık 1956'da Türkiye Başbakanı Menderes; “Türkiye'nin tek sorunu Kıbrıs değil. Türkiye, maddi ve manevi tüm potansiyelini Kıbrıs'a harcamayı göze alamaz ... Böyle bir davranış, ulusların yaşam biçimleri zaten tehdit altındayken biz ve dünya için ek sorunlar yaratacağını” belirtmiştir. Benzer olarak Yunanistan Başbakanı Karamanlis de 14 Mart 1957'de Yunan parlamentosuna şunları söylemiştir; “Yunanistan, Kıbrıs mücadelesini ittifak sınırları içinde yürütmekle yükümlüdür. Bu son nokta, Kıbrıs sorununu dramatik çelişkiler içeren bir konu haline getirmektedir. Kıbrıs sorununu destekleyen bir politikanın özgür Yunanistan'a zarar verebileceği anlar vardır.”¹⁴⁴

Yunanistan'ın BM'de yeterli desteği bulamaması ve sıkı iki kutuplu sistem içerisinde NATO çerçevesinde Amerikan baskısı, İngiltere'nin arabuluculuğu sayesinde, bağımsız Kıbrıs önerisi kabul edilebilir bir ilk aşama çözümü olarak görülmüştür. Türkler için bağımsız bir Kıbrıs, Yunanistan ile birleşmiş bir Kıbrıs'tan daha kabul edilebilir olmuştur. Neticede 1959'da Londra ve Zürih Antlaşmaları imzalanarak Ada'daki Türk ve Rumların ortaklığında bir Kıbrıs Cumhuriyeti kurulması kararına varılmış, Garanti Anlaşması uyarınca Yunanistan, İngiltere ve Türkiye kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti'nin garantörü olmuşlardır. Ayrıca İngiltere adada iki egemen üs bölgesi elde etmiştir. Tarafların antlaşmaları kabul etmesinde Amerika'nın arabulucu tutumu etkili olmuştur. Yapılan antlaşma ile Ada'daki Cumhurbaşkanlığı makamının Rum, Cumhurbaşkanı yardımcısının ise Türk olması kararlaştırılmış, yapılan seçimler sonucunda Cumhurbaşkanı Makarios, yardımcısı ise Doktor Fazıl Küçük seçilmiştir.

Kıbrıs'ın Zürih ve Londra Kuruluş, İttifak ve Garanti Anlaşmaları uyarınca kabul edilen anayasası, iki toplumlu, toprak ayrımına dayanmayan bir sistem öngörmüştür. İmzalanan garanti antlaşmasında en önemli madde gerektiğinde Türkiye'ye tek taraflı müdahale hakkı tanıyan dördüncü maddedir. Bu antlaşma ile Kıbrıs'ı ‘ilhak ve

¹⁴⁴ Bolukbasi, *a.g.m.*, 509.

işgal' niyetinde olmayan Türkiye'nin durumu güçlenmiş, Rumların 63/64 olaylarında, 1974 darbesinde yaptıkları gibi, Kıbrıs Türklerinin can ve mal güvenliği tehlikeye girdiğinde Türkiye siyasi formalite gereği müdahalede bulunabilecektir. Bu müdahalenin öncü gücü ise Kıbrıs'taki Türk alayı olmuş, Kıbrıs'a 650 kişilik bir Türk askerî birliği gönderilmiştir.¹⁴⁵

Bu sürece kadar Türkiye'nin Kıbrıs konusunda geleneksel dış politikasına uygun olarak statükocu bir dış politika izlediği söylenebilir. 1954 yılında başlayan enosis iddialarına karşı bekle-gör politikası yürütülmesi Yunanistan ile oluşan dostluk ilişkilerinin devamlılığına önem verilmesi ile açıklanabilir. Kıbrıs konusunun Türk Dış Politikasında yer edinmesi İngiltere'nin adadan çekilme kararı ile olması bu döneme kadar İngiltere'nin tutumuna göre hareket edildiği görüşünü desteklemektedir. Türkiye'nin Kıbrıs konusunda bir politikasının olmaması Yunanistan'a bir manevra alanı yaratırken, sıkı iki kutuplu sistemin getirisi olarak Batı Bloku çıkarlarına odaklanmaktan ulusal çıkarları için aktif bir politika üretememesi dikkate değerdir. Burcu Bostanoğlu'na göre; Yunanistan Türkiye'nin Batı Bloku'nda olmayı ve ABD ile ilişkileri her şeyin üstünde tutan yaklaşımının farkındadır ve Ankara'nın bir "sorun çıkarmayacağını" kestirerek öne çıkmayı başarmıştır.¹⁴⁶

Şükrü S. Gürel Kıbrıs Devleti kuruluna kadar geçen süreçte yaşanan olaylar karşısında uzun süre sessiz ve hareketsiz kalan, uzaktan izlemeyi tercih eden Türkiye'nin, ancak Türk kamuoyunun milliyetçi dürtülerle hükümetin önüne geçerek soruna sahip çıkması ile tavrını değiştirdiğini, daha etkin bir tutum benimsediğini yazmıştır.¹⁴⁷ Türkiye'nin başlangıçta Kıbrıs sorununa 1950'lerde dış politikasının tek itici gücü olan Batı ittifakı içinde mutlaka yer almak amacı perspektifiyle yaklaştığını; Kore Savaşı'nın gerekçesi olan "ulusal ve Batıya ortak çıkar birliği" düşüncesi, Kıbrıs'taki olmayan politikasında da kendini gösterdiğini belirtmiştir. Bir başka deyişle, Kore'ye gitmek Türk ulusal çıkarlarına ne kadar uygunsa, Türkiye'nin

¹⁴⁵ Erol Mütercimler, *Satılık Ada Kıbrıs: Kıbrıs Barış Harekâtı'nın Bilinmeyen Yönler* (İstanbul: Alfa Yayıncılık, 2007), 141.

¹⁴⁶ Burcu Bostanoğlu, *Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası* (Ankara: İmge Kitabevi, 2008), 472.

¹⁴⁷ Bostanoğlu, *a.g.e.*, 473.

Kıbrıs sorununun başlangıcında izlediği siyaset de, çıkarlarına o kadar uygundur diyebiliriz.¹⁴⁸

Anlaşmalar doğrultusunda bir uzlaşya sağlanmış gibi görünse taraflar enosis ve taksim tezlerini savunmayı sürdürmüştür. Adada çoğunluğu Rumların oluşturduğu yönetim, zamanla Türklerin haklarını gasp eden anayasa ihlallerine sebep olmuş, Makarios'un 1963'te Türklerin haklarını kısıtlayan anayasa değişikliği talebi iki toplum arasındaki gerilimi arttırmıştır. Talep başarılı sonuçlanmasa da adada Akritas Planı doğrultusunda Türklere karşı şiddet eylemleri başlamış, Türk toplumu göçe zorlanmış, maddi manevi kayıplara uğramıştır. Türklerin, 1963'ten itibaren, Kıbrıs Meclisi'ne gidebilmeleri bile olanaksız hale gelmiştir.¹⁴⁹ Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmasının ardından ilk anlaşmazlıklar vergilerin toplanması, silahlı kuvvetlerin oluşturulması, kamu hizmetlerine katılım oranlarının saptanması konularında baş göstermeye başlamıştır. Makarios' un Türklerin hakkını sınırlandırmayı amaçlayan anayasa tasarısı ise anlaşmazlıkları toplumlar arası şiddete yöneltmiştir. Rumlar, Türkleri ekonomik, idari, siyasi ve toplumsal bakımdan adanın yönetiminden koparmaya yönelik politikalar izlemekle kalmamış, Türklere karşı şiddet eylemlerini de arttırmışlardır. Türkiye Kıbrıs anayasasının geçersizliğini iddia ederek, kanlı eylemler üzerine Türk nüfusun haklarını korumak için mücadele edeceğini açıklamıştır. Noel günü Türk jetleri ada üzerinde uçmuş, İsmet İnönü, Yunanistan ve İngiltere'ye ortak müdahale çağrısında bulunmuştur. Öneri kabul edilince Türkiye'nin tek taraflı müdahalesi gereksizleşmiştir. Bu sürecin ardından Makarios sorunu bağlantısızların da oy hakkının olduğu Birleşmiş Milletlere taşıyarak adaya Barış Gücü'nün yollanmasını sağlamıştır. BM'de Türkiye tezini tam olarak savunamamış ve bu zamana kadar yürüttüğü batı odaklı dış politika sebebiyle yalnız bırakılmıştır. Batı ile çıkar özdeşliği uluslararası arenada Türkiye'yi yalnızlığa sürüklemiştir. Türkiye'nin Orta Doğu ve Bağlantısızlara karşı tavrı Yunan tarafının destekçi sayısını arttırmıştır. Bu noktada Kıbrıs Amerika tarafından "Akdeniz'in Kübası" olarak algılanmıştır.¹⁵⁰ AKEL (Rum Komünist Partisi)'in Makarios'un anayasayı değiştirme talebini desteklemesi, Sovyetlerin Kıbrıs'ın NATO sistemi içerisine girmesi endişesine karşı somut bir adım olmuş, Makarios'un özellikle

¹⁴⁸ a.g.e.,474.

¹⁴⁹ Bostanoğlu, a.g.e.,469.

¹⁵⁰ Coufoudakis, "U.S. Foreign Policy and Cyprus Question: An Interpretation", *Millennium:Journal of International Studies*, C.5 S.3 (1976): 248.

Mısır ile iyi olan ilişkisi ikinci bir Küba Füze Krizi belirtileri olarak Amerika’da yankı bulmuştur.

Birleşmiş Milletler ve Sovyetler Birliği Kıbrıs’ın bağımsızlığını savunarak adaya müdahale taleplerini, özellikle NATO kuvveti çerçevesinde ABD’nin asker gönderme girişimlerini reddederek, Kıbrıs Cumhuriyeti’nin bağımsızlığı vurgulamışlardır. Aynı zamanda ada Yunan tarafından gizlice silahlandırılarak Türk müdahalesine karşı önleyici bir kuvvet oluşturulmaya çalışılmıştır.

Birleşmiş Milletlerin almış olduğu kararlar karşısında hayal kırıklığına uğrayan Türkiye ada üzerindeki garantörlük hakkına güvenerek 13 Mart 1964’te Makarios’a bir ultimatö vermiş; Türklere karşı yürütülen eylemlere son verilmediği, ateşkes sağlanmadığı ve yeşil hat kurulmadığı, Türk yerleşimleri çevresindeki kuşatma kaldırılmadığı, Türk rehinelere iade edilmediği takdirde adaya tek taraflı olarak müdahalede bulunacağını bildirmiş, TBMM; İnönü hükümetine Kıbrıs’a asker gönderme yetkisini vermiştir. Kıbrıs’ta durumun sürekli olarak gerginleşmesi Türk kamuoyunun hükümet üzerindeki baskısını arttırmıştır. İnönü’nü müttefikleri eleştirerek, Batı ittifakının yıkılacağını belirtmiş, “Yeni bir dünya kurulur ve Türkiye de bu dünyada yerini bulur” demesi, uluslararası kamuoyunda Türkiye’nin müdahalesini beklenir kılmıştır.¹⁵¹ Fakat şartlar ve ordunun henüz böyle bir müdahale için hazır olduğu söylenemezdi. Türkiye’nin beklentisi, NATO’nun güneydoğu kanadında müttefiklerin çatışmasına izin vermemek için Amerika’nın daha önce üstlendiği arabuluculuk görevini yerine getirerek Yunanistan ve Kıbrıs üzerinde bir baskı oluşturmasıdır. Durumdan Amerika’nın haberdar edilmesi üzerine 05 Haziran’da gelen Johnson Mektubu, çözüm için Amerika’nın bu kez Türkiye’yi baskı altında tutacağını belgelemiştir. Türk dış politikasında değişimin ve dönüşümün önünü açmasıyla birlikte Johnson Mektubu Kıbrıs’a müdahale kararını durduran resmi bir gerekçe olarak Türk askerî harekâtının önüne geçmiştir.

Johnson, Ankara’nın müdahalesinin Yunanistan ile Türkiye arasında bir savaşa yol açabileceğini ve dahası, Sovyetler Birliği’nin doğrudan müdahalesine de yol açabilme ihtimaline karşı müdahaleyi engellemek için keskin bir dil kullanmıştır.

Karar alma süreçlerinde blok liderine kesin bağlılık ve askerî yetersizlik dış politika önceliklerinin askerî güç seçeneğinin desteklenmesi gerektiğini ortaya çıkarmıştır. Kıbrıs konusunun ittifak içerisinde çözülememesi, Türkiye’nin Kıbrıs konusunda

¹⁵¹ Fırat, *a.g.e* ,153.

yeni bir dış politika geliştirmesine ve bu politikanın askerî açıdan desteklenmesine öncü olmuştur. Bu dönemde Kıbrıs'a yönelik girişimlerde havadan jet uçuşları ve Türk donanmasının bazı unsurlarını Mersin'e kaydırılması bir gambot diplomasisi örneği olarak değerlendirilebilir. Türkiye'nin askerî tepkisinin sınırlı hava ve deniz etkinliğinin ötesine geçememesinde Türk Silahlı Kuvvetleri'nin elinde 1963 döneminde Kıbrıs'a yönelik denizaşırı harekâtı yürütebilecek imkân ve birliklerin olmayışı, ABD'nin Johnson Mektubuyla adada ya da adaya yönelik askerî bir müdahalede Amerikan yardımı silah ve donanmanın kullanılmasına izin vermeyeceğini bildirmesi etkili olmuştur. Söz konusu müdahale için gerekli olan araç-gereç ve eğitimli personelden yoksun olan Türkiye, o tarihte çıkarmayı İskenderun'daki 39'uncu Pentonik Tümeniyle gerçekleştirmeyi planlamıştır. Bu tümen biri amfibik, biri zırhlı, biri de bindirilmiş piyadeden üç tugaydan oluşmakta ve hazır durumda olmadığı bilinmektedir.¹⁵² İsmet İnönü'nün bu durumun farkında olduğu ise “Türk askerinin Rum askeri önünde mağlubiyete uğramasına asla müsaade etmem” sözlerinden anlayabiliriz.¹⁵³

Mektupta “müdahale sonucu, SSCB Türkiye'ye saldırırsa, NATO ülkeleri, ittifak anlaşmasına rağmen “otomatikman” Türkiye'yi savunmaya gelmeyecektir; çünkü Sovyet müdahalesine yol açan adım, NATO müttefiklerinin rıza ve anlayışı dahilinde atılmış olmayacaktır” ibaresiyle Türkiye, “salt ittifakın nominal bir üyesi olmayı güvenliği için yeterli dış politika saymış; ancak kendi çıkarları doğrultusundaki bir davranışın ABD'nin çıkarlarıyla çakıştığı noktada NATO'nun sağladığı güvenliğe güvenmemesi gerektiğini anlamıştır.”¹⁵⁴ İnönü'nün ihtiyatlı tavrı ve adaya gayrinizami unsurlardan sızma girişimlerine yanaşmaması sebebiyle meşruiyetçi tutumu, Amerika'nın diplomatik bir belgeyle sorunu net bir şekilde çözmesinde itici bir unsur olmuştur.¹⁵⁵ Bu gibi sebepler düşünüldüğünde ada üzerindeki girişimler daha çok göz dağı vermek amacını gütmüştür diyebiliriz.

İnönü'nün 22-23 Haziran 1964'te gerçekleştirdiği Washington ziyaretinde Amerika'nın işleri daha sıkı bir şekilde kendi eline alacağına ikna olmuştur. Papendreu ilk başta bir Amerikan arabuluculuğunu kabul etmekte isteksiz görünse de Dean Rusk, onu Johnson'ın yeni bir Türk çıkarma girişimini engellemeyeceğini ve

¹⁵² Güvenç, *Bir Dış Politika*, 246.

¹⁵³ Mütercimler, *a.g.e.*, 172.

¹⁵⁴ Bostanoğlu, *a.g.e.*, 481.

¹⁵⁵ Bolukbasi, *a.g.m.*, 516.

denese bile Türklerin onu tekrar dinleyeceğinin şüpheli olduğunu belirterek ikna etmiştir. Amerika sorunun çözümü için alternatifler ararken, SSCB adanın bağımsız kalmasını yeğlemektedir. Taraflar arasında uzlaşa sağlamak için toplanılan Cenevre Konferansı'nda Amerika çözüm önerisi olarak, İngiltere'nin üslerdeki varlığını devam ettirmesini, Türkiye'ye Kıbrıs'ta bir üs verilerek adanın geri kalanının Yunanistan'a devredilmesini öngören Acheson Planı'nı taraflara sunmuştur. Bu planın uygulanması 1959 Zürih-Londra anlaşmalarının kurduğu Türk-Yunan dengesinin Türk tarafı aleyhine bozulması anlamına gelmektedir. Bu planların tartışılması başlamadan önce, Yunan güçlerinin Türklerin Türkiye'den malzeme tedariki için kullandıkları Kıbrıs Türk sahil bölgesi Kokkina' ya (Erenköy) saldırmasıyla Kıbrıs'ta şiddet bir kez daha patlak vermiştir. Erenköy'de çatışmaların şiddetlenmesi sebebiyle Türk savaş uçakları bölge üzerinde ihtar uçuşları yapmış, buna rağmen Rum saldırılarının devam etmesi üzerine Türk uçakları, Rum askerî birliklerine karşı hava harekâtı başlatmış ve Rum kuvvetleri bozguna uğratılmışlardır. Türk jetlerinin müdahalesi sonucu Rumlar saldırıyı durdurmak zorunda kalmıştır. Harekât sırasında uçağı düşen pilot Yüzbaşı Cengiz Topel şehit olmuştur.¹⁵⁶ Erenköy Savaşı Cenevre Görüşmeleri'nin sonuçsuz kalması ve kurulmuş Kıbrıs Cumhuriyeti'nin sonu olmuştur.

Görünüşe göre Kıbrıs Türk toplumunun Türkiye ile bağlarını kesmeyi amaçlayan bu saldırı, Amerikan arabuluculuğunun da Kıbrıs konusunda ve Makarios karşısında bir çözüm yolu olmadığını Türk hükümetine göstermiştir. İnönü'nün Amerikan arabuluculuğunu içeren barışçıl çözüm tercihi, elverişsiz uluslararası koşullar (Makarios'a Sovyet desteği) ve Türk silahlı kuvvetlerinin denizaşırı askerî müdahaleye hazırlıklı olmamasının sonucudur diyebiliriz. Ayrıca kriz yönetiminde liderlerin tutumu göz önünde alındığında -ki 1974 müdahalesinin başarılı olmasında önemli bir faktördür- 1964 krizi boyunca İnönü'nün, Türkiye'nin askerî müdahalesinin Yunanistan ile Türkiye arasında savaşa yol açabileceğinden kaçınması, tüm barışçıl alternatifleri tüketmeye çalışması krizin müdahalesiz aşılmasında etkili olmuştur. Bu Soğuk Savaş koşullarında savaşa varmayan krizlere bir örnek olarak incelendiğinde ve sıkı iki kutuplu sistem içerisinde blok liderine olan bağımlılık/ karşılıklı bağımlılık ilişkilerini incelenmesi açısından önemli bir yer

¹⁵⁶ Emin Kurt, *Kıbrıs Şehidi Hv. Plt.Yzb. Cengiz Topel ve 1964 Kıbrıs Hava Harekâtı* (Ankara: Hava Basım Evi ve Neşriyat Müdürlüğü, 2009), 37.

teşkil etmiştir. İnönü'nün bölgesel bir savaşa girme konusundaki isteksizliği, savaştan nefret etmesinin yanında bu denli büyük bir kararı alma konusunda blok liderine olan bağlılığından ve henüz ulusal çıkarların blok çıkarının önüne geçmediğinin göstergesidir. Savaşın meşru dayanağının blok liderleri tarafından oluşturulduğu gözlemlenmiştir. 1923'te İnönü: "Savaş kutsal bir eylemdir. İdealler için üstlenilir ... Yine de bu idealler gerçeklere dayanmalı ve savaşlar net hedeflere sahip olmalıdır. Geçici duygular için çocuklarımızın kanını dökmemeliyiz... 25 yaşındaki bir gencin hayatını sona erdirebilecek bir karar, çok düşünmeyi gerektirir. Bu ağır bir sorumluluktur."¹⁵⁷ Sözlerini dile getirirken barışçıl tutumunun yanında savaştan ve küresel sorumluluğundan kaçındığı söylenebilmektedir. Küba Füze Krizi'nde olduğu gibi büyük güçlerin müdahil olduğu bir çatışmada küresel bir savaş, siyasi açıdan göze alınabilir bir risk değildir. Ayrıca henüz Sovyetlerle ilişkilerde yumuşamanın başlamamış olması, Sovyet tehdidini artırırken, Sovyetlerin Kıbrıs'a müdahale karşısında Makarios'a sağlayacağı askerî destek müdahale kararı söz konusu olduğunda göz önünde bulundurulmuştur. İnönü, diplomatik olarak kaybedilse bile bunun askerî bir yenilgi kadar tehlikeli olmayacağını savunmuştur.¹⁵⁸

1964 Krizi askerî açıdan değerlendirildiğinde; Türkiye'nin elinde müdahale kararını destekleyecek türden askerî donanımın henüz tamamlanmamış olduğunu söylenebilir. Türk Silahlı Kuvvetleri'nin denizaşırı harekâta uygun birlik ve platformların ya bu krizden önce ya da hemen sonra geliştirilmeye başladığı görülmektedir. Bu dönemde denizaşırı bir müdahalede Türk Silahlı Kuvvetleri'nin elindeki en uygun güç hava kuvvetleridir. Türk jetlerinin ada üzerindeki uçuşları siyasi kararlılığı destekler niteliktedir ancak kara ya da deniz gücüyle desteklenmeyen, sadece hava gücüyle sınırlı bir askerî girişim, siyasi kararlılığın eksikliği olarak da nitelendirilebilir.¹⁵⁹ Türkiye'nin 1963' deki müdahalesinin hava gücüyle sınırlı kalması benzer bir durumun 1967'de tekrarlanması 1974' teki müdahalenin söz konusu olduğu dönemde uluslararası kamuoyunun müdahale ihtimalini ciddiye almamasında etkili olmuştur. Bu durumdan yola çıkarak Türkiye'nin sadece hava gücüyle sınırlı askerî girişimlerinin siyasi kararlılığın eksikliği olarak algılandığı söylenebilir.

¹⁵⁷ Coufoudakis, *a.g.m.*, 267.

¹⁵⁹ Güvenç, *Bir Dış Politika*, 245.

1963 Krizi'nin ardından Kıbrıs politikasının yenilenmesinde en büyük görev Türk Silahlı Kuvvetleri'ne düşmüştür. NATO'nun Esnek Karşılık Stratejisi doğrultusunda Türkiye'nin deniz piyade, komando ve paraşüt tugayları gibi manevra kabiliyeti yüksek birlikler oluşturma ve çıkarma gemisi, hava ulaştırma uçakları ve helikopter edinme girişimlerinin desteklendiğini belirtmiştik buna ek olarak İtalya'dan helikopter satın alınmış, Almanya'dan C-160 Transall ulaştırma uçakları temin edilmiş ve Türk tersanelerinde kapsamlı çıkarma gemisi inşa programı başlatılmıştır.¹⁶⁰ Bu dönemde Amerika'dan C-130 ulaştırma uçakları talep edilmiş fakat ne C-130 ulaştırma uçakları ne de Amerikan askerî yardımı ile taahhüt edilen M-113 Zırhlı Personel Taşıyıcıları Türkiye'ye ulaştırılmamıştır. Bu durum Amerika'nın bahsi geçen dönemde Türkiye'ye yönelik örtülü ve kısmi bir ambargo olarak yorumlanabilmektedir.

Kıbrıs'ta başlayan olaylar ve akabinde gönderilen mektup artık dış politikanın gözden geçirilmesinin zorunluluğunu doğurmuştur. Batı ittifakının bir üyesi olarak her koşulda desteklenmeyeceğini anlayan Türkiye, ABD'nin çıkarları doğrultusunda hareket ettiği süreçte sorunsuz ilişkiler yürüttüğünü, ulusal çıkarların göz ardı edildiği bir dış politikanın hiçbir getiri sağlamadığını anlamıştır. Johnson mektubu, Türkiye'nin kesin bir bağlılık içinde bulunduğu Batı ittifakının sorgulanması açısından bir dönüm noktası olmuştur. Yine bu dönem Türkiye'nin silah konusundaki dışa bağımlılığının dış politika ve askerî stratejide manevra alanının daralttığını, dış politikada askerî güç unsurunun kullanılamamasının dezavantajlarını gördüğü bir dönem olmuştur. Bu süreçten sonra Kıbrıs'a müdahale ihtimali bir politika olarak ele alınmış ve denizaşırı müdahale hazırlıkları hız kazanmıştır. Türkiye'nin diplomasi yoluyla sorunun çözüm aşamalarında yalnız ve güçsüz kaldığını görmesi bu sürecin ardından görece özerk ve çok yönlü bir dış politika izlemesinde etkili olmuştur. Ayrıca Ancheson Planı ile söz konusu olan üs pazarlığı Türk dış politikasında Türkiye'nin de üs sahibi olabilme ihtimalinin gündeme gelmesine sebep olmuştur. Adada üs sahibi olma teklifi Türk bürokrasisini şüphesiz bu süreçten sonra üs edinme politikasını üzerine düşünmeye sevk etmiştir.

Amerika'nın tutumu ve yaşanan diplomatik kriz Ağustos 1964'ün sonunda gerçekleşen gösterilerde toplumda anti-Amerikancı bir etki yaratmıştır. 1964 krizinde Amerika'nın rolüne ilişkin Türk algısı, Türk halkının o dönemde ABD ile olan yakın

¹⁶⁰ a.g.m., 247.

ilişkilere karşı tutumunda kalıcı ve dramatik bir etki yaratmıştır. Türkiye NATO üyesi olarak kalmasına rağmen, sonraki hükümetler kamuoyundaki imajlarını ABD ile herhangi bir yakın ilişkiden uzaklaştırmak için çok uğraşarak ve dış ilişkilerinde bir tür bağımsızlık elde etmek için bağlantısız devletleri ve Sovyetler Birliği'yle ilişkileri geliştirmeye çalışmışlardır. Sonuç olarak bakıldığında olumsuz yönleri oldukça konuşulan Johnson mektubunun iç politikada yetersizliklerin ve diplomatik yeteneksizliğin üstünü örttüğü, dış politikada ise başarısız bir askerî müdahalenin önüne geçtiği söylenebilir. Mektubun dilinin biraz ağır olduğu ve bunda o dönem içerisinde Amerikan bürokrasisinde hâkim olan Rum lobisinin etkisi olduğu düşünülse de mektup, Türkiye'ye 1974 müdahalesi için zaman ve 1967 olaylarında ise hareket alanı yaratmıştır.

4.2. 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı'na Giden Süreç ve Tarafların Tutumu

Kıbrıs sorunun çözümü için 1965'te başlatılan görüşmeler 1967'de gerçekleştirilen Boğaziçi ve Geçitkale saldırıları ile kesintiye uğramıştır. Bu saldırılar neticesinde Türkiye adaya müdahale kararı almış fakat Amerika'nın devreye girmesiyle Türklerin bazı istekleri Rumlara kabul ettirilerek müdahale önlenmiştir. Amerika Yunan tarafı üzerinde Türkiye'nin ortaya koyduğu isteklerini uygulaması için baskı yaparken Türk tarafını ise adaya müdahale etmemesi konusunda ikna etmeye çalışmıştır. Bir iddiaya göre Amerikan Altıncı Filosuna bağlı bir görev kuvveti yine Kıbrıs sahillerine yakın bölgelere sevk edilmiş, Türkiye ile Kıbrıs arasındaki bölgede devriye atmışlardır.¹⁶¹ Bu kapsamda Türklerin yoğun olarak yaşadıkları yerlerde 1960 Anayasasının bütün hakları alınıncaya kadar Geçici Türk Yönetimi kurulmuştur.¹⁶² Böylece Kıbrıs'ta federe bir yönetime giden ilk adım atılmıştır. Bu sürece kadar Türkiye'de Süleyman Demirel göreve başlamış ve Kıbrıs konusunda barışçıl bir çözüm sağlayacak bir politika sürdüreceklerini açıklamıştır. Açıklamalarında enosisi kesinlikle reddederken, adada bulunan Yunan kuvvetlerinin miktarına karşılık Türk kuvveti gönderilmesinin açıkça Rumlarla savaş anlamına geldiğini belirterek, savaştan çok diplomasi kanalıyla çözüm sürecini yöneteceğini sinyallerini vermiştir. Süleyman Demirel ve hükümeti sorunun Kıbrıslı Rumlardan

¹⁶¹ Mütercimler, *a.g.e.*, 120.

¹⁶² Davud Kapucu, "1974 Kıbrıs Hava Harekâtı" C.4, S.2, *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi* (2020): 86.

ziyade Yunanistan üzerinden yorumlayarak devletlerarası çözülmesi gerektiğine inanmaktadır. 1967’de Yunanistan’da gerçekleşen askerî darbe sonucu yönetime gelen komünizm karşıtı ve milliyetçi Albay Papadopoulos yönetimi Türk-Yunan ilişkilerinde Amerika faktörünün daha etkin şekilde hissedilmesine neden oldu. Melek Fırat’a göre askerî rejim halkın desteğiyle değil, CIA’nın desteğiyle güçlenmiş ve dış sorunlar Yunan iç politikasına yansıtılmamaya çalışılmıştır.¹⁶³ Oluşan şartlar altında Amerikan nüfuzunun daha da etkili olacağı ihtimali de belirmiştir. Yine bu süreçte Amerika’nın Johnson Mektubu etkisiyle Türkiye’ye yazılı olarak bir mesaj göndermemeyi tercih etmiştir. Amerika sorunun çözümü için arabulucu olarak Cyrus Vance’ı görevlendirmiştir. Vance Yunanistan-Türkiye arasında bir mekik diplomasisi yürüterek Kıbrıs’ta çıkabilecek savaşın önüne geçmiştir. Bu kez Amerika Johnson Mektubu’nun etkisiyle Türkiye’den çok Yunanistan üzerinde bir baskı oluşturmuştur. Neticede şu durumda NATO’nun birliğine ve istikrarına zarar verebilecek durumda gözükken Yunanistan tarafıdır. Demirel, Vance ile yaptığı görüşmeler sırasında barışçıl çözüm yollarından yana olduğunu belirtmiştir. Krizin askerî müdahaleye varmayacak şekilde çözümü için bu kez Türk tarafına inisiyatif tanınmıştır. Her iki devletin de Amerika’dan askerî destek alması ikili ilişkilerde zaten bir yaptırım gücü sağlarken Amerika’nın bunu dillendirme ihtimali ülkelerin karar alma süreçlerinde caydırıcı bir unsur olmuştur. Yunanistan’da görev başına geçen Albaylar Cuntasını ikna etmek için Türk tarafının müdahalesinin durdurulamayacağı ve askerî yardımların kesintiye uğrama ihtimali yeterli olmuştur. İç ve dış politikada deneyimsiz, demokratik bir rejim olmadıkları için uluslararası arenada meşruiyetlerini yitirmiş olan yönetim NATO içerisinde oluşabilecek sorunlardan da kaçınmıştır. 03 Aralık 1967’de Türkiye ve Yunanistan’ın, Adadaki düzenli ordu dışındaki silahlı güçlerini dağıtılması yönündeki Birleşmiş Milletler çağrısı, Makarios’un tüm itirazlarına rağmen kabul edilmesiyle 1967 Kıbrıs krizi sona ermiştir. Bu müdahale sonunca Yunanistan ada üzerinde elinde tuttuğu araçları kaybetmiş, Türk müdahalesine karşı açık hale gelmiştir. Bu durum Albaylar Cuntasını anlaşma ve uzlaşya daha yakın duruma getirmiştir.

¹⁶³ Fırat, *a.g.e.*, 219.

Amerikalıların 1967 Kıbrıs krizi sırasında taşıdıkları kaygı ve endişeler, nihai hedefleri 1964 Kıbrıs krizindekilerle aynıdır. Tek fark Türkiye'ye karşı tutumu ve müdahaleyi önlerken yürütülen diplomatik faaliyetleri Türkiye'nin aleyhine döndürmeyecek şekilde yürütmüş olmalarıdır. Fakat bu durum Türkiye'nin Amerika'ya olan güvenini yenilememiş aksine Kıbrıs konusundaki değişmez tavrından dolayı Kıbrıs sorununu kendi yöntemleriyle halletmesi gerektiği fikirlerini güçlendirmiştir. 1974 Harekâtı'na kadar geçen süre sorunun çözümü için hazırlıkların tamamlanması açısından iyi değerlendirilmiş, dış politikada ulusal bir sorun olarak Kıbrıs'ı ele alarak ulusal yollarla çözmeyi amaçlamıştır.

Jeopolitik, Kıbrıs'ın 1960'ta kazandığı "bağımsızlık" türünün yapılandırılmasında belirleyici bir rol oynamış ve hem Amerika hem de İngiltere adada kendi stratejik çıkarlarını güvence altına almaya çabalamışlardır. Doğu Akdeniz'de değişen güç dengesi, 1964'ten bu yana Sovyetler Birliği'nin artan varlığı, dış güçlerin taraflara çözüm getirme yeteneğini ciddi şekilde karmaşılaştırırken, Amerika'nın Orta Doğu'daki genel istikrarsızlığa yönelik endişesi de artmıştır.

Altı Gün Savaşı ve dolayısıyla Amerika'nın petrol arzını ve nakliye rotalarını ve Süveyş Kanalı'nı korumakla meşgul olmaları, Libya gibi eyaletlerdeki Amerikan temel haklarının kaybedilmesi ve çeşitli Arap devletleriyle olan Sovyet antlaşması ve temel düzenlemelerinin paralel gelişimi nedeniyle Kıbrıs'ın stratejik önemi artmıştır. Bu bağlamda İngiliz Egemen Üs Bölgeleri, Amerikan ulusal güvenlik planlayıcıları için büyük önem kazanmıştır.¹⁶⁴ Dolayısıyla, bu tür stratejik düşüncelerin kalbinde yatan istikrarlı ve barışçıl bir Kıbrıs'ın aciliyeti, Amerika'nın Kıbrıs politikalarını şekillendirmiştir. 1964'te ABD'nin tercih ettiği çözümü uygulamak için Acheson gibi arabulucu ve NATO'yu kullanırken, 1965'ten sonra yük Yunanistan ve Türkiye'nin omuzlarına bırakılmıştır.

Kıbrıs krizini anlamak ve Amerika'nın politikasını anlamlandırmak açısından 1967-1974 döneminde Yunanistan'la olan ilişkilerine de bakmak gerekmektedir. Ayrıca Amerika'nın Kıbrıs üzerinde nihai amacı olan "çifte enosis" veya adanın taksimi konusuna da değinilmelidir. Makarios'un bağımsız Kıbrıs amacı Amerika'nın NATO'ya entegre ve her iki müttefik de tatmin eden hedefinin önünde en büyük engel olarak algılanmıştır. Bu bağlamda Türkiye'nin müdahale kararına olan tepkisi

¹⁶⁴ Andreas Constandinos, "Britain, America and the Sovereign Base Areas from 1960-1978" *The Cyprus Review*, C. 21, S. 2 (2009): 13.

veya müdahale sürecinde izlediği bekle-gör politikası daha anlamlı olmaktadır. Albaylar Cuntası ile uluslararası alanda yalnız kalan ve desteğini yitiren Yunanistan bu süreçte Amerika ile olan ilişkilerinde taviz veren tarafta yer almıştır. Unutulmamalıdır ki Amerika'nın yardım politikası sadece yardım amacıyla değil kendi ulusal çıkarlarına ulaşmasında da önemli bir araçtır. Yunanistan, Amerika'nın kendine verdiği desteğin sürekliliği için Yunan toprakları üzerinde, askerî üs imkânı da tanımaktadır. Amerika 1967-1974 döneminde, Pire limanındaki Altıncı filo üssü gibi Yunanistan'da bulunan birçok hava ve deniz üssünden sınırsız şekilde yararlanma imkânı bulmuştur.¹⁶⁵ Yunanistan toprakları ABD'nin NATO stratejisiyle bağlı olarak Arap-İsrail çatışması çerçevesinde kullanılması ve ikmal maddelerini depolama ve dağıtım açısından uygun hale gelmiştir. Yunanistan, Amerikan donanmasının doldurma-boşaltma ve tamirat için kullandığı önemli bir merkez ve kriz durumlarında Orta Doğu'dan getirilecek Amerikan vatandaşlarının barındırılacağı önemli bir sığınak halini almıştır.¹⁶⁶ Yunanistan'ın bu tutumu Doğu Akdeniz'de NATO ve Amerikan stratejileri için büyük bir kolaylık sağlamıştır. Yunan toprakları, limanları ve hava sahası her zaman Amerika'nın kullanımına açık bir hal almıştır.

14 Temmuz 1974 tarihinde Kıbrıs Adası'nda Yunanistan destekli kadrolar tarafından gerçekleştirilen darbe hem Türkiye hem de Amerika için nihai hedef olan çifte enosis ve taksim yolunu açmıştır. Türkiye, adada anayasal düzenin yıkılması, 1960 antlaşmalarının çiğnenmesi olarak değerlendirilmiş, darbenin üstü kapalı bir enosis olduğunu vurgulayarak, gayri meşru yeni iradeyi tanımadığını ve garantör devlet olarak durumun bir an önce önlenmesi kararını ilan etmiştir. 18 ve 19 Temmuz günlerinde, İngiltere ve ABD ile sorunu barışçıl yollarla çözmek amacıyla diplomatik temaslarda bulunmuştur. Ancak Yunanistan Ada'dan darbeci Nikos Sampson'u çıkarmaya yanaşmamış, Makarios'un adadaki görevine geri gönderilmesini kabul etmemiştir. Bu durum Ankara'nın müdahale kararı için elindeki kozları güçlendirmiştir. Türkiye Garanti Antlaşmasına dayanarak yükümlülüklerini yerine getirmek üzere müdahale yetkisini kullanmaya mecbur kalmıştır. Yunanistan'ın Makarios'u reddetmesi bahanesini kullanmayı amaçlamıştır diyebiliriz. Ege

¹⁶⁵ Güney, *a.g.m.*,33.

¹⁶⁶ Nasuh Uslu, *Türk-Amerikan İlişkilerinde Kıbrıs* (Ankara: 21. Yüzyıl Yayınları, 2000), 236.

Denizi'nde petrol arama hakları yüzünden Türkiye-Yunanistan arasında ortaya çıkan gerginlik, Kıbrıs'a Yunan Cuntası'nın darbe girişimiyle savaş boyutuna evrilmiştir.

Türkiye'nin siyaseti, Türklerin Kıbrıs'ı işgalini önleyen ünlü 1964 Johnson Mektubu'nun ardından SSCB'yle ve diğer ülkelerle çok yönlü ilişkiler geliştirmek üzere yenilenmiştir. Askerî açıdan müdahale odaklı gerçekleştirilen tatbikatlarla ve envantere giren yeni silahlarla ordu güçlendirilmiştir. Türk ordusu kara, deniz ve hava yoluyla başarılı bir askerî harekâtı gerçekleştirmek için gereken tüm imkanlara sahip konuma gelmiştir. Ayrıca İsmet İnönü (1963-64) ve Süleyman Demirel'in (1967) askerî risk alma konusunda çok isteksiz olmalarının aksine 1974'te Bülent Ecevit'in çok daha iddialı olması da harekât kararı üzerinde oldukça etkili bir unsurdur. 1964 ve 1967'nin aksine bu kez müdahale için gerekli tüm koşullar hazırdır.¹⁶⁷

Aslına bakılırsa daha önceki girişimlerden ötürü Türkiye'nin adaya müdahale kararının yine engelleneceği görüşü hakimdir. Yunanistan'daki Cunta'nın ABD'nin Türkiye'nin Kıbrıs'a asker çıkarmasına asla müsaade etmeyeceğine tam olarak inanmış görünmesinin temel sebebi Amerika ile arasında oluşan karşılıklı bağımlılıktan kaynaklanmaktadır. Yunanistan'ın Amerikan donanmasının kullanılmasına yeni tesisler vermesi, yedi tane önemli askerî üssün Yunanistan'daki Amerikan personeli tarafından kullanımı ve Atina'daki Amerikan büyükelçisinin aşırı derecede Yunan yanlısı görünmesi Yunan Cuntası'nın ne olursa olsun Amerikan yönetimi Yunanistan'ı kızdırmayacağı ve kaybetmek istemeyeceği ve bu yüzden böyle bir sonuca yol açacak olan Türkiye'nin Kıbrıs'a askerî müdahalesine engel olacağına inanmıştır.¹⁶⁸ Fakat Yunan Cuntası'nın atladığı bir nokta vardır, Türkiye'de bulunan askerî üslerin de Türk-Amerikan ilişkilerinde benzer bir bağlılık durumu meydana getirmiştir. Ayrıca 1964 Krizinde Amerika Yunanistan yerine Türkiye'yi baskı altına almıştır. Karpat'a göre Türkiye'nin anlaşma hakları çerçevesinde müdahale etmesini önlemek, Türklerin tamamen ABD ve NATO aleyhine dönmesine neden olacaktır. Türkiye stratejik açıdan oldukça önemli noktaları elinde bulundurmakta ve Suriye ile Irak'ın yanında Sovyetler Birliği ile çok uzun ortak sınırlara sahiptir. Türkiye'nin Sovyet Bloku'na yönelmesi yolundaki en

¹⁶⁷ Vassilis Fouskas, "Uncomfortable Questions: Cyprus, October 1973-August 1974" *Contemporary European History*, C.21, S.2 (2005): 48.

¹⁶⁸ Fouskas, *a.g.m.*, 50.

küçük bir hareketi, Doğu Akdeniz'deki kuvvet dengesini çok dramatik şekilde değiştirecektir. Türk-Amerikan ilişkilerinin Haşhaş ekimi konusundaki anlaşmazlık nedeniyle gerginleşmiş olması ise durumu daha hassas bir noktaya getirmiştir. Kıbrıs sorunda da Amerika Türk yöneticiler üzerinde baskı uygulama yoluna giderlerse ilişkilerin kopma noktasına gelme ihtimali vardır.¹⁶⁹

Ayrıca Amerika'nın tutumundan ziyade Amerikan Dışişleri Bakanının Avrupa işlerinden sorumlu yardımcısı Arthur Hartman'a göre, "Türk yetkililer kendisine 1964 Johnson mektubunun Amerika'nın tavsiyesini dinledikleri son olay olduğunu söylemiştir. Yani Türkiye bir daha ABD'nin isteği doğrultusunda hareket etmeyecektir. Amerikan yetkilileri de bu durumu kabullenmek zorunda kalmışlardır."¹⁷⁰

Amerika'nın Türkiye'nin davranışları üzerinde etkisiz kalmasını ve Türkiye'nin karar alırken ABD'den bu kadar bağımsız hareket etmesini 1974 yılında hâkim olan yumuşama havasıyla da açıklayabiliriz. 1974 yılının şartlarında bu olmazsa başkası olur durumu söz konusu olmamış Amerika'nın elinde yalnızca yardım kozu kalmıştır. Buna karşılık da Türk tarafı Amerikan üslerinin kapatılması kozunu oynayabilirdi ki geçen süreçte durumun tam da böyle seyrettiği görülmüştür. Bu yüzden 1964 ve 1967 krizlerinde etkili olan Amerikan baskılarının Türkler üzerinde 1974 Krizinde de etkili olacağını iddia etmek pek mantıklı görünmemektedir. Bu durumun sadece Türkiye ile ilişkilerde söz konusu olamaması ise Amerika'yı Kıbrıs politikasında daha da sıkıntıya sokmaktadır. Soğuk Savaş süreci boyunca Amerika için benzer stratejik öneme sahip ve benzer yardımları almış iki NATO ülkesinin karşı karşıya gelmesinde, ABD'nin taraf tutması halinde krizin derinleşme ihtimali vardır. Amerikan başkanının Kıbrıs kriziyle ilgilenmek üzere oluşturduğu ve Kissenger tarafından yönetilen Washington Özel Hareket Grubu darbenin ilk gününden itibaren şu sonuca ulaşmıştır: ABD Yunanistan'daki hava ve deniz üslerine aşırı derecede bağımlıydı, bu yüzden şu anki Yunan hükümeti ya da gelecekte kurulacak Yunan hükümetleri nezdinde bu üsleri tehlikeye düşürecek

¹⁶⁹ Kemal H. Karpat, "War on Cyprus: the Tragedy of Enosis", Kemal H. Karpat(der.), *Turkey's Foreign Policy in Transition 1950-1974*, (Leiden: Netherlands:E.J. Brill, 1975), 199.

¹⁷⁰ Clement Dodd, *The History and Politics of the Cyprus Conflict* (New York: Springer,2010), 115.

hiçbir girişimde bulunmayacaktır.¹⁷¹ Bazı araştırmalara göre Amerikan'ın desteğiyle yönetime gelen Albaylar Cuntası'nın, yine Amerikan desteğiyle böyle bir müdahalede bulunduğunu belirtmiş bu durumun Kıbrıs sorunun çözümü için adanın taksim tezine zemin hazırladığı savunulmuştur. Kıbrıs'taki darbe Türkiye'ye adayı işgal etmek ve bölmek için mükemmel bir bahane sunmuş, Kıbrıs bağımsız kararlar alamayan zayıf bir merkezi hükümetin yerine ikiye bölünerek NATO'ya entegre hale getirilmiştir.

Sonuçta, Britanya'nın Kıbrıs'ta en azından 1940'ların sonlarından, 1950'lerin başından beri izlediği politika buydu: Böl ve yönet. Bu bağlamda, Türkiye'nin Kıbrıs'ı bölme stratejisi, Birleşik Devletler ve Amerika'nın vizyonuna, tamamen milliyetçi enosis planlarının veya Makarios'un bağlantısız ve bağımsız bir Kıbrıs stratejisinin yapamayacağı şekilde oldukça uygundur.¹⁷²

Ayrıca 1967 ve 1973 krizleri arasındaki en önemli niteliksel fark, şüphesiz Arap-İsrail Savaşı sırasında uygulanan petrol ambargosu ve Akdeniz üzerindeki etkisidir. Yunan, Türk, İngiliz ve Kıbrıs hükümetlerinin ABD'nin Kıbrıs'ı ve Doğu Akdeniz bölgesini İsrail'i desteklemek için entegre askerî bir şekilde kullanmasına izin vermeyi reddetmesi, ABD'nin soğuk savaş caydırıcılık hatlarında kargaşaya neden olmuştur. Coufoudakis'in de belirttiği gibi, Süveyş kanalının yeniden kullanıma açılma ihtimali, Sovyetler Birliği'nin Akdeniz'de artan varlığı, petrol taşıma yollarının güvenlik ihtiyacı ve bölgedeki enerji kaynaklarının korunması zorunluluğu gibi faktörler Amerika'nın duygusal davranarak herhangi bir müttefiki kızdırması, çıkarlarını tehlikeye atmak anlamına geleceğinden pek mantıklı bir hareket olmayacaktır.¹⁷³ Ayrıca Evriviades'in araştırmalarına göre Türkiye'nin 1973 sonbaharından itibaren Yunanistan'ın Thassos Adası yakınlarında petrol bulduğu iddiaları Ege'ye yönelik taleplerini arttırmış Türkiye'nin kıta sahanlığını reddetmesi Ege'nin neredeyse yarısını kendisine ait olduğunu iddia etmesi Akdeniz'deki gerilimi arttırmıştır.¹⁷⁴

¹⁷¹ Jan Asmussen, *Diplomacy and Conflict During the 1974 Crisis: Cyprus at War* (New York: I.B. Tauris, 2008): 31.

¹⁷² Fouskas, *a.g.m.*, 57.

¹⁷³ Coufoudakis, *a.g.m.*, 260.

¹⁷⁴ Fouskas, *a.g.m.*, 50.

Dikkat çekilmesi gereken diğer bir konu ise soğuk savaş sırasında ABD dış politikasının en temel hedeflerinden birinin İsrail'in savunması olması konusudur. Yunan, Türk, İngiliz ve Kıbrıs hükümetlerinin ABD'nin Kıbrıs'ı ve Doğu Akdeniz bölgesini İsrail'i desteklemek için entegre askerî bir şekilde kullanmasına izin vermeyi reddetmesi, ABD'nin soğuk savaş caydırıcılık hatlarında kargaşaya neden olmuştur. Tüm bunların yanında Kıbrıs Krizi Amerikan hükümetinin takip ettiği üs ve yardım politikasının sonucunda, üs tesis edilen ve yardım sağlanan ülke üçüncü bir ülkeye karşı düşmanca bir eyleme giriştiğinde, krizin yönetim ve çözüm sürecinde Amerikan liderleri kendi politikalarının mahkûmu olmuşlardır.

19 Ağustos 1974 günü Ankara'da düzenlediği basın toplantısında Türkiye Başbakanı Bülent Ecevit, Amerika'nın kriz boyunca takındığı tutumu övmüştür. Ecevit, Amerikan yönetiminin sorunu objektif bir şekilde değerlendirdiğini, herhangi bir tarafı tutmaktan uzak durduğunu ve sorunun tarafları üzerinde baskı uygulamak yoluna gitmediğini söylemiştir. Başbakan Ecevit, Washington'un hem itidal hem de sorumluluk duygusu ile hareket ettiğini ifade etmiştir. Demecinde ayrıca bu yüzden Türk kamuoyu Amerika ile Türkiye arasında daha yakın iş birliği ve dostluktan yana bir tutum takındığını belirtmiştir.¹⁷⁵

4.3. Kıbrıs Barış Harekâtı'nda Askerî Güç Unsurlarının Kullanımı ve Silah Ambargosu

Türkiye'nin 1974 Harekâtı ile gerçekleştirdiği fiili durum, adada Türk halkının korunması ve güvenliğini sağlanmasının yanında aslında 1950'lerden beri sadece Türkiye değil, ABD ve İngiltere tarafından da açıkça olmasa da benimsenen ve destelenen taksim tezinin uygulamasıdır. Tek fark on yıl önce öngörülenden daha geniş bir bölümün Türk kontrolüne geçmesi olmuştur.¹⁷⁶ Kıbrıs'ın bir dış politika sorunu olarak Türkiye'nin gündemine girmesi, 1970'lere gelindiğinde, ulusallaşarak iç politikada sürekli olarak tartışılması, Türk-Amerikan ilişkilerinin sınırlarının belirlenmesi açısından iyi bir çalışma alanı sunmuştur. Sorunun çözümü için hem askerî hem de siyasi açıdan kararlı bir tutum sergilenmeye çalışılmıştır. Birçok kez engellenen müdahale girişimlerinin sonuç ve çıktıları iyi değerlendirildiğinde, askerî

¹⁷⁵ Karpat, *a.g.e.*, 201.

¹⁷⁶ Bostanoğlu, *a.g.e.*, 492.

bir güçle desteklenmeyen siyasi kararların uluslararası arenada askerî ve siyasi yeteneklere dair şüphe oluşturduğu gözlemlenebilmektedir. Oluşan bu şüphe ortamının avantajı ise Türkiye'nin 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı hazırlıklarını gizleme ihtiyacı duymaması, müdahalenin beklenmeyen bir harekât olarak algılanmasıdır diyebiliriz. Yunanistan dahil çoğu ülke Türkiye'nin adaya müdahale etme ihtimalini ya da başka bir deyişle Amerika'nın böyle bir müdahaleye izin verme olasılığına ihtimal vermemektedir.

Geçen on yıllık süreçte Türkiye'nin dış politika aracı olarak askerî güce olan ihtiyacı siyasi otoriteler tarafından iyi analiz edilmiş ve ordu bu amaç doğrultusunda teçhiz edilmiştir. 1967 Krizinin ardından 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı konusunda Türk Silahlı Kuvvetleri üzerine düşen sorumluluğu yerine getirmek için tüm imkanlarını seferber etmiştir. Adaya müdahale için gerekli askerî donanımın ardından kararlı bir siyasi otorite Bülent Ecevit ile tamamlanmıştır. Hükümetin Kıbrıs konusunda millî bir konu olması gerekçesiyle meclisin hemfikir duruşu, ordunun hazır olması ve uluslararası sistemdeki yumuşama, risk almaya yatkın olan Bülent Ecevit'in Kıbrıs sorunun çözümünde askerî unsurları kullanma girişimini kolaylaştıran etkenler arasındadır. Her ne kadar hareket için hava, kara, deniz unsurları hazır vaziyette olsa da uygulamada yaşanan teknik aksaklıklara rağmen Kıbrıs'a barış götürmek için gerçekleştirilen 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı Türkiye'nin uluslararası çıkarları doğrultusunda askerî unsurlarını kullanma yeteneğini ve iradesini kullandığı ilk vaka olarak ele alınabilir.

Askerî güç unsurlarının oluşturulması için Türkiye 1967'den sonra yoğun çaba içerisine girmiştir. Silah teknolojisi ve konvansiyonel güç konularında diğer teknolojik gelişmelere nazaran daha az gelişme kaydedilmesi, elektronik harp ve güdümlü silah teknolojilerinin ancak 1973 Arap-İsrail Savaşları gibi geç bir tarihte kullanılması, TSK'nın envanter açısından Kore harbinden kalma silah ve donanımlarla müdahale bulunmasının sebepleri arasında sayılabilir. Silah teknolojilerinde bir dönüşümün olduğu esnada müdahale sonucunda uygulanan silah ambargosu TSK'nın bu konularda sıçrama yapmasının da önüne geçmiştir. Bu açığı dönemin şartları düşünüldüğünde mevcut hava ve deniz kuvvetleriyle kapattığımız söylenebilir.

Türkiye'nin adaya müdahalesi amfibi bir harekât çerçevesinde gerçekleştirilmiş olup bu amfibi kuvvet, denizaşırı güç uygulamasına imkân sağlamıştır. Deniz harekât çeşitlerinden biri olan amfibi harekât, kara kuvvetleri ve hava kuvvetleri ile koordineli bir harekât çeşididir. Amfibi harekât kıyıya hücumla sona ermemekte, amfibi görev kuvvetinin görevi çıkarma kuvvetinin kıyıya çıkması ve orada tutunarak görevi devralmaya hazır hale gelmesiyle sona ermektedir. Türkiye'nin 1974 Harekâtı'nda gerçekleştirdiği Yıldız 70 Atma 4 operasyonu Kıbrıs'a amfibi, paraşüt ve havadan (helikopter) saldırıları içeren üç kollu bir operasyondur.¹⁷⁷

Ulusal sorunların NATO ittifakı çerçevesinde çözülememesi Türk Deniz Kuvvetleri'ni Kıbrıs'a yönelik denizaşırı harekât için gerekli olan gemilerin inşa edilmesi ve birliklerin kurulması, çok sayıda çıkarma aracının temin edilmesini bir zorunluluk halinde getirmiştir. Bu maksatla, öncelikle Donanma Cemiyeti kurulmuş ve Türk ulusundan maddi yardım toplanmaya başlanmıştır. Türkiye, Kıbrıs'ta gelecekteki olası durumlarda askerî yetenekler geliştirmek için yerli bir çıkarma gemisi inşa programı başlatarak Çıkarma Gemileri Komutanlığı'nı 1965 yılında Marmara Denizi, Gölcük bölgesinde faaliyete geçirmiştir. Deniz kuvvetlerini geliştirmek amacıyla 1968'de 1'inci Amfibi Deniz Piyade Taburu Gölcükte kurulmuş, tabur, yurt içi ve yurt dışında birçok millî ve NATO tatbikatlarına katılmış, harekât konusunda deneyimini artırmıştır.¹⁷⁸ Ayrıca, 1973'te Türk Donanması, Haziran 1973'te Amerika Birleşik Devletleri'nden hizmet dışı bırakılmış bir Tank Çıkarma Gemisi almış, bu özel araç, Türkiye'nin amfibi yeteneklerine oldukça katkıda bulunmuştur.¹⁷⁹ 1970'li yılların başlarında, Türk Deniz Kuvvetlerine uzun menzilli güdümlü mermilerle teçhiz edilmiş hücumbotların kazandırılması maksadıyla çalışmalar başlatılmış ve bu çalışmaların sonuçları 1973 yılında alınmıştır.¹⁸⁰

Türk Ordusu'nun ateş gücü ve hareketliliği, Küba Füze Krizi'nden sonra NATO esnek karşılık stratejisi dahilinde Amerikan M48 Patton ana muharebe tankları ve

¹⁷⁷ Serhat Güvenç, Mesut Uyar, "Against All Odds Turkish Amphibious Operation in Cyprus, 20–23 July 1974", *On Contested Shores: The Evolving Role of Amphibious Operations in The History of Warfare*, ed. Timothy Heck, B. A. Friedmann (Virginia: Marine Corps University Press, 2020), 297.

¹⁷⁸ Hüsnü Özlü, "II. Dünya Savaşından Günümüze Türkiye'de Savunma Sanayi'nin Gelişimi (1939-1990)" (Doktora Tezi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2006), 106.

¹⁷⁹ Güvenç, Uyar, *a.g.m.*, 295.

¹⁸⁰ Gülay G. Şenesen, "Türk Silahlı Kuvvetlerinin Modernizasyon Programı: 20. Yıla Doğru Bir Değerlendirme", *XX. Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi*, ed. Faruk Sönmezoğlu (İstanbul: Der Yayınları, 2016), 279.

M113 zırhlı personel taşıyıcılar ile zaten iyileşmiş durumdadır. Kıbrıs müdahalesi için 1966 gibi erken bir tarihte kurulan Adana'da 6. Kolordu ise eninde sonunda Kıbrıs'a bir müdahale olacağının kanıtı niteliğindedir. Ayrıca 1970 yılında üç taburlu Komando Tugayı, 1971 yılında dört taburlu ve bir sahra topçu bataryasından oluşan Hava İndirme Tugayı, 1973'te ise iki taburlu Amfibi Deniz Piyade Alayı, Kıbrıs'taki askerî harekâta öncülük etmek için faaliyete geçirilmiştir.¹⁸¹

Kara Kuvvetleri elindeki helikopter sayısı da bin kişilik piyade taburunu tüm silah ve personeliyle bir yerden alıp uzak bir diğer yere taşıyabilecek sayıya ulaşmıştır.¹⁸² Kısacası, Türk Silahlı Kuvvetleri 1964 ve 1967 olaylarından gerekli dersleri almış ve her bakımdan bir denizaşırı harekât için hazır hale gelmiştir diyebiliriz. 1963'te Kıbrıs'a müdahale için birliği olmayan, 1967'de ise kısıtlı imkân kabiliyeti bulunan Türk Silahlı Kuvvetleri, 1974 yılında; bir taburu helikopterle taşıyabilecek, iki taburu paraşütle atabilecek, dört taburu tank ve topla birlikte tek seferde denizden çıkarabilecek duruma gelmiştir.¹⁸³

Tüm bu imkânlar dahilinde Kıbrıs'ta gerçekleşen darbe müdahale için haklı bir zemin oluşturmuştur. Başbakan Ecevit'in Ada'da Türk Toplumuna denize çıkış verecek, kuvvet dengesini sağlayacak bir köprübaşının tutulmasını amaçlamış, köprübaşı tutmuş bir Türk gücünün, Rumları etkileyici bir güç olacağına inanmıştır. Plan, Rumların tutumuna göre hareket edilecek iki safhalı bir operasyondur. Çıkılıp durulacak, siyasi seçenekler değerlendirilecek ve sonuca göre ikinci harekât yapılacaktır. Bu noktada şüphesiz bekleme aşamasında Amerika'nın ve Sovyetlerin tutumu değerlendirilecektir.

Akdeniz'de deniz ve hava üstünlüğü Türkiye'de, Ege Denizi'nde ise inisiyatif Yunanistan'dadır. Ne olarsa Ege'de olacaktı. Bundan dolayı Deniz Kuvvetleri'ni oluşturan ana kuvvetin yüzde yetmişten fazlası Ege'de bırakılmış, deniz gücünün küçük bir kısmı Kıbrıs'a kaydırılmıştır.¹⁸⁴

Türkiye, 20 Temmuz günün ilk ışıklarıyla garantörlük haklarına dayanarak Kıbrıs Barış Harekâtı'nın ilk ayağını başlatmıştır. İki gün sonra ateşkes ilan edildiğinde adanın Girne'den başkent Lefkoşa'ya olan kısmı Türk kontrolüne geçmiş

¹⁸¹ Güvenç, Uyar, *Against All Odds*, 297.

¹⁸² Salim Karaman, "Kıbrıs Sorunu Kapsamında, 1960-1974 Yılları Arasında Uygulanan Türk Deniz Kuvvetleri Geliştirme Stratejisinin Kıbrıs Barış Harekâtına Katkısı" (Yüksek Lisans Tezi, Gebze İleri Teknoloji Enstitüsü, 2012), 89.

¹⁸³ Hamza Eroğlu, *Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Kıbrıs Barış Harekâtı* (Ankara: Emel Matbaacılık Sanayi, 1975), 121.

¹⁸⁴ Mütercimler, *a.g.e.*, 279-281.

durumdadır. Ateşkes, Başbakan Ecevit tarafından bir basın toplantısıyla dünyaya duyurulmuş, Ecevit, Türkiye'nin askerî varlığı geri döndürülemez bir şekilde adaya yerleştiğini açıklamıştır. Türkiye'nin ateşkes kararında Kissenger'ın etkisi olduğunu savunan Dodd, Kissenger'ın Yunanistan'ı askerî ve ekonomik yardımı kesmekle tehdit ettiğini ve bu durumun Türkiye'yi de kapsayacak şekilde genişletilmesi yönünde görüşlerin taraflara bildirildiğini yazmıştır.¹⁸⁵

Bu süreçte Türkiye'nin Kıbrıs müdahalesi sonrası Atina'daki Cunta rejimi yönetimi sivillere devretmek zorunda kalmıştır. Birinci müdahale sonrası Türklerin yaşadığı bölgelerin çok büyük bir kısmının Rumların işgal alanında kalması, birçok Kıbrıslı Türk'ün silahlı grupların saldırıları karşısında savunmasız durumda bırakmış, Türk birlikleri saldırıya açık bir alana sıkışmış kalmıştır. Türkiye 09 Ağustos'ta Cenevre'de başlayacak barış görüşmelerinde acil bir siyasal sonuca ulaşmayı, aksi durumda ikinci askerî harekâta geçmeyi planlamıştır.¹⁸⁶ Görüşmelerde Yunan tarafı 1960 anayasasına dönüşü, Türk tarafı ise taksim tezini savunmuştur. Cenevre'de siyasal bir çözüm bulunamayan Kıbrıs'a Türk tarafı Ağustos'ta ikinci müdahaleyi gerçekleştirmiştir.

Türkiye'nin ilk müdahaleden farklı olarak Kıbrıs'ta gerçekleştirdiği ikinci askerî müdahale Amerikan yönetimi ve Kongre tarafından ağır eleştirilere maruz kalmıştır. Ateşkes ilan edilene kadar adanın %36'sı Türk kontrolüne geçmiş, söz konusu bölgelerin güvenliği Türk toplumu için tesis edilmiştir.¹⁸⁷ 1974 harekâtının ikinci aşamasının başlatılması sonucunda Amerika'nın pasif tutumundan dolayı Yunanistan NATO'nun askerî kanadından ayrılmıştır.

Türkiye'nin İkinci Kıbrıs Barış Harekâtı'nı başlatması, ABD ve uluslararası kamuoyu tarafından endişe içinde takip edilmiştir. Silahlı kuvvetlerin ilerlemeye devam ederek adanın yaklaşık üçte birini hâkimiyet altına alması, adanın tamamını ele geçirebileceği korkusunu yaratmış, Yunanistan'ın NATO'dan çıkması iki ülke arasında çıkabilecek bir savaş olasılığını arttırmıştır. Türkiye'nin adanın tamamını ele geçirmesinin sonucu Orta Doğu' da stratejik hedeflerin tehlikeye düşmesine, olası bir Türkiye-Yunanistan savaşı ise NATO'nun Sovyetler karşısında zafiyet göstermesine sebep olacağından ABD dolayısıyla da NATO ülkeleri İkinci Barış

¹⁸⁵ Dodd, 116-117.

¹⁸⁶ Sönmezoğlu, *Soğuk Savaş*, 53-55.

¹⁸⁷ Asmussen, *a.g.e.*, 67.

Harekâtı'nı işgal olarak değerlendirmişlerdir.¹⁸⁸ Harekâtın ardından Amerika, Kongre üzerinde etkin olan Yunan lobisinin de etkisiyle Türkiye'ye 05 Şubat 1975'te yürürlüğe konulan silah ambargosunu başlatmıştır.¹⁸⁹ 05 Şubat 1975 sabahı ABD Savunma Bakanlığı, yaptığı bir açıklamayla Türkiye'ye gitmek üzere cephane, bomba, askerî araç parçaları ile yüklü dört geminin geri dönmesi veya başka limanlara gitmeleri için emir verildiğini açıklamıştır. Ayrıca 1974 Temmuz ayından beri Türkiye'ye verilmekte olan Fantom tipi F-4 uçaklarının da gönderilmesinin durdurulduğu bildirilmiştir.

Ambargo kararının alınarak uygulamaya konulması Türkiye-ABD ilişkilerinde Johnson Mektubu krizinden sonra ikinci büyük krizin yaşanmasına sebep olmuştur. Bir bakıma mektupla yapılan tehdit ambargoyla hayata geçirilmiştir diyebiliriz. Fakat ambargoya verilen tepki Amerika'nın üs ve yardım politikaları doğrultusunda köşeye sıkışmasına sebep olmuştur. Türkiye müdahale kararının ardından diplomatik alanda da askerî güç unsurlarını kullanmayı ihmal etmemiştir. Ayrıca Elektronik harp unsurlarının geliştirildiği bir dönemde NATO silahlarının Kıbrıs'ta Rumlara karşı kullanılmasıyla Amerika tarafından 1978'e kadar uygulanan ambargo Türkiye'nin artık bu konuda kendi kendine yetebilmesi gerektiğini açığa çıkarmıştır. Dış ilişkilerde yardımın beraberinde getirdiği sınırlandırma ve baskıdan kurtulmak ve silahların yenilenmesi için silah üretiminde kendi kendine yetebilmek önemli bir unsur olarak ön plana çıkmıştır. Türkiye NATO'da ABD'den sonra ikinci büyük orduya sahip olmakla övünmek yerine modern bir yerli silah sanayisine sahip olmayı dışa bağımlılığı azaltma yolunda önemli bir çözüm olarak görmeye başlamıştır.¹⁹⁰ Bu dönemde bu amaçla gerekli sermaye birikimi oluşturulmaya başlanmıştır. Ayrıca Türkiye'nin Kıbrıs Barış Harekâtı'nın başarılı bir şekilde tamamlaması ve ülkede artan genç nüfus, güçlü ve disiplinli ordu bölgede Türkiye-Yunanistan güç dengesini kendi lehine bozmaya başlamıştır. Bu doğrultuda silah ambargosu ABD'nin dengeyi yeniden sağlamak adına aldığı tedbirler arasında da değerlendirilebilir.

Bülent Ecevit alınan kararının yalnız Türkiye'nin güvenliğini değil aynı zamanda NATO'nun da güvenliğini olumsuz etkileyeceğini söylemiştir. Türkiye ve

¹⁸⁸ Bekir Dölkeş, "Kıbrıs Barış Harekâtı Sonrasında ABD'nin Uyguladığı Silah Ambargosu Ve Türk Savunma Sanayiine Etkileri", (Yüksek Lisans Tezi, Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Araştırma Enstitüsü, 2014), 46.

¹⁸⁹ Nasuh Uslu, *Türk-Amerikan İlişkilerinde Kıbrıs* (Ankara: 21. Yüzyıl Yayınları, 2000), s.93.

¹⁹⁰ Şenesen, *Türk Silahlı Kuvvetlerinin*, 273.

NATO'nun güvenlik sorunlarını yeni baştan ele alması ihtiyacının ortaya çıktığını vurgulamıştır.¹⁹¹

Türkiye Kıbrıs müdahalesinde dış politikada askerî güç unsurlarını Yunanistan'a karşı kullanırken, silah ambargosunda da askerî kapasite ve imkanlarının sağlamış olduğu avantajları Amerika'ya karşı kullanmayı tercih etmiştir. Türkiye, Ambargo kararına karşılık olarak 1975 tarihinde yapılan NATO Kış Tatbikatı'na katılmamış, 13 Şubat 1975'te Kıbrıs Türk Federe Devleti'nin kurulduğunu ilan etmiştir. Türkiye Türkiye-ABD Savunma İşbirliği Antlaşması'nı (SEİA) fesih ettiğini duyurulmuştur. Türkiye'nin bu tutumu Kıbrıs'ta haklılık iddialarını güçlendirmiş ve Amerika'nın izlemiş olduğu üs politikasında okları kendi lehine çevirmeyi başarmıştır. Böylece Türkiye'deki Amerikan üsleri Türkiye'nin kontrolü altına girmiş, tesislerdeki ABD bayrağı indirilerek Türk bayrağı çekilmiştir. Askerî yetenekler ile ülkenin sağlamış olduğu özgüven gevşek iki kutuplu sistemde Türkiye'nin kararları üzerindeki Amerikan etkisini kaldırmıştır. Türk yetkililer ambargoya karşı geliştirilen tedbirlerin NATO'dan çıkmak gibi bir politikanın ilk adımları olmadığı mesajını da özenle vermişlerdir. İncirlik üssü ile ilgili herhangi bir tedbir alınmaması da bu kapsamda düşünülmüştür.

Türkiye'nin ambargo kararına tepkileri sıralanacak olursa NATO'nun savunma komitesinin derhâl toplanması istenmiştir. Altıncı Filo'nun ziyaret programları iptal edilmiştir. Türkiye'de Yardım İçin Ortak ABD Askerî Kurulu'nda (JUSMMAT) görevli Amerikalı personelin ülkelerine gönderilmesi tartışılmaya başlanmıştır.¹⁹² Alınan bu tedbirlere ilave olarak Türkiye Dışişleri Bakanlığı tarafından ABD yardımlarının bir lütuf değil, NATO kapsamında yapılan yardımlaşma olduğu açıklanmıştır. Ayrıca bundan sonra hiçbir şartlı yardımın da kabul edilmeyeceği duyurulmuştur. Ambargonun devam ettirilmesi durumunda Türkiye'nin yanında NATO'nun güney kanadının güvenliğinin de zafiyete uğrayacağı ve stratejik seviyede olumsuz sonuçlar doğurabileceği vurgulanmıştır.¹⁹³

Türkiye'nin ambargo karşısında vermiş olduğu tepki ve uygulamaya koyduğu kararlar ABD tarafında karşılık bulmuştur. Türkiye'nin ılımlı bir tutum çerçevesinde Kıbrıs'ta asker azaltma kararı ve üsleri "kapatma" kararının yerine faaliyetlerini "durdurma kararı" alması, ABD ile ilişkilerde yumuşama döneminin başlamasında

¹⁹¹ Milliyet, 06 Şubat 1975.

¹⁹² a.g.t., 45.

¹⁹³ Hürriyet, 24 Şubat 1975.

etkili olmuş, bu sürecin sonucunda ise 1976 tarihinde Savunma ve İşbirliği Antlaşması (SEİA) imzalanmıştır.

Kıbrıs Barış Harekâtı'nın yaratmış olduğu etki (ki bence bu askerî gücün vermiş olduğu bir etki olarak değerlendirilmeli) blok çıkarlarını ulusal çıkarların önünde tutan anlayışı ortadan kaldırmıştır. Özellikle Sovyet ve Orta Doğu ülkeleriyle geliştirilen ilişkiler dış politikada çok yönlülüğe geçildiğinin göstergesi olmuştur. Ambargo yıllarında Amerika'nın ülke üzerindeki askerî etkisinin azalmasına karşılık Sovyetlerle kurulan ekonomik işbirliği ve dostluk ilişkilerinin geliştirilmesi, Türkiye'nin Doğu Bloku'na ve Bağlantısızlara yakın duruşu Amerika'nın tutumunu değiştirmesinde önemli etkenler arasındadır.

ABD'nin, Yunan lobisinden kaynaklanan baskılar sonucunda Türkiye'ye uyguladığı ambargo NATO'daki ittifak içi bütünlüğün bozulmasına ve ABD'nin Kıbrıs'ta barışı sağlama yeteneğini sınırlandırmasına da sebep olmuştur. ABD, Yunanistan ve Türkiye üzerindeki nüfuzunu kullanmış ve kısmen 1974'teki olayları engellemiş olsa da bundan sonraki süreçte ada üzerinde "yapıcı belirsizlik" politikasına geçmiş, adanın bölünmesi ile sonuçlanan bu durum modern Kıbrıs tarihindeki ikinci dönüm noktası olmuştur. ABD'nin 1974'te kriz arabuluculuğunun başarısızlığı, Kıbrıs sorununun bir karmaşa haline gelmesine büyük katkıda bulunmuştur.¹⁹⁴

Sonuç olarak, bu süreçte karar alıcıların askerî güç unsurlarına güvenerek almış olduğu siyasi kararların uzun vadede de olsa kendi çıkarları doğrultusunda sonuçlandığını söyleyebiliriz. Türkiye askerî gücün unsuru olarak askerî unsurlarını ve tamamlayıcı unsurlardan olan jeopolitik konumunu Kıbrıs sorunun çözümünde etkili olarak kullanmış, aleyhine alınan kararları uluslararası sistemin yapısını iyi analiz ederek, güç dengesi çerçevesinde yine uzun vade de olsa lehine çevirmeyi başarmıştır. Ayrıca 1964'ten 1974'e gelinen süreçte uluslararası sistemin değişimi de göz önünde bulundurularak bakıldığında Türkiye'nin dış politika anlayışında askerî güç unsurlarını kullanmaya dair artan bir ivme yakalanmıştır. Kıbrıs Müdahalesi bu ivmenin incelenmesi açısından iyi bir alan yaratmıştır. Askerî yeterliliklerden ziyade karar alıcıların tutumlarının da ne kadar etkili olduğu anlaşılmıştır. Bu başlık altında Kıbrıs Barış Harekâtı'ndan ziyade dikkat etmemiz gereken durum üslerin kapatılması kararıdır. Amerika'nın üs politikasının Yunanistan'ın ardından Türkiye'de de

¹⁹⁴ Güney, *a.g.m.*, 34.

çıkmaza girmesi ve Türkiye'nin bu durumu ambargo karşısında etkili bir şekilde kullanması uluslararası güç dengesinin iyi analiz edildiği izlenimini vermiştir. 1980'lere gelindiğinde Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı, Vietnam'ın Kamboçya'yı işgal etmesi ve İran'daki İslam Devrimi, Türkiye'nin Amerika Birleşik Devletleri açısından askerî öneminin ve üslere olan ihtiyacın artmasıyla da iki ülkede arasındaki ilişkiler tekrar yoğunlaşmaya başlamıştır.¹⁹⁵ Yumuşamanın yerini gerginliğe bırakması Sovyetleri denetleme konusunda ileri bir karakol görevi gören Türkiye'nin askerî açıdan desteksiz bırakılarak zayıflaması göze alınamamıştır. Üsler bu süreçte Türkiye'nin Kıbrıs'ın güvenliğinin tesis edilmesinde Türkiye'ye dış politikada bir yaptırım gücü sağlamıştır.

¹⁹⁵ Sönmezoğlu, *a.g.e.*, 311.

5. SONUÇ

1960'lı yıllara kadar Batı ile bağların güçlendirilmeye çalışılması Stephan Walt'un iddia ettiği gibi Türkiye'nin bir dengeleme politikası yürüttüğünü bizlere göstermektedir. Bu strateji bağlamında Türkiye coğrafi olarak kendisine yakın olan süper gücü, yayılma alanının içinde olduğu için tehdit olarak algılamış, Cumhuriyetin ilanının ardından benimsenen batılılaşma politikası ve batıya entegre olma çabaları doğrultusunda ideolojik olarak yakınlık hissetmiş, Amerika'nın sağlamış olduğu yardımlarla ekonomide kalkınma sağlanmaya çalışılmıştır. Neticede Türkiye, Amerika ile kurduğu müttefiklik ilişkisi ile Soğuk Savaş koşullarında Sovyetleri dengelemeye çalışmıştır diyebiliriz. Yumuşamanın etkisiyle Sovyetlere doğru kayan çizgiyi ise müttefiklik ilişkisi askerî açıdan geliştirilemediği için peşine takılma stratejisi olarak değerlendirmek yanlış olur. Buradaki eksen kaymasını daha çok yine Walt'un dengelemede temel unsur olarak gördüğü "tehdit algısına" ve ölçüsüne bağlayabiliriz. Sovyet tehdidinin azalması Türkiye'nin Sovyetleri dengeleme politikasını esnetmiş, tehdit algısının azalması blok içi gevşemelere sebep olmuştur. Sovyetlerin dağılmasının ardından yine Walt'un da düşündüğü gibi savaş sürecinde dengeleme stratejisi doğrultusunda kurulan ittifak dağılmıştır. Böylece tezin tamamı incelendiğinde Türkiye'nin dengeleme politikası başarılı olmuştur diyebiliriz.

1964 ve 1967 yıllarında Kıbrıs konusunda yaşanan gelişmeler Türkiye'nin diplomasi yoluyla krizin çözüm aşamalarında son derece yalnız ve güçsüz olduğunu fark ettiği bir süreç olmuştur. Bu farkındalık ilerleyen süreçte birçok görece özerk kararın alınmasının önünü açmıştır. Soğuk Savaşı iki dönem şeklinde ele aldığım süreçte Türkiye'nin çıkar özdeşliği üzerine kurmuş olduğu NATO ve Amerika ilişkilerinin, sıkı iki kutuplu sistemde blok liderleriyle paralel olan tehdit ve çıkar algısı doğrultusunda yürüttüğü, gevşek iki kutuplu sistemde ise Kıbrıs Sorunu'nun ortaya çıkmasıyla çıkar ayrışması yaşadığı gözlemlenmiştir. Amerika'nın Kıbrıs konusundaki değişmez tavrına karşılık Türkiye, Kıbrıs'ı dış politikada ulusal bir sorun olarak ele almış, ulusal yollarla çözmeyi amaçlamıştır.

Kıbrıs'ın ABD açısından birincil önemi, bu ülkenin müttefikleri Türkiye ve Yunanistan'ı doğrudan çatışmanın içine çekebilecek bir potansiyele sahip olması ve adanın stratejik konumu ile ilgilidir. 1964-1974 dönemi Amerika Birleşik Devletleri,

NATO'nun güneydoğu kanadının zayıflaması ve Sovyetlerin olaya dahil olarak Kıbrıs'ın "Akdeniz'in Kübası" olacağı endişelerine sahiptir. Bu endişeler doğrultusunda Amerika'nın Kıbrıs politikasında iki önemli unsur söz konusudur. SSCB ve Bağlantısızlara yakın, sorunun NATO çerçevesinde çözülmesi önündeki tek engel olan Makarios ve giderek daha da önemli konuma gelen Ortadoğu'daki hakimiyet mücadelesinin lojistik ve istihbarat desteğini sağlayan adadaki İngiliz Üsleri. Amerika'nın ada üzerinden yürütmüş olduğu politikanın Türkiye'nin Kıbrıs politikasına aslında çok da ters düşmediği gözlemlenmiştir. Hatta sorunun Türkiye'nin müdahalesi sonucu nihayetinde taksim tezi ile çözülmesi yine bu düşüncüyü destekler niteliktedir. Kıbrıs konusunda Türkiye ile Amerika arasında yaşanan sorunlar düşünüldüğünde Amerika'nın arabulucu ve taraflar arasında yardımların sağladığı yaptırım gücü ile dengeleyici bir tutum sergilediği gözlemlenmiştir. Kıbrıs sorununda 1964 Krizi'nde yaptırım gücünü Türkiye üzerinde Johnson Mektubuyla, 1974 Kıbrıs Müdahalesi sırasında ise yaptırım gücünü Yunanistan üzerinde kullanmıştır. 1964 Johnson Mektubu ile Türkiye ikaz edilirken müdahale sonrası Türkiye'ye herhangi bir diplomatik ikaz ve geri bildirim yollanmamıştır. Fakat Yunanistan'a olası bir savaş ihtimali karşısında yardımların kesileceği yönünde ikazlar yapılmıştır. Bu açıdan bakıldığında Johnson Mektubu'nun hatalı üslubuna rağmen Türk dış politikasında olumlu yönde değişimler kaydedilmesinde etkisinin göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Ayrıca bazı kaynaklar Amerika'nın Johnson Mektubu'nu telafisi olarak Türkiye'nin adaya müdahale planlarında destek olduğunu kaydetmiştir. 1973'te NATO'nun Türkiye'de yapmış olduğu amfibi tatbikat, ordunun yardımlar kapsamında donatılmasına ek olarak, tank gemisi gibi amfibi harekâta uygun envanter sağlanması bu düşünceleri destekler niteliktedir.

Kıbrıs sorunu Amerika'nın üs politikası açısından çıkmaza girdiğinin de göstergesi olmuştur. Adada üç taraf ülkenin de dolaylı veya doğrudan üs bulunduruyor olması ve üs bulundurma karşılığında müttefiklerinin beklentilerini karşılayamaması veya Yunanistan ya da Türkiye arasında bir tercih yapma imkanına sahip olamaması konuyu daha çözülmez bir hale getirmiştir. 1970-1980 arası döneme ilişkin Amerika Birleşik Devletleri'nin üs politikası ve Türkiye'nin politikası Kıbrıs sorunu üzerinden değerlendirildiğinde Amerika için adanın Yunanistan veya Türkiye arasında paylaşılması veya tek bir devletin hakimiyet kurmasının bir önemi olmadığı

saptanmıştır. Adada bulunan İngiliz üs bölgesinin kullanımına engel olmayacak herhangi bir otorite Amerika için yeterli bir çözümdür. İngiliz üslerinin kirası konusunda Makarios'la çıkan anlaşmazlık sonucu Amerika'nın Kıbrıs konusuna müdahil olması bu minvalde yorumlanabilir. Ayrıca adada taksim gibi bir çözümle sorun çözüldüğünde bile Yunanistan ve Türkiye'nin NATO'ya üye olması sebebiyle ada üzerinde üslerin kullanımında sorun teşkil etmeyeceği düşünülerek kabul edilmiştir. Amerika'nın çevreleme politikasında Orta Doğu bölgesinin güvenliği için Yunanistan, Türkiye ve İran'ı birbirinin alternatifi olarak görmüştür. İran'da yaşanan sorunlar ve Türkiye ile yaşanan diplomatik gerilimin akabinde sadece Yunanistan'daki üsler üzerinde hareket kabiliyeti geliştirmiştir. Bu durum iki ülke arasındaki ilişkileri güçlendirirken Amerika'yı Yunanistan'daki üslere bağımlı hale getirmiştir. Kıbrıs müdahalesi sonrası sessizliğini koruması, Türkiye ve Yunanistan'ın üs politikası açısından neredeyse eşit konumda yer almasından kaynaklanmaktadır.

İkinci harekâttan sonra Türkiye'nin adada taksim ile ön görülen sınırı geçmesi endişe yaratmış, Yunanistan'ın NATO ittifakından ayrılması ise Akdeniz'de bir savaşın çıkma ihtimalini arttırmıştır. Gözlemlediğim kadarıyla alınan silah ambargosu kararı, Kongre'de etkin olan Yunan Lobisi'nin baskıları sonucu ve çözüm olarak ön gördüğü taksim tezinin sınırlarının geçilmesi üzerine alınmış bir karardır. Ayrıca bu kararın alınmasında Kıbrıs müdahalesinden önce Haşhaş ekimi konusunda yaşanan gerginliğin ve Türkiye'nin üslerin kullanımında çıkardığı zorlukların da etkili olduğu söylenebilir. Ambargoya karşılık üslerdeki faaliyetlerin durdurulma kararı, Türkiye'nin üsleri Amerika ile olan ittifak ilişkisinde bir yaptırım unsuru olarak kullanmaya başladığının en net göstergesidir. Tüm bunların yanında sorunun çözümünde Türk-Amerikan ilişkilerinde doğrudan üslerin kullanımını ve faaliyetini içeren Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması'nın imzalanması asıl sorunun müdahale değil, üsler üzerinde çıkan anlaşmazlıklardan kaynaklandığını ve bu anlaşmayla çözüldüğü izlenimi vermektedir. Türkiye ile karşılaştırıldığında Yunanistan'ın üsler konusu daha çok taviz vermektedir. Gerek rejim gerek yardımlara olan bağlılığı bunu o dönem için gerekli kılmıştır. Buna karşılık Türkiye kriz sonrası dönemlerde tepkisini üsler üzerinden göstermeyi bilmiştir. Bu saptama doğrultusunda; Türkiye'nin Johnson Mektubu sonrası süreçte dış politika davranışı incelendiğinde yumuşama döneminin de etkisiyle ulusal çıkarları ön planda tutan bir

dış politikaya yöneldiği söylenebilir. Kıbrıs jeopolitik konumu gereği oldukça değerli bir ada parçasıdır. Türkiye'nin Kıbrıs politikası incelendiğinde adanın bu konumunun değerinin farkında olduğu söylenebilir. Fakat bu farkındalığı sıkı ve gevşek iki kutuplu sistem özellikleri üzerinden iki ayrı şekilde incelemek daha doğru olacaktır. Kıbrıs'ın Türkiye'nin dikkatini İngiltere vasıtasıyla çektiği, sıkı iki kutuplu sistemin ilk dönemlerine denk gelen olaylar karşısında blok liderinin görüş ve tutumları doğrultusunda sorunun çözümünde etkin bir unsur olmaktan çok iş birliği ve barış yolunda çözümler arandığı gözlemlenmiştir. Bu noktada Kıbrıs'ın millî bir dava olmasında hükümetlerden çok toplumun etkisi olduğu söylenebilir. Küba Füze Krizi sonrasında Türkiye'de NATO ve ABD ile ilişkileri konusunda başlatılan tartışma, Kıbrıs Bunalımı sırasında her kesimde çok daha şiddetlenmiştir. 1960'dan sonra kamuoyunun sessiz çoğunluğu ve iç politikadaki istikrarsızlıklara rağmen Kıbrıs konusunda toplumun her kesiminin hemfikir olması, sorunun hükümet gündemine girmesinde etkili bir unsurdur. Ayrıca Kıbrıs konusunda son bölümde ele aldığımız askerî yetenekler kesinlikle göz ardı edilmemelidir. Politika yapıcılar özellikle dış politikayı belirlerken ülkenin güç unsurlarının ne kadarını barındırdığı ve bu gücün kullanılabilir durumda olup/olmadığını göz önünde bulundururlar. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından yaşanan ekonomik sıkıntılar, ordunun modernize edilme ihtiyacı ve teçhizat sıkıntısı Türkiye'nin bağımsız bir dış politika yürütmesini imkânsız hale getirmiştir. Bu süreçte Türkiye'nin iç politikada istikrarı sağlamak dışında herhangi bir amaç edinemediği saptanmıştır. Fakat imkân ve fırsat verildiğinde Kıbrıs Barış Harekâtı örneğinde görüleceği üzere dış politikada askerî güç unsurlarını başarılı şekilde kullanabilmektedir. Garantörlük hakkının gereği olarak müdahale kararının alındığının açıklanması güç unsurlarının kullanımını meşru bir zemine dayandırmış, ordunun müdahale yapacak güce ve kapasiteye kavuşturulması başarılı bir harekât gerçekleştirilmiştir.

Yardımlar, üsler ve silah ticareti üzerinden müttefiklik ilişkisi ele alındığında bu unsurların fayda ve zarar analizini yapmakta fayda olduğunu düşünüyorum. Askerî yardımlar yardımı sağlayan ve alan ülke arasında aslında tehdit ve güvenlik perspektifinden bir ilişki kurar. Sonuçta yardımın içeriğini kendi savunma politikamızda meydana gelen eksikliklerle dolduramıyoruz. Bu sebeple yardım yapılan unsurlar üzerinden kendimize bir savunma politikası belirlemek durumunda kalıyoruz. Bu durum yardım sağlayan ülkenin güvenlik ve tehdit algısını

bölüşmemizi ve politikalarımızı bu doğrultuda geliştirmemizi gerekli hale getirmektedir. Açıklanmaya çalışılan husus Türkiye üzerinden incelendiğinde II. Dünya Savaşı'nın ardından ordunun durumu göz önüne alındığında, sıkı iki kutuplu sistem döneminde Amerika ile ortak tehdit ve güvenlik kaygıları barındırmamızı açıklar niteliktedir. Bu süreçte orduda yaşanan doktrin değişikliği ve savunma odaklı bir envanterle donatılması ve eğitilmesi gibi hususlar karşısında saldırı veya harekât eğitimi verecek imkânın Türkiye'ye pek sağlanmadığı söylenebilir. NATO'nun strateji değişikliği ile konvansiyonel unsurların ön plana çıkması, yapılan tatbikatlar Türkiye'yi Kıbrıs müdahalesi için hazır hale getirmiştir. Üsler konusuna gelecek olursak, Türkiye'nin soğuk savaş sürecinde üslerde nükleer güç bulundurma'nın caydırıcı ve güvenli bir husus olduğu görüşü hakimdi, fakat Küba Füze Krizi'nin ardından üsler ülkenin doğrudan tehdit olarak algılanabileceğini göstermiştir. Ayrıca üslerde karar alma yetkisinde de sorunlar yaşanması, üslerin Amerika'nın ülkedeki ayak izleri olarak görülmeye başlamasında etkili bir unsurdur. Türkiye'ye ait yardımlardan önce ve hatta yardımlar sağlanırken bile bir üs politikasından bahsetmemiz pek mümkün değil fakat stratejik konumunun değerinin farkında bir müttefik olması sebebiyle üsleri bir yaptırım gücü veya amaçlarına ulaşmak için bir misilleme aracı olarak kullandığı saptanmıştır. Türkiye'deki üslerin Ortadoğu'da stratejik harekâtlar için kullanma girişimleri, kabul edilmese de Kıbrıs'ta Türkiye'ye bir üs teklif edilmesi üsler konusunda Türkiye'nin de artık bir politika geliştirmesi konusunda öncü unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. 1970-1980 sürecinde Türkiye'de Akdeniz güvenliğinin gündeme gelmesi, Kıbrıs'a atfedilen önemin artması, gaz ve petrol arama faaliyetlerine başlanması ve kıta sahanlığı gibi konuların dış politikada yer edinmesi Türkiye'nin ulusal çıkarları gereği dış politika geliştirmeye başladığının net örneklerindedir.

Sonuç itibarıyla sıkı iki kutuplu sistemde kurulan güvenlik odaklı ilişkilerin, gevşek iki kutuplu sistemde ortak tehdit algısının azalmasıyla, ulusal politikaların ön plana çıkması ve Türkiye'nin yardımlar aracılığıyla askerî güç unsurunu dış politikada uygulayacak konuma gelmesi iki ülke arasındaki ilişkilerin bağımlılıktan karşılıklı bağımlılığa doğru evirildiğini, topraklarında üs bulundurma'nın kar ve zarar analizinin iyi yapılması gerektiği, Türkiye'nin yaşanan krizler doğrultusunda askerî gücünün yanında üsler konusunda da politika geliştirmeye başladığı tespit edilmiştir.

Ayrıca Türkiye ile Amerika arasındaki ilişkilerin tesisinde, Türkiye'nin NATO'ya üye olmasında üslerin etkisi açıklanarak önemi ortaya koyulmuştur.

KAYNAKÇA

- "Potsdam Conference" *Encyclopedia Britannica*,
<https://www.britannica.com/event/Potsdam-Conference> [Erişim Tarihi:
01.06.2021].
- "Türkiye'deki Amerikan Üslerini ve Tesislerini Açıklıyoruz". *Ant Dergisi*. 12 Eylül 1967.
- Ahmad, Feroz. *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*. çev. Ahmet Fethi. İstanbul: Hil Yayıncılık, 2007.
- Akkaya, Erdal. Türk Ordusundaki Stratejik ve Doktriner Değişiklikler (1923- 1960). (Yüksek Lisans Tezi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2006).
- Aksoy, İlhan ve Yavuz Güler. *Türk-Amerikan İlişkilerinin Politik ve Ekonomik Boyutu*. Ankara: Gazi Kitabevi, 2010.
- Anderson, Perry. *Amerikan Dış Politikası ve Düşünürleri*. çev. Barış Baysal. Ankara: Nota Bene, 2015.
- Arı, Ahmet. "KKK/Akel belgelerinde Kendi Kaderini Tayin Hakkı ve Kıbrıs Türk Toplumuna İlişkin Kronolojik Değınmeler". *Kıbrıs Dün ve Bugün*. ed. Masis Kürkçügil. İstanbul: İthaki Yayınları, 2003: 180-193.
- Armaoğlu, Fahir. *Belgelerle Türk-Amerikan Munasebetleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991.
- Asmussen, Jan. *Diplomacy and Conflict During the 1974 Crisis: Cyprus at War*. New York: I.B. Tauris, 2008.
- Atabey, Figen. *Cumhuriyet Dönemi Türk Deniz Kuvvetleri*. Ankara: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Karargâh Basımevi, 2002.
- Ataöv, Türkkaya. *Amerika, NATO ve Türkiye*. İstanbul: İleri Yayınları, 2006.
- Avakov, Alexander V.. *Quality of Life, Balance of Power and Nuclear Weapons: A Statistical Yearbook for Statesmen and Citizens*. New York: Algora Publishing, 2011.
- Aydemir, Şevket S.. *İkinci Adam*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1976.
- Ayönü, Yusuf. Osmanlılardan Önce Rumelide Türkler (1305,1313). *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.XXI. S.2 (2006):17-33.
- Barlas, Dilek, Serhat Güvenç. *Türkiye'nin Akdeniz Siyaseti (1923- 1939) Orta Büyüklükte Devlet Diplomasisi ve Deniz Gücünün Sınırları*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2014.
- Birand, M. Ali. *30 Sıcak Gün*. İstanbul: Milliyet Yayınları, 1975.

- Black, Jeremy. *Savaş ve Dünya: Askerî Güç ve Dünyanın Kaderi 1450-2000*. Ankara: Dost Kitabevi, 1998.
- Bodur, Harun. *Kronolojik 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2013.
- Bolukbasi, Suha. "The Johnson Letter Revisited". *Middle Eastern Studies*. C.29. S.3 (1993): 505-525.
- Bostanoğlu, Burcu. *Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası*. Ankara: İmge Kitabevi, 2008.
- Bozdoğan, Ceyda T. Soğuk Savaş Sürecinde Türkiye’de Komünizm Meselesi ve Komünizmle Mücadele (1945-1991). (Doktora Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017).
- Bölme, Selin M. *İncirlik Üssü: ABD’nin Üs Politikası ve Türkiye*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.
- _____. "Soğuk Savaş’ta NATO-ABD-Türkiye Üçgeninde Askerî Üsler: Süreklilik ve Değişim". *Uluslararası İlişkiler Dergisi*. c.9. s.34 (2012): 51-71.
- Cable, James. *Gunboat Diplomacy: 1919-1991*. New York: St. Martin’s Press, 1994.
- Carr, Edward H., *The Twenty Years’s Crisis, 1919-1939, An Introduction to the Study of International Relations*. London: Macmillian Press, 1962.
- Cassaboom, Robert, Gary Leiser. "Adana Station 1943-45: Prelude to the Post-war American Military Presence in Turkey". *Middle Eastern Studies*. C.34. S.1 (1998): 73-86.
- Celep, Barış. Türkiye’ye Amerikan Askerî Yardım Kurulu (JAMMAT) ve Türkiye’deki Faaliyetleri. (Doktora Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018).
- Constandinos, Andreas. "Britain, America and the Sovereign Base Areas from 1960-1978". *The Cyprus Review*. C. 21. S. 2 (2009): 13-36.
- Converse, Elliott V. *Circling The Earth: United States Plans for A Postwar Overseas Military Base System, 1942-1948*. Alabama: Air University Press, 2005.
- Cooley, Alexander. *Base Politics: Democratic Change and the U.S. Military Overseas*. London: Cornell University Press, 2012.
- Coufoudakis, Van. "U.S. Foreign Policy and Cyprus Question: An Interpretation". *Millennium: Journal of International Studies*. C.5 S.3 (1976): 245-268.
- Çelik, Sevcen. Uluslararası Hukuk ve Türkiye-ABD İlişkileri Bağlamında Eleştirel Bir Bakış Açısıyla İncirlik Üssü’nün Kullanımına Dair Bazı Tespitler. (Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015).

- Dodd, Clement. *The History and Politics of the Cyprus Conflict*. New York: Springer, 2010.
- Dölkeş, Bekir. Kıbrıs Barış Harekâtı Sonrasında ABD'nin Uyguladığı Silah Ambargosu ve Türk Savunma Sanayiine Etkileri. (Yüksek Lisans Tezi, Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Araştırma Enstitüsü, 2014).
- Eland, Ivan. Internationalism and the Military Forces Needed for it. *The Independent Review*. C.21.S.2 (2016).
- Elek, Paul. The Arms Trade with The Third World. *Stockholm International Peace Research Institute*, 1971.
- Erendil, Muzaffer. *İkinci Dünya Harbi'nden Sonra Oluşan Silâh Sistemlerinin Taktik ve Stratejiye Etkileri*. Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1994.
- Erhan, Çağrı, Özge Özkoç. "20. Yüzyılda Uluslararası Siyaset". *Uluslararası İlişkilere Giriş: Tarih, Teori, Kavram ve Konular*. ed. Şaban Kardaş, Ali Balcı ve Nermin Tenekeci. İstanbul: Küre Yayınları, 2013, 33-56.
- Eroğlu, Hamza. *Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Kıbrıs Barış Harekâtı*. Ankara: Emel Matbaacılık Sanayi, 1975.
- Fahri, M. *Amerikan Harp Doktrinleri*. İstanbul: Yön Yayınları, 1966.
- Fırat, Melek. *1960-71 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu*. Ankara: Siyasal Kitabevi, 1997.
- Fouskas, Vassilis. "Uncomfortable Questions: Cyprus, October 1973-August 1974". *Contemporary European History*. C.21. S.2 (2005): 45-63.
- Freeland, Richard M.. *The Truman Doctrine and the Origins of McCarthyism: Foreign Policy, Domestic Politics, and Internal Security 1946-1948*. New York: Alfred A.Knopf, 1972.
- Gaddis, John L. *Soğuk Savaş, Pazarlıklar, Casuslar, Yalanlar, Gerçek*. çev. Dilek Cenkçiler. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008.
- Giritli, İsmet. *Neden NATO'ya Evet?*. İstanbul: Ak Yayınları, 1968.
- Gönlübol, Mehmet. *Uluslararası Politika: İlkeler- Kavramlar- Kuramlar*. Ankara: Attila Kitabevi, 1993.
- Greenwood, John T.. "Harp Sonrası Stratejik Hava Kuvveti'nin Doğuşu (1945-1953)". ed. Alfred F. Hurley, Robert C. Ehrhart. *Hava Gücü ve Savaş: ABD Sekizinci Tarih Sempozyumu*. Ankara: Gnkur. Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1979, 53-75.
- Grimmet, Richard F.. *US Military Installations in Turkey, Greece, Italy and Spain*. (CRS Report, 1984).

- _____. United States Military Installations and Objectives in the Mediterranean: Report. (US Government Printing Office, 1977).
- _____. United States Military Installations and Objectives in the Mediterranean: Report. (US Government Printing Office, 1986).
- _____. United States Military Installations and Objectives in the Mediterranean: Report. (US Government Printing Office, 1980).
- Güney, Aylin. “The USA’s Role in Mediating the Cyprus Conflict: A Story of Success or Failure?”. *Security Dialogue*. C.3. S.1 (2004): 27-42.
- Gürün, Kamuran. *Dış İlişkiler ve Türk Politikası*. Ankara: SBF Basın ve Yayın Yüksek Okulu, 1983.
- Güvenç, Serhat, Mesut Uyar. “Against All Odds Turkish Amphibious Operation in Cyprus, 20–23 July 1974”. *On Contested Shores: The Evolving Role of Amphibious Operations in The History of Warfare*, ed. Timothy Heck, B. A. Friedmann. Virginia: Marine Corps University Press, 2020, 290-319.
- Güvenç, Serhat. “ABD Askerî Yardımı ve Türk Ordusunun Dönüşümü: 1942-1960”. *Türkiye’de Ordu Devlet ve Güvenlik Siyaseti*. ed. Evren Balta Paker, İsmet Akça. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010, 255-284.
- _____. “Bir Dış Politika Aracı Olarak Türk Silahlı Kuvvetleri: Yetenekler ve Uygulamalar”. *XX. Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi*. ed. Faruk Sönmezoğlu. İstanbul: Der Yayınları, 2016, 235- 270.
- _____. “NATO’nun Evrimi ve Türkiye’nin Transatlantik Güvenliğine Katkıları”. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*. C.12. S.45 (2015): 101- 119.
- Harris, George S.. “Turkish-American Relations Since the Truman Doctrine”. ed. Mustafa Aydın, Çağrı Erhan. *Turkish-American Relations: Past, Present, Future*. London: Routledge Press, 2004, 66-88.
- Heck, Timothy, Heck, A. Friedmann. *On Contested Shores: The Evolving Role of Amphibious Operations in The History of Warfare*. Virginia: Marine Corps University Press, 2020.
- Heywood, Andrew. *Küresel Siyaset*. çev. Nasuh Uslu. Ankara: Adres Yayınları, 2013.
- Hürriyet, 24 Şubat 1975.
- IV, Munson. *The Joint American Military Mission to Aid Turkey: Implementing the Truman Doctrine and Transforming US Foreign Policy 1947-1954*. (Phd, Department of History, 2012).
- Johnson, Chalmers A. *Amerikan Emperyalizminin Sonbaharı*. çev. Hasan T. Kösebalaban. İstanbul: Küre Yayınları, 2010.

- Kadercan, Burak. "Güç". *Uluslararası İlişkilere Giriş: Tarih, Teori, Kavram ve Konular*. ed. Şaban Kardaş, Ali Balcı. İstanbul: Küre Yayınları, 2013, 311-324.
- Kaplan, Morton A. Balance of Power, Bipolarity and Other Models of International Systems. *The American Political Science Review*. C.51.S.3 (1957): 684-695.
- Kaplan, Morton. *Great Issues of International Politics: The International System and National Policy*. Chicago: Aldine Pub.Co., 1970.
- Kapucu, Davud. "1974 Kıbrıs Hava Harekâtı". *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*. C.4. S.2 (2020): 82-104.
- Karaman, Salim. Kıbrıs Sorunu Kapsamında, 1960-1974 Yılları Arasında Uygulanan Türk Deniz Kuvvetleri Geliştirme Stratejisinin Kıbrıs Barış Harekâtına Katkısı. (Yüksek Lisans Tezi, Gebze İleri teknoloji Enstitüsü, 2012).
- Karaosmanoğlu, Ali L.. "NATO'nun Dönüşümü". *Uluslararası İlişkiler*. C.10. S.40 (2014): 3-38.
- Kardaş, Şaban. *Uluslararası İlişkilere Giriş: Tarih, Teori, Kavram ve Konular*. İstanbul: Küre Yayınları, 2013.
- Karpat, Kemal. *Turkey's Foreign Policy in Transition 1950-1974*, Leiden: Netherlands: E.J. Brill, 1975.
- Kassimeris, Christos. *Greece and the American Embrace: Greek Foreign Policy Towards Turkey, the US and The Western Alliance*. New York: I.B. Tauris Academic, 2010.
- Kauppi, Mark V. "Strategic Beliefs and Intelligence: Dominoes and Bandwagons in The Early Cold War". *Security Studies*. C.4 S.1 (1994): 4-39.
- Keegan, John. *Savaş Sanatı Tarihi*. İstanbul: Doruk Yayınları, 2007.
- Kennedy, Paul. *Büyük Güçlerin Yükselişi ve Çöküşleri*. çev. Birtane Karanakçı. Ankara: İş Bankası Kültür Yayınları, 2001.
- Kıralp, Şevki. "1967-1974 Döneminde Kıbrıs Sorunu ve Türkiye ile Yunanistan'ın Kıbrıs Politikaları". *Journal of History Culture and Art Research*. C.7. S.2 (2018): 444-460.
- Kıyanç, Sinan. "Soğuk Savaş Yıllarında Türkiye'deki ABD Üs ve Tesisleri". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. C.36. S.101 (2020): 203-252.
- Kızılyürek, Niyazi. *Birinci Cumhuriyetten Yeni Kıbrıs'a Kıbrıs: Dün ve Bugün*. İstanbul: İltaki Yayınları, 2003.
- Kissinger, Henry. *Kriz: İki Büyük Dış Politika Krizinin Anatomisi*. çev. Beyza Sümer Aydaş. Ankara: ODTÜ Yayıncılık, 2004.
- _____. *Diplomasi*. çev. İbrahim H. Kurt. İstanbul: İş Kültür Yayınları, 2014.

- Knorr, Klaus. "Military Statecraft". eds. James N. Rosenau, Kenneth W. Thompson, Gavin Boyd. *World Politics, an Introduction*. New York: Free Press, 1976, 260- 283.
- Krause, Keith. "Military statecraft: Power and Influence in Soviet and American Arms Transfer Relationships". *International Studies Quarterly*. C.35. S.3. (1991): 313-336.
- Kuniholm, Bruce. *The Origin of the Cold War in the Near East, Great Power Conflict and Diplomacy Iran, Turkey and Greece*. New Jersey: Princeton University Press, 1980.
- Kurt, Emin. *Kıbrıs Şehidi Hv. Plt.Yzb. Cengiz Topel ve 1964 Kıbrıs Hava Harekâtı*. Ankara: Hava Basım Evi ve Neşriyat Müdürlüğü, 2009.
- Kürkçügil, Masis. *Kıbrıs Dün ve Bugün*. İstanbul: İthaki Yayınları, 2003.
- Lebow, Richard N., Janice Gross Stein, "Deterrence and the Cold War". *Political Science Quarterly*. C. 110. S.2 (1995): 157-181.
- Leffler, P. Melvyn. "Strategy, Diplomacy, and the Cold War: The United States, Turkey, and NATO, 1945- 1952". *The Journal of American History*. C.71. S.4 (1985): 807- 825.
- Lersch, Santos."The Establishment Of Foreign Military Bases And The International Distribution of Power". *Universidade Federal do Rio Grande do Sul Model United Nations (UFRGSMUN)*. C.2 (2014): 83-135.
- Livingston, Craig. "One thousand wings': The United States Air Force Group and The American Mission for Aid to Turkey 1947–50". *Middle Eastern Studies*. C.30. S.4 (1994): 778-825.
- Lutz, Catherin, Cynthia Enloe. *The Bases Of Empire: The Global Struggle Against US Military Posts*. New York: NYU Press, 2009.
- Manizade, Derviş. *Kıbrıs: Dün, Bugün, Yarın*. İstanbul: Türk Kültür Derneği, 1975.
- Mark V. Kauppi, "Strategic Beliefs and Intelligence: Dominoes and Bandwagons in The Early Cold War", *Security Studies*, C.4, S.1 (1994): 4-39.
- Mason, John W.. *The Cold War 1945-1991*. New York: Routledge, 1996.
- Matloff, Maurice. *Strategic Planning for Coalition Warfare, 1943-1944*. Washington D.C.: 1959.
- McGhee, George. *ABD-Türkiye-NATO-Ortadoğu*. çev. Belkis Çorakçı. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1992.
- _____. *The US-Turkish-NATO-Middle East Connection*. Londra: MacMillan, 1990.

- Mckinney, Jerome B., Lawrence Howard. *Public administration: Balancing power and accountability*. London: Preager Press, 1998.
- Meernik, James, Eric L. Krueger. "Testing Models of U.S. Foreign Policy: Foreign Aid During and After the Cold War". *The Journal of Politics*. C.60 S.1 (1998): 63-85.
- Mehmetcik, Hakan. "21. Yüzyıl için Caydırıcılık: Teori ve Pratikte Neler Değişti". *Güvenlik Stratejileri*. S.22 (2011): 31-60.
- Milliyet, 06 Şubat 1975.
- Murphey, Rhoads. *Osmanlı'da Ordu ve Savaş 1500-1700*. çev. Mehmet Tanju Akad. İstanbul: Homer Yayınları, 2007.
- Mütercimler, Erol. *Satılık Ada Kıbrıs: Kıbrıs Barış Harekâtının Bilinmeyen Yönler*. İstanbul: Alfa Yayıncılık, 2007.
- National Defense Research Institute. *Overseas Basing of U.S. Military Forces An Assessment of Relative Costs and Strategic Benefits*. 2013.
- North Atlantic Treaty Organization. Washington D.C. 1949.
- Oran, Baskın. *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne: Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt I. İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.
- Orkunt, Sezai. *Türkiye- ABD Askerî İlişkileri*. Milliyet Yayınları, 1978.
- Özlü, Hüsnü. II. Dünya Savaşından Günümüze Türkiye'de Savunma Sanayi'nin Gelişimi (1939-1990). (Doktora Tezi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2006).
- Özlük, Erdem. "Dengeleme mi Peşine Takılmak mı?: Dış Politika Stratejilerini Yeniden Düşünmek". *Akademik Bakış*. C.10 .S.20 (2017): 221-263.
- Öztürk, M. Osman. *Ordu ve Politika*. Ankara: Gündoğan Yayınları, 1993.
- Parker, Geoffrey. *Askerî Devrim: Batı'nın Yükselişinde Askerî Yenilikler*. çev. Tuncay Zorlu. İstanbul: Küre Yayınları, 2006.
- Pirinççi, Ferhat. "Kitle İmha Silahları ve Silahsızlanma". *Uluslararası İlişkilere Giriş*. ed. Şaban Kardaş, Ali Balcı. İstanbul: Küre Yayınları, 2013, 555-568.
- Resmî Gazete*, Temmuz 1961.
- Resmî Gazete*, 05 Eylül 1947.
- Resmî Gazete*, 05 Eylül 1947.
- Rosenberg, David Alan. "Savaş Sonrası Amerikan Hava Doktrinini ve Teşkilatı: Deniz Kuvvetleri Tecrübesi". ed. Alfred F. Hurley, Robert C. Ehrhart. *Hava Gücü ve Savaş: ABD Sekizinci Tarih Sempozyumu*. Ankara: Gnkur. Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1979, 25- 47.

- Rothstein, Robert L. *Alliances and Small Powers*. New York: Columbia University Press, 1968.
- Sabah Gazetesi*, 22 Haziran 1994.
- Sander, Oral. *Siyasi Tarih 1918-1994*. Ankara: İmge Kitabevi, 2004.
- _____. *Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1965*. Ankara: AÜSBF Yayınları, 1979.
- Schweller, Bandall. "Source, Bandwagoning for Profit: Bringing the Revisionist State Back". *International Security*, C.19 S.1 (1994): 72-107.
- Sever, Ayşegül. *Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Orta Doğu, 1945-1958*. İstanbul: Boyut Yayınları, 1997.
- Sislin, John. "Arms as Influence: The Determination of Successful Influence". *The Journal of Resolution*. C.38. S.4 (1994): 665-689.
- Snyder, Jack, Robert Jervis. *Dominoes and Bandwagons: Strategic Beliefs and Great Power Competition in the Eurasian Rimland*, New York: Oxford University Press, 1991.
- Soysal, İsmail. *Türkiye'nin Uluslararası Siyasal Bağlıları (1920-1990)*. İstanbul: Türk Tarih Kurumu, 1991.
- Sönmezoğlu, Faruk. *ABD' nin Türkiye Politikası (1964-1980)*. İstanbul: Der Yayınları, 1995.
- _____. *Soğuk Savaş Döneminde Türk Dış Politikası (1945-1991)*. İstanbul: Der Yayınları, 2016.
- _____. *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*. İstanbul: Der Yayınları, 2014.
- Stambuk, George. "Foreign Policy and the Stationing of American Forces Abroad". *The Journal of Politics*. C.25. S.3 (1963): 472-488.
- Stephen M. Walt, *The Origins of Alliances*. U.S.A.: Cornell University, 1987.
- Sümer, Gültekin. *Amerikan Dış Politikasının Kilit İsmi: Kissinger*. İstanbul: Artus Yayınları, 2007.
- Şenesen, G. Gülay. "Türk Silahlı Kuvvetlerinin Modernizasyon Programı: 20. Yıla Doğru Bir Değerlendirme". *XX. Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi*. ed. Faruk Sönmezoğlu. İstanbul: Der Yayınları, 2016, 271-289.
- Tarakçı, Mustafa. *Kıbrıs Barış Harekâtı*. İstanbul: Hiperlink Yayınları, 2010.
- Tez, Zeki. *Patlayıcı, Silah ve Savaş Tekniğinin Kültürel Tarihi*. İstanbul: Doruk Yayıncılık, 2010.
- Thompson, William, Jack Levy. "Hegemonic Threats and Great- Power Balancing in Europe, 1945- 1999". *Security Studies*. C.14 S.1, 2005, 1-33.

- Tilly, Charles. *Zor, Sermaye ve Avrupa Devletleri'nin Oluşumu 990 -1992*. çev. Kudret Emiroğlu. İstanbul: İmge Yayıncılık, 2001.
- Tunçkanat, Haydar. *İkili Anlaşmaların İcyüzü*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2001.
- Turan, İlter, Dilek Barlas. “Batı İttifakına Üye Olmanın Türk Dış Politikası Üzerindeki Etkileri”. *XX. Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi*. ed. Faruk Sönmezoğlu. İstanbul: Der Yayınları, 2016, 139- 154.
- Uslu, Nasuh. *Çatlak İttifak: 1947'den Günümüze Türk-Amerikan İlişkileri*. İstanbul: Nobel Akademik Yayıncılık, 2016.
- _____. *Türk-Amerikan İlişkilerinde Kıbrıs*. Ankara: 21. Yüzyıl Yayınları, 2000.
- Uşaklı, A. Bülent, İrfan Hasan Alper. “Teknolojik Gelişmelerin Savaşları Dönüştürmesi ve Gelecekteki Savaşlara Hazır Olmak”. *Savaş: Farklı Disiplinler Yeni Yaklaşımlar*. ed. Haldun Yalçınkaya. Ankara: Siyasal Kitabevi, 2010, 31-52.
- Uyar, Mesut, Hayrullah Gök. “Modern Alman Ordusunun Temelini Teşkil Eden Prusya Askerî Sisteminin Kuruluşu ve Olgunlaşması (1640- 1871)”. *K.H.O. Bilim Dergisi*. C.8, No.1 (2003): 42-58.
- Ülman, Haluk. “Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler 1923-1968”. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. C.13.N.3 (1968): 241-273.
- _____. “NATO ve Türkiye”. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. C.22 N.4 (1967): 159-172.
- Üstündağ, Gülten. *The United States Bases In Europe And Their Contributions to Us Hegemony: From Cold War to 2008*. (Phd, Department of International Relations, 2013).
- Vine, David. *Base Nation: How US Military Bases Abroad Harm America and The World*. New York: Metropolitan Books, 2015.
- Walt, M. Stephen. “Allience Formation in Southwest Asia: Balancing and Bandwagoning in Cold War Competetion”. *Dominoes and Bandwagons: Strategic Beliefs and Great Power Competition in the Eurasian Rimland*. ed. Robert Jervis, Jack Snyder, New York: Oxford University Press, 1991, 51-84.
- _____. *Alliances, Threats, and U.S. Grand Strategy: A Reply to Kaufmann and Labs*, Security Studies. C.1.S.3 (1992): 448-482,
- Waltz, Kenneth, George H. Quester. *Uluslararası İlişkiler Kuramı ve Dünya Siyasal Sistemi*. çev. Ersin Onulduran. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1982.
- Wittner, Lawrence S.. *Confronting the Bomb*. California: Stanford University Press, 2009.

World Bank, “Statistical Abstracts of The United States, 1981,1982-83, 1989, 1991”. 1992.

Wrihgt, C. Ben. “Mr.“X” and Containment”. *Slavic Review*. C.35. S.1 (1976): 1-31.

Yalçinkaya, Haldun. *Savaş: Farklı Disiplinler Yeni Yaklaşımlar*. Ankara: Siyasal Kitabevi, 2010.

Yalta, Bahtiyar. *Kunu-ri Muharebeleri ve Geri Çekilmeler (26.11. 1950-24.1. 1951)*. İstanbul: Türk Tarih Kurumu, 2005.

Yılmaz, Muzaffer E. *Savaş ve Uluslararası Sistem*. Ankara: Nobel Yayıncılık, 2010.

EKLER

EK 1. Alınan Yardım Miktarları Sırasıyla; Uçaklar , Füzeler, Kara Kuvvetleri ve Deniz Kuvvetleri

UÇAKLAR

TARİH	ADET	SİLAHIN CİNSİ	VEREN ÜLKE	DÜŞÜNCELER
(1951)	36	Lockheed T-33 A-N	ABD	
1952	24	Beech T-34 Mentor	Kanada	Askerî Yardım
1952- 53	(130)	F-84 F	ABD	
(1953)	(8)	Beech C-45	ABD	
1954-56	82	Canadair CL 13 Sabre Mk 2 ve Mk 4	Kanada	
1956	3	Douglas C-54	ABD	
(1956)	(30)	Rf-84 F	ABD	
1956-57	25	Canadair Cl-13 Sabre Mk 4	İngiltere	Eski İn. Hv. Kuv. Devir
(1957-59)	200	Piper L-18 Super Cub	ABD	
1958	260	Na F-100 C Super Saber	ABD	Askerî Yardım
(1958)	(30)	Lockheed RT-33 A	ABD	
(1959)	50	Na F-86 D Saber	ABD	
(1960)	(25)	Na F-100 F Super Sabre	ABD	
(1961)	23	Cessna T-37	(ABD)	Kanada'dan Devir Olabilir

1962-63	(65)	Na F-86 K Sabre	Hollanda	İtalya'da Fiat Tarafından Overhol Edilmiş
1963	38	Canadair F- 104 G Starfighter	Kanada	Askerî Yardım
1964	5	Lockheed C- 130 E Hercules	ABD	
1964	42	F-84 F	F. Almanya	NATO Yardımı
1965	40	Northrop F-5 Freedom Fighter	ABD	
1965	5	Lockheed C- 130 E Hercules	ABD	
1966	18	Cessna U-17 A	ABD	
1966	15	Dornier D-27	F. Almanya	NATO Yardımı
1966	5	Dornier Do-28 B-1	F. Almanya	NATO Yardımı
1966	(13)	Augusta- Bell 204 B	İtalya	
1966	(20)	Augusta- Bell 47	İtalya	
1966-68	75	Northrop F-5 Freedom Fighter	ABD	
1967	42	F-84 F	F. Almanya	NATO Yardımı, Surplus
(1967)	7	Augusta- Bell 204 B	İtalya	
(1967)	8	Grumman S-2 Tracker	Hollanda	
1967-68	(5)	Bell 47 G	ABD	
1968	3	Dornier Do-17	F. Almanta	NATO Yardımı, Surplus

1968	18	Lockheed T-33	F. Almanya	NATO Yardımı, Surplus
1968-69	36	Convair F-102A Delta Dagger	ABD	Askerî Yardım, Abd Hava Kuv. Devir
1968-69	3	Convair TF-102	ABD	
(1968-69)	(35)	Augusta Bell 206 A Jet Ranger	İtalya	Kara Kuv. İçin
1969	40	NA F-100 C Super Sabre	ABD	
1969	15	Siat 223 Flamingo	F. Almanya lisansı ile İspanya İmalatı	
1969	25	Northrop F-5 Freedom Fighter	ABD	
1971	5	Beech T-42 Baren	ABD	Askerî Yardım
1971	15	Lockheed T-33	F. Almanya	
1971	2	Dornier DO-28	F. Almanya	
1971-72	12	Grumman S-2 Tracker	ABD	
1971-72	2	Grumman TS-2	ABD	
1971-72	20	Transall C-160	F. Almanya	
1972	19	Cessna T-41	ABD	Askerî Yardım
1972	3	Augusta- Bell 205 Iroquois	ABD	
1972	9	Lockheed T-33	ABD, Hollanda, Kanada	NATO Yardımı

1972	(5)	Rf-84 F	Fransa	
1972	7	Lockheed F-104 Starfighter	İspanya	
(1972)	4	Cessna 206	ABD	Kara Kuv. İçin
(1972)	2	Britten – Norman BN- 2	İngiltere	
...	40	Mcdonnell-Douglas F-4 Fanthom	ABD	Sipariş, 1976'da Devir
...	40	Northrop F-5E Tiger	ABD	Sipariş

FÜZELER

TARİH	ADET	SİLAHIN CİNSİ	VEREN ÜLKE	DÜŞÜNCELER
1955	75	Nike- Ajax	ABD	
(1958)	(600)	NWC Sidewinder	ABD	
(1959)	(59)	Western Electric Nike-Hercules	ABD	
(1960)	24	Usamicon Mgr- I, Honest John	ABD	
(1964)	(300)	Mbb Bo 810 Cobra 2000	F Almanya	
(1966)	(300)	Martin Bullpup	ABD, Avrupa Konsorsium yapımı	
1967-73	(500)	Mbb Bo 810 Cobra 2000	Türkiye, Fransa, F.Almanya lisansı ile Türkiye'de imal	

1968	(100)	Nord SS-11	Fransa	
...	...	Hughes TOW	ABD	Sipariş
..	..	Aerospatiale Mm- 38, Exocet	Fransa	Sipariş

KARA KUVVETLERİ

TARİH	ADET	SİLAHIN CİNSİ	VEREN ÜLKE	DÜŞÜNCELER
(1950)	(25)	M-36	ABD	
(1952)	(100)	M-26 Pershing	ABD	
(1950-52)	(50)	M-24 Chaffee	ABD	
(1955-58)	(540)	M-47 Patton	ABD	
(1957-58)	(100)	M-41 Walker Bolldog	ABD	
(1957-58)	(400)	M-59	ABD	
(1961-64)	(140)	M-48 Patton	ABD	
(1963)	(100)	M-113	ABD	
1964	484	M-113	ABD	
1968-70	(24)	M-44 ve M-52	F. Almanya	NATO Yardımı
1969-70	69	M-74	F. Almanya	NATO Yardımı, Surplus
1969-70	79	M-48 Patton	F. Almanya	NATO Yardımı, Surplus
1972-73	250	M-48 Patton	F. Almanya	Askerî Yardım

DENİZ KUVVETLERİ

TARİH	ADET	SİLAHIN CİNSİ	VEREN ÜLKE	TON	DÜŞÜNCELER
1950	1	Gür. Sn. Denizaltı	ABD	1526	

1950	1	Denizaltı Kurtarma Gm.	ABD	1294	
1952	5	Mayın Dökücü	ABD	1294	NATO Yardımı
1952	1	Tamir Gemisi	ABD	1625	
1953	4	Motorlu Tekne	ABD	63	
1954	2	Gür Sn. Denizaltı Gm.	ABD	1526	Ödünç
1957	4	Milne Sn. Muhrip	İngiltere	2115	Tadil
1957	10	Bangor Sn. Eskort	Kanada	672	
1958	1	Gür Sn. Denizaltı Gm.	ABD	1526	
1958	1	Mayın Dökücü	ABD	540	Askerî Yardım
1958	4	Mayın Tarayıcı	Kanada	390	
1958-59	4	Mayın Tarayıcı	ABD	320	
1959-60	2	Nasty Sn. Hücumbotu	F. Almanya	70	
1960	2	Gür Sn. Denizaltı	ABD	1526	
1960-61	9	Motorlu Tekne	F. Almanya	70	
1961	1	Ağ Gemisi	ABD	680	
1964	3	Akhisar Sn. Karakul Botu	ABD	280	

1964	1	Ağ Gemisi	Fransa	732	
1965	2	Akhisar Sn. Karakul Botu	ABD	280	
1965	4	Mayın Tarayıcı	ABD	320	
1965	1	Mayın Dökücü	Danimarka	1880	
1966-67	6	Jaguar Sn. Hücumbotu	F. Almanya	160	NATO Yardımı
1967	2	Fletcher Sn. Muhrip	ABD	2050	
1967	1	Mayın Tarayıcı	ABD	320	
1967	2	Mayın Tarayıcı	ABD	120	
(1968)	1	Jaguar Hücumbotu	F. Almanya	160	
1969	3	Fletcher Sn. Muhrip	ABD	2050	
1969	1	Denizaltı Depo Gemisi	ABD	8100	
(1969)	2	Nasty Sn. Hücumbotu	F. Almanya	70	
1970	3	Mayın Tarayıcı	ABD	320	
1970	1	Ağ Gemisi	ABD	780	
1970-71	4	Guppy II A Tipi Denizaltı	ABD	1850	
1971	2	Gearing Sn. Muhrip	ABD	2425	Modernize Edilmiş

1971-72	7	Ganbot	ABD	...	
1972	1	Guppy II A Sn. Denizaltı	ABD	1850	
1972	1	Guppy I A Sn. Denizaltı	ABD	1850	
1972	1	Gearing Sn. Muhrip	ABD	2425	Satın Alma
1972	2	Summer Sn. Muhrip	ABD	2250	Modernize Edilmiş
1972	1	Açık Deniz Romorkörü	ABD	1235	Ödünç
1972	1	Yatak Gemisi	ABD	2660	Ödünç
1972	1	İkmal Gemisi	F. Almanya	2100	
1972	2	Mayın Dökücü	F. Almanya	1653	
1973	2	Ashwill Sn. Hücumbot	ABD	225	
...	4	Denizaltı Gemisi	F. Almanya	1000	Sipariş

Sezai Orkunt, *Türkiye- ABD Askerî İlişkileri*, (Milliyet Yayınları, 1978), 250.

* Parantez içindeki tarih ve miktarlar tahminidir.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı : KIZILAĞIL, Gülsün

Uyruğu : T.C.

Eğitim

Derece

Üniversite ve Bölüm

Mezuniyet

Lisans

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler

2017

Yabancı Dil

İngilizce

Yayınları

Orsam Dergisi, İsrail Sivil-Asker İlişkileri Adlı Makale

Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi, “Charles Tilly’nin Zor, Sermaye ve Avrupa Devletleri’nin Oluşumu” Adlı Eserinin Analizi